

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GEORGIY A. ASTAHOV

SALTANATTAN DEMOKRATİK TÜRKİYE'YE

GEORGIY A. ASTAHOV

SALTANATTAN

DEMOKRATİK

TÜRKİYE'YE

KEMALİZM TARİHİNİN
ANA HATLARI

ÇEVİREN:
HAZAL YALIN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Georgiy A. Astahov

1896'da Kiev'de doğdu. Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde Alman dili ve tarihi eğitimi aldı. 1918'de Bolşevik Partisi'ne katıldı. 1918-1920 arasında Rusya Telgraf Ajansı'nda çalıştı. 1920-1922 arasında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki büyükelçiliğinde basın müşaviri olarak görev yaptı. 1922-1923'te aynı görevle Ankara'da bulundu. 1924-1925'te Berlin Büyükelçiliği'nde raportördü. 1925-1928'de Tokyo Büyükelçiliği'nde başmüsteşar ve basın müşaviri olarak bulundu. 1928'de Dışişleri Halk Komiserliği Uzakdoğu Dairesi raportörlüğüne getirildi ve ertesi yıla kadar bu görevde kaldı. 1928'de Yemen gezisine çıktı ve Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasındaki ilk anlaşması olan Sovyet-Yemen anlaşmasının imzalanmasına katıldı. 1930-1933 arasında Ankara Büyükelçiliği müsteşarıydı. 1934-1935'te Londra Büyükelçiliği müsteşarı olarak görev yaptı. 1935-1936'da Dışişleri Halk Komiserliği Basın Şubesi'ni yönetti. 1937-1939 arasında SSCB'nin Berlin Büyükelçiliği müsteşarı ve maslahatgüzarı görevlerinde bulundu. 19 Ağustos 1939'da görevden alınarak Moskova'ya çağrıldı. Kısa bir süre Doğu Halkları Müzesi'nde çalıştıktan sonra 27 Şubat 1940'ta Sovyet düşmanı bir komploya katıldığı gerekçesiyle tutuklandı ve 15 yıl hapse mahkûm oldu. İki yıl sonra Komi Cumhuriyeti'nde çalışma kampında hayatını kaybetti. 1957'de itibarı iade edildi.

Saltanattan Demokratik Türkiye'ye

Kemalizm Tarihinin Ana Hatları

Georgiy A. Astahov

Özgün Adı

От султаната к демократической Турции (1926)

İthaki Yayınları - 2195

Yayın Yönetmeni: *Alican Saygı Ortanca*

Sanat Yönetmeni: *Hamdi Akçay*

Yayıma Hazırlayan: *Mustafa Güdük*

Kapak Tasarım: *Hamdi Akçay*

Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: *B. Elif Balkın*

1. Baskı, Ağustos 2022, İstanbul

ISBN: 978-625-8327-22-9

Sertifika No: 63989

© Hazal Yalın, 2022

© İthaki, 2022

Yayıncının yazılı izni olmaksızın alıntı yapılamaz.

İthaki™ İthaki Yayıncılık Basın Sanayi ve Ticaret A. Ş.'nin tescilli markasıdır.

Caferağa Mah. Neşe Sokak, 1907 Apt. No: 31 Moda-Kadıköy-İstanbul

Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34

editor@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık

Maltepe Mah. Hastane Yolu Sok. No: 1/6 Zeytinburnu-İstanbul

Tel: (0212) 613 30 06 denizmatbaamucellit@gmail.com

Sertifika No: 48625

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Georgiy A. Astahov

SALTANATTAN DEMOKRATİK TÜRKİYE'YE

Kemalizm Tarihinin Ana Hatları

Çeviren
Hazal Yalın

ithaki

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Çevirmenin Sunumu	7
Önsöz Yerine	13
“Nasıl Düştün Böyle Bir Hayata?”	17
I 1922 Yazına Doğru Milli Hareket. Felaketin Eşiğinde	20
1. Askeri Cephe ve İdeolojik Cephe	20
2. Meclis'te	23
3. Siyasi Farklılaşmanın İlk Çizgileri	27
II Emperyalist Müdahaleye Karşı Zafer Sonucunda	
Türk Devriminin Perspektifleri	31
1. Perdenin Önünde	31
2. Uvertür	36
III Anadolu'da	41
1. Hayat Tarzı ve Siyasi Haletiruhiye	41
2. Anadolu'nun Paradoksları	47
3. Kürtler	50
4. Çerkezler	51
IV Gelişme Sürecinde Türk Devrimi	54
1. Saltanatın Kaldırılması	54
2. Saltanatın Kaldırılmasının Sonuçları	58
3. Özet ve Perspektifler	63
V İzmir İktisat Kongresi	67
1. Genel İzlenimler	67
2. Ülke İçi İktisat Alanında Kongrenin Özeti	70
3. Yabancı Sermayeye Karşı Mücadelenin Bir Aşaması Olarak Kongre	74

VI Kristalleşme Sürecinde Kemalizm'in Devrimci İdeolojisi.....	78
1. Çıkış Noktaları.....	78
2. Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi.....	82
3. Hayata Geçme Sürecinde İdeoloji.....	84
VII Kemalizm İdeolojisinin Bir İllüstrasyonu Olarak	
Uygulanmasının Muhtelif Veçheleri.....	89
1. Gericiliğe Karşı Mücadelede Liberal-Muhafazakâr Blok	89
2. Radikalizme Karşı Mücadelede Liberal-Muhafazakâr Blok	95
3. Liberal-Muhafazakâr Bloğun Dağılması	100
VIII Türkiye ve Yabancı Kapitalistler	104
1. Nasıl Zemin Yokladılar?	104
2. Toprağı Nasıl Gübrelediler?	108
3. Meyveleri Nasıl Topladılar?	111
4. Lozan'ın Önemi	114
5. Lozan'dan Altı Ay Sonra.....	116
IX Hilafetten Sonra Türkiye'nin İktisadi Eğilimleri	121
X Aşar	137
1. Ankara Hükümeti ve Köylülük.....	137
2. Aşar Tahsilatı Usulleri.....	144
3. Hükümetin Aşara Yaklaşımı	150
4. Aşar ve İktisat Kongresi	152
5. Türkiye'deki Siyasi Gruplar ve Aşara Yaklaşımları	155
6. Aşar Meselesinin Gecikmesinin Nedenleri	157
XI Yeni Türkiye'de İşçi Hareketi.....	161

Çevirmenin Sunumu

Georgiy A. Astahov 1896'da Kiev'de doğdu. Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nde Alman dili ve tarihi eğitimi aldı. 1918'de Bolşevik Partisi'ne katıldı. 1918-1920 arasında Rusya Telgraf Ajansı'nda çalıştı (bu ajans, 1925'te "Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı" TASS'ın kurulmasına kadar onun işlevini görecekti). 1920-1922 arasında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki büyükelçiliğinde basın müşaviri olarak görev yaptı. 1922-1923'te aynı görevle Ankara'da bulundu. 1924-1925'te Berlin Büyükelçiliği'nde raportördü. 1925-1928'de Tokyo Büyükelçiliği'nde başmüsteşar ve basın müşaviri olarak bulundu. 1928'de Dışişleri Halk Komiserliği Uzakdoğu Dairesi raportörlüğüne getirildi ve ertesi yıla kadar bu görevde kaldı. Gene 1928'de Yemen gezisine çıktı ve Sovyetler Birliği'nin Arap dünyasındaki ilk anlaşması olan Sovyet-Yemen anlaşmasının imzalanmasına katıldı. 1930-1933 arasında Ankara Büyükelçiliği müsteşarıydı. 1934-1935'te Londra Büyükelçiliği müsteşarı olarak görev yaptı. 1935-1936'da Dışişleri Halk Komiserliği Basın Şubesi'ni yönetti. 1937-1939 arasında SSCB'nin Berlin Büyükelçiliği müsteşarı ve maslahatgüzarı görevlerinde bulundu. 19 Ağustos 1939'da görevden alınarak Moskova'ya çağrıldı. Kısa bir süre Doğu Halkları Müzesi'nde çalıştıktan sonra 27 Şubat 1940'ta Sovyet düşmanı bir komploya katıldığı gerekçeyle tutuklandı ve 15 yıl hapse mahkûm oldu. İki yıl sonra Komi Cumhuriyeti'nde çalışma kampında öldü. 1957'de itibarı iade edildi. Genellikle Litvinov sonrasında Dışişleri Halk Komiserliği'nde yapılan tasfiyelerin kurbanları arasında anılır.

Ben Astahov'la ilk defa, "1939" üzerine çalışırken, 1938 sonlarından 19 Ağustos 1939'a kadar SSCB'nin Berlin Maslahatgüzarı olarak karşılaştım. 1939'da yaptığı, arşivlerde açılmış ve yayımlanmış bütün diplomatik yazışmalarını inceledikten ve bir kısmını Alman yazışmalarıyla karşılaştırdıktan sonra, bende de, bu sırada (belki mesleğinde daha da yükselmek arzusuyla) şüphe uyandırıcı birkaç görüşmesi olduğu izlenimi doğdu.¹

Bununla birlikte çok zeki, sadece mesleki yetenekleri değil, entelektüel derinliği de olan, sadece Marksizm'i değil, genel olarak felsefeyi de iyi bilen biriydi. Üstelik Türkiye'yi yakından tanıyordu. Kemalist Türkiye ile ilgili "*Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*" (1926) ve "*Yeni Türkiye'de*" (1933) adlı çok dikkat çekici çalışmaları yayımlanmıştı.

Bunların ikincisi, Türkiye izlenimleridir; ilki ise elinizde tuttuğunuz kitap.

Astahov'un makalelerdeki yaklaşımı çok açıkça Kemalistlerden yana. Bu kişisel değildir. Biliyoruz ki Bolşevik Partisi'nin Kemalist hareketten yana tutumu, 1930'ların başlarından itibaren kimi kuşkulara rağmen, 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında üçlü ittifakın imzalanmasına kadar hiç sarsılmamıştı.

Bununla birlikte Ankara'daki Sovyet elçiliğinin 1930'ların ortasından itibaren geçtiği raporlar Alman ve İngiliz sermayesinin artan nüfuzuna dikkat çeker. Artık "saksıda burjuvazi" yaratmanın sınırlarına gelinmiştir. Daha önce yazdığım gibi:

"Bu siyaset artık fiilen bitmiş ve gelişmeler hükümeti, her olağan burjuva devletinin yapacağı gibi, 'iş çevrelerinin' taleplerini yerine getirmeye itiyordu. Zorlamıyor, itiyor ve dahası

1 Astahov'un Almanya'da yaptığı en azından bir görüşmeyle ilgili Moskova'ya geçtiği rapor, Alman tarafının aynı görüşmeyle ilgili raporuyla örtüşmez. Alman tarafının raporunda, Astahov'un SSCB ile Almanya arasındaki gerginliği azaltmak için girişimde bulunduğu ileri sürülürken Astahov'un raporunda tam tersi iddia edilir. "1939..."da bununla ilgili ayrıntılara da değinmiştim.

örtüşüyordu da zira gene her burjuva devletinde olacağı gibi, ‘iş çevrelerinin’ menfaatleri, hükümetin kararlarının yönünü tayin ediyordu. Nitekim Şükrü Kaya’nın ve Tefvik Rüştü Aras’ın daha Atatürk’ün ölümünün ertesi günü, 11 Kasım’da görevden alınmaları, bu menfaatlerden ayrı değildir: siyasi ilke, tarz ve eylemleri burjuvazinin menfaatleriyle bütünüyle örtüşmeyenler tasfiye ediliyorlardı.”¹

Bu, Astahov’un “demokratik-bonapartist” dediği (“bonapartist” kavramının bu dönemde âdeta Troçki’nin alametifarikası haline geldiği hatırlanırsa etkileşim de tahmin edilebilir) rejimin bittiği yerdir.

Bolşevik Partisi’nin tutumunu yansıtan Astahov, Kemalist hareketin ilericiliğini bu siyasi eğilimle ve onun tamamlayıcı unsuru olan devlet kapitalizmiyle nitelemişti.

Ona ve Bolşevik Partisi’ne göre Kemalist hareketin önderliğini milli ticaret burjuvazisi yapıyordu. Örneğin 1969’da Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Kemalizm’i şöyle tanımlamıştı:

“Kemalist devrim, literatürde, Türkiye’de antiemperyalist, burjuva-milliyetçi devrim sıfatını alan devrim. (...)Kemalist devrimdeki yönetici sınıf, ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasında ve bağımsız bir Türk ulusal devletinin kurulmasında menfaati olan milli Anadolu burjuvazisiydi (esas itibarıyla ticaret burjuvazisi). Kemalist devrimde önemli bir rolü de küçük burjuva yurtsever çevreleri, entelijensiya ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa’nın (Atatürk) lider olarak çıktığı subaylar oynadı. (...)Kemalist devrim ve daha sonraki reformlar (1922’de saltanatın kaldırılması, 1923’te cumhuriyetin ilanı, 1924’te hilafetin kaldırılması, vb.) sonunda Türkiye, laik bir burjuva cumhuriyetine dönüştü.”

1927’de Stalin bunu daha kısaca formüle ediyordu:

“Kemalist devrim, yabancı emperyalistlerle mücadelede yükselen ve tabiatı itibarıyla köylülere ve işçilere karşı, bizati-

1 Yalın H. “Atatürk’ün Son Günleri ve Almanya” Medya Günlüğü, 1 Mayıs 2021. URL: <https://medyagunlugu.com/haber/ataturkun-son-gunleri-ve-almanya-49336>.

hi toprak devrimi imkânlarına karşı kendi gelişimini amaçlayan milli ticaret burjuvazisinin tepeden devrimidir.”

Türkiye sol hareketinde bilhassa 1960 ve 1970’li yıllarda burjuva devrimine kimin önderlik ettiği meselesi uzun tartışmalara konu oldu: “küçük burjuva yurtsever çevreleri” mi, yoksa omurgasını ticaret burjuvazisinin teşkil ettiği “milli Anadolu burjuvazisi” mi? Gerçekte Sovyet yaklaşımı, küçük burjuvazinin devrimdeki rolünü ve onun devrime kattığı aydınlanmacı karakterin önemini azaltır, ticaret burjuvazisinin rolünü abartır ve bu suretle, Kemalizm’de faşizm gören Maocu görüş üzerinde de belli bir etkide bulunur.¹

Bununla birlikte Sovyet görüşü aynı zamanda kendi içinde çelişik bir görüş. Eğer Astahov’un dediği gibi “bonapartist-demokratik” bir rejim var idiyse, bu rejimin yöneticisi milli ticaret burjuvazisinin kendisi olamazdı. Milli ticaret burjuvazisi, burjuvazi olması hasebiyle, her tür radikal reformdan uzak durmalı ve uzlaşmacı olmalıydı; oysa devrim, açıkça jakoben bir nitelik de taşıyordu.

Bu nitelikle Astahov’un coşkun cümlelerinde tekrar tekrar karşılaşıyoruz.

Astahov’un “demokratik” deyişinin altını çizmek gerek. Demokrasi bugün artık sadece, zamanı geldiğinde veya gelmeden oy verme süreci, en genelde uzlaşma olarak anlaşıyor. Bu doğru değildir. Marksist hareket demokrasiyi hiçbir zaman bu formellikten ibaret görmedi; dahası, en radikal burjuva devriminin en uzlaşmaz önderlerini, Robespierre ve arkadaşlarını, demokrasinin gerçek bayraktarları kabul etti. *Demokrasi, feodal siyasi sistemin burjuva antitezidir.* “Demokrasi” açıkça burjuva devrimine ve bu devrimin önündeki görevlere (feodal siyasi ve iktisadi kalıntıların bütünüyle ortadan kaldırılması) gönderme yapar. Katılım ve uzlaşma, devrimin bu görevlerini gerçekleştirmesi ölçüsünde demokrasi kriteridir.

1 Yalın H. “Üç çeyrek asırdır muhalefette: Kemalizm -1-.” Politik Yol. URL: <https://www.politikyol.com/hazal-yalin-yazdi-uc-ceyrek-asirdir-muhalefette-kemalizm-1/>.

Dolayısıyla bu kavram, derin bir tarihi ve siyasi anlam taşır. Bu demokrasi konseptinde uzlaşmacılık değil, jakobenci bir cepheleşme hâkimdir; bu konseptte sınıflar arasında uzlaşma veya kararların karşılıklı kabul edilebilirliği aranmaz, tersine, onlardan birinin sınıf olarak tasfiyesi öngörülür.

Ne yazık ki Marksist çevrelerde bile bu demokrasi konsepti, aslında liberal demokrasi anlayışının en ilkel formundan başka bir şey olmayan “radikal demokrasi” zırvaları eşliğinde karartılıyor.

Kemalizm’in ilericiliği-gericiliği tartışmasına gelince, bu tartışma da onun bu tarihi niteliğine ve evrimine bakmaksızın yapılıyor.

Astahov’un makalelerinde son derece dikkat çekici ve coşkun gözlemlerden (bunlardan kimisi, bütün Kürtleri Alevi sanıyor olmasında görüldüğü gibi, yanlışır) başka, 1922-1923 Türkiye’sinin gerçek bir manzarasını bulacaksınız.

Marksizm’e yakın bir okur, bu manzarada iktidarın “bonapartist-demokratik” niteliğinden başka en genelde milli meselenin, özel olarak da Kürt meselesinin esas itibarıyla bir feodalizm meselesi, keza Ermeni ve Rum meselesinin de emperyalizmin kompradorları meselesi (hatta daha ileri giderek bir işçi aristokrasisi meselesi) olarak mülhaza edildiğini görecek. Astahov açıkça söylemese bile bu dönemde her iki meselenin de Kemalistler tarafından çözüm yöntemini devrimci ve dolayısıyla demokratik kabul ediyor. Günümüzde Türkiye solunun hemen her kesiminin Kemalizm’le bağlantılı olarak TKP’nin o dönemdeki tutumunu sosyal-şoven diye suçladığını hatırlayacağız. Oysa (diğer sayısız çalışmalardan başka burada da görüyoruz ki) Kemalizm’e bu destek siyaseti doğrudan doğruya Sovyetler tarafından temellendirilmiştir.

Ne var ki solun önemli bir bölümü bu Sovyet desteğini ve onun ülke içindeki yansıması olan TKP siyasetini eleştirirken, Kemalist rejimi de başta neyse öyle kalan, evrilmeyen bir şey olarak kabul ediyor. Bu da doğru değil.

Bu makalelerde ele alınan dönem, devrimin yapıldığı 1922-1923'tür; devrimin barutunun tamamen bittiği 1930'ların ikinci yarısından sonrası değildir.

Solun günümüzde genellikle duygudaşlık yakalamaya ve Yeşil Ordu nezdinde bir tür ilkel komünizm bulmaya çalıştığı Ethem de, Astahov'un gözünde, Çerkez feodal beylerinin en önde gelenlerinden apaçık bir hain.

Kemalizm'e yakın bir okur ise bu manzarada Marksist bir perspektif görecektir. Bu perspektif, Kemalizm'in iki temel niteliğinin altını çiziyor: emperyalizme karşı bağımsızlıkçılık ve feodalizme, onun iktisadi (vakıflar, aşar, vb.) siyasi (saltanat, hilafet, vb.) ve ideolojik (hukuk sistemi, teokrasi, din, vb.) kurumlarına, bunların sonucu ortaya çıkan ruhban ("İslam'da ruhban yoktur" iddiası göz boyamasından ibarettir) ve diğer klerikalistlere karşı sekülerizm. Keza bu okur aynı zamanda Kemalizm'in daha en baştan itibaren bir sınıf çatışması içinde evrildiğini ve geliştiğini de görecektir: Bir yanda ruhban ve klerikalistler ve onların siyasi temsilcisi olan 2'nci grup, diğer yanda asker ve sivil küçük burjuvazi, yani entelijensiya ve başta subaylar olmak üzere orta bürokrasinin önemli bir bölümü ve keza milli ticaret burjuvazisinden oluşan 1'nci grup.

Önsöz Yerine

Elinizdeki kitap, yazar tarafından 1922 başından 1923 güzüne kadar Türkiye’de bulunduğu sürede yazılmış ve *Yeni Doğu* dergisinde yayımlanmış makalelerden oluşuyor.¹ Bunlara, Türkiye’den ayrıldıktan sonra yazılmış birkaç makale daha eklendi. Bu makaleler, üzerinde çalışılmadan bırakıldı; bunun için yazarın şu anda da ne zamanı ne teknik imkânları bulmuyor. Yapılabilen tek şey, bunların, büyük bölümü kronolojik sıraya uymayan ortak muhtevaları itibarıyla gruplandırılması, kimi ekler konulması, tekrarların temizlenmesi ve üslup düzeltmeleridir. Geri kalanı değişmeden kaldı; kitaba bitmemiş, kopuk bir nitelikle ondan kaynaklanan bütün diğer eksiklikleri veren de budur.

Milli hareketin *ilk dönemi*, yazarın görüş alanı dışında kaldı. Bu dönemin başlıca olaylarını hatırlayalım. Erzurum ve Sivas Kongreleri (1919 Temmuz ve Eylül), Sevr Anlaşması’na karşı mücadelenin çerçevesini çizmişti; bu mücadele aslında o zamana kadar da güney ve batı Anadolu’da gerilla birlikleri tarafından yürütülüyordu. Sonra, Ankara’da toplanan meclisle ve orada, başında Mustafa Kemal’in bulunduğu hükümetle birlikte, mücadelenin *örgütlenmesi* dönemi geldi. Sultanın Kemalistlerin “isyanını” onları bir fermanla dinsiz ve “Bolşevik” ilan edip bastırmak yolundaki birkaç başarısız girişimini mollalar, toprak sahipleri ve Çerkez feodallerinin örgütlediği bir dizi karşıdevrimci ayaklanma takip etti. Sonra müttefik mü-

1 **Новый Восток**, Milliyetler Halk Komiserliği’ne bağlı Rusya Bilimsel Şarkiyat Derneği tarafından 1922-1930 yılları arasında yayımlandı. Dönemin en önemli dergilerindendir.

dahalesinin desteğiyle Yunan müdahalesi başladı. Örgütlenen bu iç ayaklanmalar, komplolar ve entrikalar devam ederken müdahalecilerin kazandıkları geçici başarıların yerini başarısızlıklar aldı. 1921 Eylül'ündeki Sakarya Meydan Muharebesi, Yunanlıların taarruzuna bir set koydu. Büyük devletlerin "birleşik cephesi" çökmeye başladı. 1921 Ekim'inde Fransa, Ankara hükümetiyle mutabakat imzalayarak Türkiye'ye dolaylı destekte bulunmaya başladı. Milli hareketin bu başarılarını da RSFSC ile ilişkilerin kurulması önceliyordu. (Bu ilişkiler 1921'de Moskova Anlaşması ile hukuken de tespit edildi.)

Bütün bu dönem, elinizdeki kitabın kapsamı dışında kalıyor. Kitap, Türkiye'nin gerilla çetelerinden düzenli ordu birliklerine geçerek cepheye istikrar kazandırdıktan ve kendi iç ve iktisadi durumunu devasa çabalarla düzene soktuktan sonra müdahalecilerin nihai tasfiyesi için son darbeyi indirmek üzere hazırlanmaya başladığı 1922 baharından başlıyor. Aynı dönemde iç cephede iktisadi yapısını radikal şekilde değiştirip köklü iç reformları gerçekleştirerek taarruza geçme eğilimi de güçlenmeye ve belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlar.

Kitap, son yılların olaylarını da kapsamıyor. Hilafetin kaldırılması gibi bir olay bile bütün ölçüleriyle kapsamıyor ve ancak dolaylı olarak değiniliyor (onun arkasından gelen iç iktisadi yükseliş ve başarılar ise hiç ele alınmıyor). Türkiye devriminin özel bir dönemini teşkil eden ve 1924 baharında "muhafazakârların" siyasi arenanın tamamen dışına itilmesine yol açan "liberaller" (Kemalistler) ve "muhafazakârlar" (Rauf Bey vd. grubu) arasındaki mücadeleye de kitapta ancak doğuş evresinde değiniliyor.

Kitabın bu eksikleri ortadadır.

Bir diğer eksikliği, ı ışık tutulan olayların olgusal şekilde ortaya konulmasıdır; oysa bunların Ankara'da yayınlanan telgraf haberleri ve hususi bültenlerle yapılması beklenirdi. Kitabın temelini teşkil eden makaleler, bu olayların analizini vermek ve ilerisi için de perspektifler sunmak çabasında bulunurken,

ancak kimi yorumlar yapmakla yetiniyor. Olayların gidişatının bu analiz ve perspektifleri kimi zaman yazarın kendisinin öngördüğünden bile daha büyük ölçekte doğrulanmış olması, işaret edilen organik kusurlara rağmen (üstelik bunlara, kimi yazarın gözlerinden kaçmış, kimi de kaçmamış başka bir dizi kusuru daha eklemek ve bunları okurların gözleri önüne sermek gerek) kitabın belli bir ilgi konusu olacağını ve Türkiye devriminin en tayin edici bir dönemi hakkında okura hiç değilse kısmi bir sunumda bulunacağını düşünmeye imkân veriyor.

Bu dönemi tayin edici saymak gerek çünkü tam da bu dönem, milli hareketin askeri savunma çerçevesiyle yetinmeyecek, yabancı boyunduruğunu ve yerli feodal-teokratik sistemi yok edip iktisaden bağımsız demokratik bir devlet kurmak hedefini önüne koyarak sömürge burjuva devrimi alanına geçmek üzere kesin bir eğilim gösterdiğini kesin olarak ortaya çıkardı.

Eğer Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye halkının Sevr Anlaşması boyunduruğundan kurtulma kararlılığının ifadesi idiyse ve Sakarya, arkasından Dumlupınar ve İzmir zaferleri de bu kararlılığın meyvelerini toplayacak güce sahip olduğunu kanıtladıysa, devrimin iktisadi eğilimleri de İzmir İktisat Kongresi'nde tamamen kristalize oldu; keza saltanatın kaldırılması, iç siyasi devrim yoluna kesin bir şekilde girildiği anlamına geliyordu. Lozan Konferansı ve onu takip eden tedbirler, Türkiyeli milli devrimcilerin yabancı emperyalizmle mücadelede sadece askeri metotlarla yetinmemeye karar verdiklerini, Türkiye'nin yabancı sermayeyle kapitülasyon rejimi temelinde eski ilişki tarzını radikal bir şekilde değiştirme istikametinde daha derin bir çalışmaya giriştiklerini kanıtlıyordu. Bütün bu olaylar, Türklerin kaderini nargile tüttürüp haremelerde oturmak ve sultan selamlıklarından gözlerini ayırmamaktan ibaret sayan kalıplaşmış, inatçı düşünceleri tutarlı ve acımasızca yıktı.

Böyle bir dönüşümün dünya sosyalist devrimi davası için taşıdığı muazzam önemden söz etmeye gerek yok. Bu, Doğu'nun sömürge meselelerine ve halklarına dair Leninist

konsepti az çok bilen herkes için aşikâr olmalıdır. Ama bu önemden başka, küçük bir ülkenin yabancı müdahalesini geri püskürtmek, yüzyıllardır süren yabancı boyunduruğundan radikal bir şekilde kurtulmak ve iç siyasi devrimi gerçekleştirmek şeklinde üçlü bir ödevi gerçekleştirmiş olması da (ve bütün bunlar, savaş sonrası yıkım ve neredeyse tam bir tecrit şartlarında ve büyük devletlerin birleşik cephesi karşısında başarılmıştır), tek başına bu vaka bile, bizi Türkiye devriminin azameti, onun önderlerinin enerjisi önünde eğilmeye ve Sovyet-Türkiye dostluğunu zaman zaman karartan kimi anları unutmaya zorlamaktadır. Hiç abartmadan, Türk devriminin çağımızın en büyük tarihi olaylarından biri olduğunu ve dolayısıyla (objektif ve *subjektif* olarak) devrimci bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz.

Ankara'nın tozlu sıcağında, geçen kervanların gürültüsü ve sokak satıcılarının bağırtiları arasında yazılmış olan bu makaleler derlemesi, okurun ilgisini hiç değilse biraz uyandırıp da onun dikkatini Anadolu'daki mücadeleye çekerse yazar, görevini tamamlanmış sayacaktır.

Yazar

Tokyo, 1 Haziran 1925

“Nasıl Düştün Böyle Bir Hayata?”

(Giriş)

Türk devrimi sarsılmaz adımlarla ilerliyor. Emperyalist müdahale bozguna uğradı. İçerideki taraftarları ezildi, ülkeden çıkartıldı. Kapitülasyon rejimi yok edildi ve bu yok ediş, Lozan’da hukuken kabul edildi. Mutlakiyetçilik bastırıldı, cumhuriyet ilan edildi, bütün Doğu’nun gericilerinin ulumalarına rağmen halife sürüldü. Dolmabahçe’nin mermer duvarları arasında bir restoran açıldı.

Muhafazakârların ve gericilerin üzerinde Demokles’in kılıcı gibi İstiklal Mahkemeleri asılı. Cumhuriyet düşmanı faaliyetler idam tehdidiyle karşı karşıya. *Ruhbanın* iktisadi kudretinin temelleri sarsıldı; devasa mülkleri, yani vakıflar da sekülerize edilmek üzere. Ruhban eğitimi, laik eğitimle daraltılıyor.

Eski âdetler çatırıyor, yıkılıyor. Türk *kadını* peçesini atıp sokağa çıktı. Meclisteki seçimlerde haklarından da söz edildi. Üniversiteye, kamuya açık seminerlere, tiyatrolara ve sinemalara, mahkemelere erkeklerle eşit olarak gidiyor. Pencereleden kafesler kaldırılıyor.

Daha yakın zamanlara kadar sultanın fermanıyla kanını hiç yakınmadan döken Türk *köylüsü*, “toprağın efendisi” ilan edildi. Onu desteklemek için köy bankaları kuruluyor, yurtdışından tohum ve ziraat araçları sipariş ediliyor, okullar kuruyor, yollar açılıyor.

Daha düne kadar Anadolu’nun kuytu köşelerinde oturan veya en iyi durumda yabancı kapitalizmin masasından düşen kırıntılarla yetinen *tüccarlar, zanaatkârlar*, şimdi hararetle işe

girişiyorlar; hızla ticaret odaları, zanaatkâr ve ticaret kooperatifleri, ticaret filosu örgütleniyor, yeni binalar yapılıyor, yeni girişimler açılıyor.

Entelijensiya, gençlik örgütleniyor, Türk Ocakları'nda kültürel ve eğitsel çalışma devrimin meselelerini ve geleceğe dönük perspektifleri inceleyerek ve şekillendirerek gelişiyor. Kulüpler, kütüphaneler, spor çevreleri büyüyor.

Yabancı sermaye küçük düştü, *Türk kanunlarına* uymak, vergilerini, harçlarını ödemek, davalarını ağzından çıkanlar emir telakki edilen dragomanların artık olmadığı (Boğaz'daki Avrupa zırhlıları gibi onlar da kalmadı) *Türk mahkemelerinde* açmak zorunda. Türkiyeli işçi ve köylüyü Hristiyanlarla eşit haklarla işe almak zorunda. Mektuplarını *Türkiye* postasıyla göndermek, *Türk* polisine başvurmak zorunda. Bu “küçük” değişiklikler sonucunda uğradıkları zararı kim hesaplamış, kim hesaplayabilir!

Yabancı kapitalist ofluyor, pufluyor, “onun ruhunun derinliğini” anlamayan, daha doğrusu eksiksiz anlayan “Asyalı barbarlarla” alay ediyor. “Kemalizm’in kaçınılmaz çöküşüne” dair kehanetlerle uğraşiyor, kapitülasyon rejiminin restorasyonu hayalleri kuruyor ama şimdilik daha bakir yerler bulmak için çaresizlik içinde kaçıyor Konstantinopol'den.

Her nasılsa Anadolu'da kalmış yabancı girişimlerde bir işçi hareketi doğuyor. Grev dalgası başlıyor, işçi sınıfı örgütleniyor ve sınıf mücadelesi arenasına çıkıyor; bu mücadele başlangıçta asgari direniş çizgisinde ama öyle de olsa en azılı düşmana, yabancı girişimciye karşı.

Öfke ve şaşkınlıkla omuzlarını silkiyor Avrupalı siyasetçiler ve propagandacılar. Daha yakın zamanlara kadar kendilerine tatlı bir türkofil ismi yakıştıran Claude Farrère, Pierre Loti ve diğerleri Türk “Bolşevizminden” dehşete kapılıyorlar ve Ankara'ya övgü yerine sitemkâr mektuplar yazıyorlar. Bunlar, Anadolu gazetelerinin köşe yazılarına malzeme olmaktan başka bir önem taşıyor.

Dahası... O azametli sultan selamlıkları da yitti, halife sarayının son hadımları dağıldılar... Nerede Avrupalı diplomatların gözlerini alan o parlak hükümdar sarayları, nerede o atlarını şaha kaldıran Avrupalılara pencere kafeslerinin arkasından utanarak bakan nazik hanımlar, nerede o Boğaz'ın "tatlı sularında" sandal sefaları ve Belgrat Ormanı'nda süvari alayları? Nerede o, Avrupalıdan kendi ürününe karşılık para istemeye bile çekinen uysal Türk "peyzan"¹, nerede o, azametleri Avrupalıların estetiği için pek albenili kır sakallı muteber sarıklılar...

Bunlar yerine sefil, kavrulmuş bir Ankara, tek katlı meclis binası, Mustafa Kemal'in şehir dışındaki ahşap yazlığı. Hanımlar gösterilere katılıyorlar şimdi ve erkeklerle birlikte üniversiteye gidiyorlar. Sadece yaşlı ve çirkin yüzlerde peçeler. Kemal'in gösterişli bir harem yerine tek bir eşi var; kısa boylu, tıknazca Latife Hanım, üzerinde süvari pantolonu ve elinde kırbaçıyla göz alıyor. Ve sefil, köylü Mehmetçik, şapkasını yabancıların karşısında çıkarmak yerine, fırsat buldukça dirseğiyle itip buğdayına gerçek bir fiyat isteyebiliyor.

Ah, şairane, uysal, hayal gibi yumuşak Türkiye, neredesin? "Nasıl düştün böyle bir hayata?"²

1 Fransızca "paysant" (köylü).

2 Nikolay A. Nekrasov'un "Sefil ve Süslü" (Убогая и нарядная) (1857) adlı şiirinden.

I

1922 Yazına Doğru Milli Hareket. Felaketin Eşiğinde

1. Askeri Cephe ve İdeolojik Cephe

Anadolu'daki milli hareket bir dizi başarının ardından 1922 yazında aslında felaketin eşiği demek gereken bir dinginlik dönemine girdi.

Cephedeki mücadele çoktandır bir durgunluk içinde. An-
tant, Ankara'nın İzmit'te ön görüşmeler yapma teklifine şu ya
da bu şekilde bir cevap verinceye kadar da çatışmaların yeni-
den başlamasını beklemeye neden yok.

Eskişehir-Afyonkarahisar hattına sıkışmış ve demorali-
ze haldeki Yunanlıların da taarruza geçmeye cesareti yok.
Yunanistan'ın şu anki durumu, ceviz dolu sürahiye elini sok-
muş ve şimdi çıkaramayan bir maymunu hatırlatıyor.

Türkiye'nin milliyetçi düşüncesi bu dinginlik döneminden
yararlanıyor, tayin edici ânın yakın olduğunu hissediyor ve bu
arada geriye bakıp yaşanan değişikliklerin özünü analiz etme
çabasında.

Ahmet Ağayev,¹ resmi *Hâkimiyet-i Milliye*² gazetesin-

- 1 Ahmet Ağaoğlu (1869-1939): Türkiye'de milli hareketin en önemli isim-
lerinden biri, Azerbaycan doğumlu. İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi
üyeli, Meclis-i Mebusan'da Afyon mebusu, Malta sürgünlerinden. 1921-
1923 arasında Matbuat Genel Müdürü, aynı zamanda *Hâkimiyet-i Milliye*
başyazarı, Anadolu Ajansı ve Ankara Hukuk Mektebi kurucularından,
2'nci ve 3'üncü dönem Kars milletvekili, "liberal Kemalizm" savunucusu.
- 2 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti yayın organı olarak 10 Ocak 1920'de yayımlanmaya başladı.
1934'te CHP yayın organı *Ulus* gazetesi adını aldı.

deki “İsyan mı Devrim mi?” başlıklı bir dizi makalesinde, Anadolu’nun milli demokratik bir hükümeti seçtikten, ülkenin savunmasını örgütledikten, güçlü bir devlet teşkilatı yaptıktan sonra geçmişten *nihai şekilde kopup* gerçek bir devrim gerçekleştirdiği sonucuna varıyor. Yazar, Mustafa Kemal’in “Anadolu’da köylü toprağın efendisidir” sözlerini hatırlatıyor. Ancak ne yazık ki daha ziyade deklaratif bir nitelik taşıyan bu beyanatla birlikte, devrimi derinleştirme yolunda giderek ve derhal geniş reformlara girişip hayata geçirilmesinin imkân ve zarureti hakkında konuşmuyor.

İzmir milletvekili Mahmut Esat,¹ *Yeni Gün*² gazetesinde çok daha kararlı ifadeler kullanıyor:

“Şu an savaştığımız için reformlara girişmenin mümkün olmadığını söylüyorlar. Buna karşılık biz de diyoruz ki: Mesele sadece savaş değil. Türkiye, savaşı yürütmek için, her şeyden önce, *eski rejimi yok etmeyi* ve anayasal bir hükümet kurmayı şart saymıştır; bunu yapmayacak olursa İstiklal Savaşı’nı da başarılı bir şekilde yürütemez, eski iktidar ülkeyi yabancılara verir. Başlamış bir iş bitirmeden bırakılır mı?”

Söz konusu makalelerde Anadolu entelijansiyasındaki, meclis üyeleri arasındaki, keza hükümetteki mevcut görüşler yansımakta.

Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, iktisadi yıkımdan çıkışa hizmet edebilir. Bunu hisseden Fransız, İtalyan, Amerikalı kapitalistler, kârlı imtiyazlar almak hesabıyla akın akın Anadolu’ya geliyorlar. Ancak bu türden tekliflerin büyük bölümü kesinkes yağma niteliği taşıyor ve gazeteler neredeyse her gün devamlı yeni, muteber misafirlerin geldiklerini haber vermelerine rağmen ciddi anlaşmalar ve pazarlıklar yapıldığı nadiren iştiliyor.

-
- 1 Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943): Kemalist devrimin en önemli isimlerinden biri. İlk 7 dönem İzmir milletvekili, İktisat Vekili, Adliye Vekili. Lasalcı bir devlet kapitalizmi (devlet sosyalizmi diye tanımlar) taraftarı.
 - 2 *Yeni Gün* gazetesi, Yunus Nadi tarafından 1918-1920 arasında İstanbul’da, 1920-1923 arasında da Ankara’da yayımlandı. Daha sonra İstanbul’da *Cumhuriyet* gazetesi adını aldı.

İç durumun analizi ile dış yönelimin değerlendirmesi eş zamanlı yapılıyor.

Sovyetler Birliği yönelimi, başlangıçta “Bolşeviklerle ittifaka” tatsız bakan unsurların gözlerinde bile doğruluğunu açığa koydu. Sovyet Rusya’nın Anadolu milli hareketine yaptığı ve yapmakta olduğu yardımları şu anda her köylü biliyor. Sovyet Rusya’nın, bilhassa da Türkiye’nin Cenova Konferansı’na davet edilmesine yönelik talebimizde apaçık ifadesini bulan siyasi desteği de yeterince aşıkâr. Boğazların hayalini kuran eski Rusya ile kapitülasyonlardan, borçlardan ve hatta topraklarının bir bölümünden vazgeçen yeni Rusya’nın farkı kavranıyor. *Hâkimiyet-i Milliye*’nin belirttiği gibi, “Rus mujiki, mermerden elini Türk köylüsüne uzatıyor. İki halk birbirlerini iyi tanıdılar ve ortak düşmana karşı ayağa kalktılar.”

Rusya’ya duyulan sempati, parlak bir yansımasını da, açlık çeken Rusya (özellikle Kırım) için yapılan hararetli yardım çağrılarında buldu. Ülkenin sefaletin dibinde olmasına rağmen ortak yardım miktarı epey etkileyici bir meblağ olan 20.000 kâğıt Türk lirasını (yaklaşık 27.000 altın ruble) hızla buldu.

Ama bu bağlamda, tam olarak rusofillik olarak adlandırılmayan bu kararlılığın günümüzde birtakım sınamalardan geçmekte olduğunu da söylemek gerek. Bu sadece, her iki ülkenin sosyal ve siyasi yapısı arasındaki devasa farklılıktan kaynaklanmıyor, güncel olaylardan da besleniyor.

Bir dizi nedenle, Türkiye’nin baş ve şimdilik uzlaşmaz düşmanı hâlâ, “Müslümanlığın, bütün Müslüman dünyasını yok etmedikçe huzur bulmayacak olan en amansız düşmanı” İngiliz emperyalizmi. Bu emperyalizm, Lloyd-George’ta cisimleşiyor; Anadolu milliyetçilerinin en mukaddes düşü, onu ezmek.

Ankara hükümetiyle anlaşma imzalayan ve Kilikya’yı boşaltan Fransa’ya gelince, Ankara’nın ona yaklaşımı daha ziyade barışçıl.

Bu yüzden, Lloyd-George’un Sovyetler Birliği ile mutabakata hazır olduğunu duyurduğu Cenova Konferansı’nda-

ki tutumu Ankara'yı ciddi şekilde endişelendiriyordu ve Moskova'nın Londra ile Türkiye'nin menfaatleri zararına kumpas kurma niyeti güttüğü söylentilerine bahane oluyordu. Bu bağlamda, Sovyet hükümetinin pek az anlam da taşısa her adımı, RSFSC'nin Türkiye'ye yönelik dostluk siyasetini değiştirme semptomu olarak yorumlanma riski taşıyor.

2. Meclis'te

Ankara çirkin bir kasaba. Çatıları kiremit örtülü, hepsi birörnek, öbek öbek sıska evler. Büyük bir dağın eteklerinde, sanki tepeden aşağı iniyorlarmış gibi sıkış tıkişlar. Şehir merkezi sefil mi sefil. Geniş avenüler gibi bir şeyler yapmak istedikleri yollar bozuk. Gündüzleri kalın, hiç kalkmayan bir toz, geceleri de zifiri karanlık.

Ama bu şehirde, geri kalan her şeyin kasvetini unutturan bir bina var. Bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi binası.

Hiç de büyük bir bina değil bu. Taştan, tek katlı, düzgün, geniş bir yapı, keskin çıkıntılar halinde kocaman pencereler, büyük bir balkon. Binanın üzerinde şehrin her ucundan görülen büyük, kırmızı bir bayrak dalgalanıyor.

Bu bina, İttihat ve Terakki partisi hesabına yaklaşık on yılda yapılmış, ilkin parti kulübüymüş. Dünya savaşının sarsıntısı sonucu İttihat ve Terakki sahneden çekildi, Ankara'daki binası da Ankara'da, Türkiye'nin batı emperyalizmiyle mücadelede savunma kabiliyetinin ağır ağır, belli belirsiz ama inatla ve metodik bir şekilde dövölerek işlendiği ve yeni sosyal-siyasi bir yapının temellerinin atıldığı demirci dükkânı haline geldi.

Askeri cephedeki dinginlik dönemi sırasında Ankara hayatında söylememenin çok tuhaf kaçacağı son derece önemli bir olay meydana geldi: Meclis, İcra Vekilleri Heyeti'yle ilgili yeni bir kanunu kabul etti. Şimdiye kadar hükümet üyeliğine aday sunma hakkına sadece TBMM başkanı, yani Mustafa Kemal sahipti. Meclis ancak onun tarafından sunulan adaylardan bi-

rini seçebilirdi. Bu düzenleyiş kimi şikâyetlere neden oluyordu. Bunlar Mustafa Kemal ve taraftarları tarafından dikkate alındı. Neticede özel bir komisyon kanun teklifi üzerinde çalıştı ve teklif meclise getirildi.

Teklif edilen bu kanuna göre, aday sunma hakkı, meclis-teki bütün komisyonların başkanlarından teşkil edilecek bir komisyona tevdi ediliyordu. Bu teklifin, halk iktidarı ilkesine yeteri kadar denk düşmediği görüldü ve reddedildi. Bakanla-rın meclis mevcudu içinden dolaysızca, önceden aday göste-rilmeksizin seçilmelerine karar verildi.

Böylece, kendine has, *başkansız*, yürütme ve yasama yetki-si parlamentoda cisimleşen bir *cumhuriyet* yerleştirilmiş olu-yordu.

Buradan, kenetlenmiş bir çoğunluğun ve dolayısıyla siyasi bir *partinin* yaratılması zarureti doğuyordu. Milli bağımsızlık mücadelesinde partilere yer olmadığı sloganının gözden geçi-rilmesi gerekiyordu. Yeni kanunun kabul edilmesi de parti de-ğilse bile yeterince güçlü ve itibarlı bir siyasi organizasyonun yaratılması zaruretini ortaya koyuyordu.

Geçici olarak parti rolünü oynayan, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubuydu. Ateşkesten sonra ortaya çıkan ve istiklal mücadelesinin örgütlenme aşamasının bütün yükünü omuzlayan bu örgüt, her ne kadar olayların gidişatı üzerinde-ki etkisi ortadan kalkmadıysa da, son zamanlarda biraz göl-gede kalmıştı. Anadolu hareketinin bütün yöneticileri, bütün hükümet üyeleri ve TBMM üyelerinin de neredeyse üçte ikisi bu örgüt bünyesinde bulunuyordu.

Bu örgütün taşrada her yerde, vilayet ve kaza komiteleri şeklinde şubeleri vardı.

Yeni kanunun kabulü bu örgütün açıkça bir siyasi örgüt olarak ortaya çıkmasına vesile oldu. Ankara'da Müdafaa-i Hu-kuk grubu üyeleri genel bir toplantı düzenlediler. Yeni kanun sonucunda tekrar seçilmesi gerekecek olan hükümet üyelikle-rine adaylar belirlendi. Bu grup seçimlerde zafer kazandı, biri

dışında aday listesinin tamamı seçildi. Eşzamanlı olarak grubun, o zamana kadar mevcut olmayan parti disiplinini getiren tüzüğü de yayınlandı.

Hükümet böylelikle, Müdafaa-i Hukuk grubunu sahneye çağırdıktan sonra parlak bir başarı yakaladı; muhalefete ise tek bir şey kaldı: Müdafaa-i Hukuk grubuna, TBMM çalışmasına katılımı soktu diye sitemler yağdırmak.

Seçim zaferiyle gücünü tahkim etmiş olan hükümetin çoğunluk grubu, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yetkilerini bu defa yeterince belirsiz bir süre için (Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesine kadar) uzatan bir kanunu geçirdi.

Bu yetki uzatımı, muhalefetin sadece itiraz edememekle kalmayıp oybirliğiyle teklife onay vermesini de gerektiren bütün formaliteler eksiksiz uygulanarak yapıldı.

İktidara el koymak istediği yönündeki en küçük şüpheleri bile kendinden uzaklaştırma taktiğine devamlı surette sadık kalan Mustafa Kemal, yaptığı konuşmada şunları vurguladı: “İzmir ve Trakya'nın vatanımıza döneceği gün bahtiyar olacağız. Ama ben iki kat daha bahtiyar olacağım, çünkü üç yıl boyunca olduğu gibi sıradan bir milletvekilliğine geri dönebileceğim. Dünyada, hür bir milletin basit bir üyesi olmaktan daha yüksek bahtiyarlık yoktur.”

Bu olaylar neticesinde şunlar yeterince açık surette ortaya çıkmıştı: 1) Türkiye’de devlet yapısının demokratikleşmesi yeterince yapılmamış olmakla birlikte *halk iktidarı prensibi* yeterince güçlü şekilde *kök salmıştı* ve bütün yeni etkinlikler de bu prensibe dayanıyordu. Sultana ve Konstantinopol hükümetine karşı yürütülen ajitasyonla ilişkili olarak, bu olgu özel bir önem taşımaktadır. 2) “Savaş sırasında parti olmaz” prensibi, gücünü ağır ağır kaybediyor. Müdafaa-i Hukuk grubunun siyasi arenaya çıkışı, *askeri çevrelerin, ticaret burjuvazisinin, entelijensiyanın ve işçi sınıfıyla köylülüğün üst kesiminin* haletiruhiyesini yansıtan bir siyasi partinin ortaya çıkışının başlangıcı olabilir.

Şu anda TBMM komisyonunda kırsal beledi özyönetim kanun tasarısı inceleniyor. Bu kanun köy hayatına, yerel finansmandan, polisten vb. sorumlu kır şuralarının oluşturulmasına seçim ilkesini getiriyor. Bu kanun teklifinin geçmesi, TBMM'nin reform yoluna kesin olarak girdiği anlamına gelecek. Bu da, Mustafa Kemal'in "Türkiye'de toprağın efendisi köylüdür" şeklindeki esin verici sözlerinin boş gürültü olmayıp, son derece ciddi deklaratif ve programatik bir anlam taşıdığına ilk büyük ve gerçek delil olacak. Eğer şimdi, yani ülkenin bütün gücü cepheye verilmişken böyle köklü dönüşümlere girişirlerse, saygın bir barışın kazanılmasından sonra önlerine serilecek olan imkânlar gerçekten de muazzam olacaktır.

Meclis hararetle çalışıyor. Haftada 4-5 defa toplanıyor, geri kalan zamanlarda komisyonlarda, grup toplantılarında vb. çalışmalar devam ediyor.

Meclisin doğuya bakan pencerelerinden eski kale duvarları görünüyor; bunlar, şehrin kurulu olduğu dağın tepesinde. Uzakta, zirvede, Timurlenk zamanından kalma eski kulenin silueti. Uzaklarda tükenmez zenginlikleri, ilerlemeyi ve ülkenin gelişmesini gizleyen dağ çizgileri. Eski, uyuyan ama uyanmakta olan Doğu...

Karşı taraftaki pencerelerden ise bir parça Avrupa görünüyor. Alman teknolojisinin son sözünün çizgilerini taşıyan gar ve uzaklarda kaybolup yiten Bağdat demiryolu.

Arzu edilen dünyayı Batı'dan almak, bir yandan onun iktisadi kudretinin bir parçasını temin etmek, ülkenin uyuyan güçlerini bu parçayla beslemek, diğer yandan da aynı Batı'nın iktisadi nüfuzunu devirmek, kendi bağımsızlığını her anlamda tahkim etmek ve geliştirmek... Bu kıyamet kadar zor sorunların çözülmesinde on binlerce asker cepheye, ülkenin en iyi siyasi güçleri de TBMM duvarlarının arasında dövüşüyorlar.

Yakın gelecek, bu görevin her iki kısmıyla mı, yoksa sadece

bir tarafıyla mı çözüleceğini ve bunun hangisi olacağını gösterecek. Doğru çözülsünse bütün Doğu'nun barışı ve hürriyeti garantidir.

3. Siyasi Farklılaşmanın İlk Çizgileri

Türkiye ile yakınlaşmamızın en başında, pek çoğumuza, uyanmakta olan Doğu'nun motor gücü işçi sınıfı ve yoksul köylülük olacakmış gibi görünüyordu. Bu nedenle, Türkiye'de henüz kurulmamış olan komünist partisine abartılı, tutarsız ümitler bağlanmıştı. Türkiye limanlarındaki proletaryanın gücü üzerine yazıyor, Ethem Bey'in grekofil yenilgiciliğinde Bolşeviklik görüyorlardı. Pek çok şey...

Bu coşkun hayallerin neticesinde ortaya çıkan amansız ayıklık da hatırlamaya değer...

Türkiye Komünist Partisi ancak şimdi ağır ağır canlanmaya başlıyor. Ankara'da bir komitesi var, haftalık *Yeni Hayat* gazetesini yayımlıyor. Partinin yakın gelecekte yapılacak kongresinde gücü ve özgül ağırlığı ortaya çıkacak. Her halükârda, şu anda Türkiyeli komünistler tarafından iktidarın alınması şöyle dursun, iktidar üzerinde az çok ciddi etkileri olduğunu bile düşünmemek gerek. Komünistlerin görevi, halen örgütlenmesi gereken işçi sınıfı için bilinçli unsurların hazırlanması ve köylüler arasında mollaların nüfuzunu kırmak için çalışmak olabilir ancak.

O zamanlar çok kalabalık olan Enver taraftarlarına da ümit bağlanıyordu. Bu grubun Antant'a karşı daha uzlaşmaz ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde daha kararlı olacağı düşünülüyordu. Keza, iç siyasette daha demokratik olacağı şeklinde illüzyonlar da vardı...

Ama... Bir yandan, Enver'in daha Rusya'da bulunduğu sırada ortaya çıkmaya başlamış olan yüzü, Buhara'daki olaylardan sonra aslını kesin bir şekilde ortaya çıkardı. Diğer yandan da Mustafa Kemal ve grubu, Misak-ı Milli mücadelesinde baş-

langıçta görüldüğünden çok daha kararlı çıktı. Bu ikincisinin sonucu olarak, İttihat ve Terakki partisinin pek çok önderi ve sıradan üyeleri, ister Ankara'da bulunsunlar ister yurtdışında olsunlar, eski muhalif rollerinden birbiri ardınca vazgeçtiler ve Mustafa Kemal hükümetine yönelik kesinlikle sadık bir tutum takındılar, kimi zaman da onunla işbirliğini kabul ettiler.

Hacı Adil Bey (Konstantinopol parlamentosunun eski başkanı), eski dahiliye nazırı Canbulat Bey Anadolu'ya döndüler, *Tanin*'in eski redaktörü Hüseyin Cahit dönmek niyetinde olduğunu açıkladı, yurtdışındaki İttihatçıların başı olan Kara Kemal geldi, Cemal Paşa da gelecek.¹

Son aylar kimilerini ikna etti, kimilerinin de inançlarını sarstı.

Mecliste, sayıları 70 kişiyi bulan bir grup da faaliyet göstermeye başladı. Bu grup, kendi pozisyonunu ortaya sermiyor, Mustafa Kemal'e ülkenin başı olarak itiraz etmiyor. Ancak bir dizi oylamada ret vererek, daha çok da oylamalarda çekimser kalarak mevcut hükümete muhalif tutumunu gösterdi. Hatta bu grup, komünistlerle bir blok oluşturmaya ve onlarla birliğe *Şarkın Sesi* gazetesini yayımlamaya bile kalkıştı.

Bu grubun kimi temsilcileri, kendilerini köylülüğün temsilcisi gibi göstermeye çalışıyor, gruplarının da kesinkes demokratik ve keza "Doğu" yönelimine sahip bir köylü partisinin başlangıç teşkilatı olduğunu kanıtlamak istiyorlardı. Geç-

1 Hacı Adil Arda (1869-1935): 1909'da İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesi, 1911-1912'de Dâhiliye Nazırı, 1915'te Meclis-i Mebusan reisi, Malta sürgünlerinden. İsmail Canbulat (1880-1926): 1918'de kısa bir süre Dâhiliye Nazırı, Malta sürgünlerinden, II. dönem TBMM üyesi; İzmir Suikastı davasında yargılandı ve asıldı. Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957): ilk dönem İttihat ve Terakki'nin kaleşoru, Malta sürgünlerinden, Kemalist dönem boyunca birkaç kez yargılandı. İnönü'nün davetiyle milletvekilliği yaptı. Kararlı bir İngiliz muhibbi. *Tan* baskınının baş sorumlusu. Kara Kemal (1868-1926): Karakol Cemiyeti'nin kurucularından, Malta sürgünlerinden. İzmir Suikastı davasında idama mahkûm edildi, İstanbul'da saklandığı evde yakalanacağını anlayınca intihar etti. Cemal Paşa (1872-1922): İttihat ve Terakki troykası liderlerinden, Türkiye'ye dönmeye hazırlanırken Tiflis'te öldürüldü.

tiğimiz günlerde hükümet seçimleriyle ilgili yeni bir kanun geçti; buna göre bakanlık adayları eskisi gibi Mustafa Kemal tarafından sunulmayacak, beklendiği gibi meclis listesinden bir komisyon tarafından da sunulmayacak, meclis tarafından dolaysızca seçilecek. Grup, bu olayı kendi zaferi olarak değerlendirdi.

Çokları, Anadolu hükümetinin bütün siyasetinde köklü bir değişiklik yaratacak yeni bir kuvvetin güçlenmekte olduğunu düşünüyorlardı.

Ama bu grubun yahut her halükârda onun ezici çoğunluğunun gerçek yüzü, hükümet seçimlerinde ortaya çıktı. Bu seçimler, yukarıda anılan yeni kanunun kabulünden sonra önceki hükümetin istifa etmiş ve yeni seçimlerin ilan edilmiş olması nedeniyle yapılmıştı. Bu seçimlerde, daha doğrusu ara seçimlerde, eski bakanların çoğunluğu tekrar seçildiği için “muhalif” grup yüzünü açık bir şekilde ortaya koydu. Hükümeti oluşturan Anadolu ve Doğu Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu, eksiksiz geçen bir aday listesi çıkardı. Muhalefetin geçirmeye çalıştığı adaylar ise biri dışında seçilemedi.

Ama önemli olan bu değil, şuydu: Muhalefetin seçtirmeye çalışıp başarısız olduğu bütün bu adaylar, hükümeti oluşturan Müdafaa-i Hukuk grubu ile karşılaştırıldığında daha muhafazakâr ve keza Batıcı renkler taşıyan kimselerden oluşuyordu. Müdafaa-i Hukuk adayları arasından Maarif ve Şeriye Vekilleri gibi kesinkes klerikalist ve muhafazakâr milletvekilleri de belli ki muhalefetin eksiksiz desteğini alıp oybirliğiyle seçildiler. Muhalefet buna karşılık, söz konusu bakanlıklar için uygunluk anlamında en nitelikli, aynı zamanda da kusursuz milliyetçi eğilimlere sahip adayların karşısına (Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa, İktisat Vekili Mahmut Esat), Batıya antipatisi çok tartışmalı olan Isparta milletvekili Cemal Paşa ile hiçbir iktisadi hazırlığı olmayan, daha ziyade askeri liyakat sahibi Refet Paşa’yı çıkardı.¹

1 Kazım Özalp (1882-1968): 1920'den 1954'e kadar aralıksız milletvekili.

Muhalefet, demokrasi anlamında olduğu gibi Doğu yönelimi anlamında da Müdafaa-i Hukuk adaylarından daha üstün tek bir aday çıkarmadı.

Muhafazakâr-dinci muhalefetin özü, oylama sonucunda da olanca açıklığıyla ortaya çıktı. Oylama sırasında söylenmeden kalan şeyler ise basın tarafından söylendi.

Şarkın Sesi, muhalefet adaylarının parlak niteliklerini sayıp döken, Müdafaa-i Hukuk grubuna ise meclise, ifadesini aday listelerinin önceden hazırlanmış olmasında bulan bir partililiği sokmasından ötürü sitem eden bir başyazı yayımladı. Bu kadar kapsamlı bir açıklamadan sonra muhalefetin özüne dair her tür şüphe dağılmış olmalıdır.

Doğu, aynı gazetede birkaç gün sonra, kendisini çürüten başka bir makale daha yayımlandı ama bu artık, içi kan ağlar-ken bir şey olmamış gibi rol yapmak anlamına geliyordu.

Şarkın Sesi bundan kısa bir süre sonra kapatıldı; kendi iradesi dışında tamamlamıştı yeni doğan muhalefetin gerçek yüzünü ortaya serme misyonunu; gazetenin redaktörü, muhalefetin en etkin üyelerinden biri olan Erzurum milletvekili Mehmet Salih ise iki ay izin aldı.¹

Bu olaylar bir kez daha şunları göstermişti:

1) Yeterince özgül ağırlığı, kesin bir siyasi niteliği ve tutarlılığı haiz milliyetçi-ilerici hatta sahip biricik siyasi örgüt, Müdafaa-i Hukuk 1'inci gruptur.

2) Müdafaa-i Hukuk 2'nci grup adını alan muhalefet akımının ciddi bir gücü yoktur, keza ilk grupla karşılaştırıldığında olumlu herhangi bir çizgiden de yoksundur. Bunlardan mecliste temsil durumunda bulunanlar da Batıcılık sosuyla karışık, kesinkes muhafazakâr ve dini bir niteliğe sahiptirler.

3) RSFSC'nin, Mustafa Kemal hükümeti ve onun arkasındaki güçlerin "ciddi ve uzun vadeli" tesis edilmiş olduğu hesabına dayanan siyasi çizgisi, bir kez daha doğrulanmıştır.

Cemal Mersinli (1875-1941): İzmir Suikastı davasında yargılanıp beraat etti. Refet Bele (1881-1963): Terakkiperver Fırka kurucularından, İzmir Suikastı davasında yargılanıp beraat etti.

1 Mehmet Salih Yeşiloğlu (1877-1954).

II

Emperyalist Müdahaleye Karşı Zafer Sonucunda Türk Devriminin Perspektifleri

1. Perdenin Önünde.

Bu satırlar yazıldığı sırada Anadolu, her ne kadar uzun zamandır beklenmekte olsa da gerçekleşme hızıyla bütün beklentileri aşan bir zafer döneminden geçiyor.

Türk ordusu, on gün kadar bir sürede Yunanlılara ezici bir darbe indirdi, Kral Konstantin'in ordusunun dörtte üçünü yok etti, sadece Eskişehir-Afyonkarahisar hattını değil, aralarında Uşak, Alaşehir, Manisa, eski başkent Bursa ve vaat edilen İzmir'in de bulunduğu, savaş boyunca milliyetçilerin eline hiç geçmemiş bölgeleri bile zapt etti.

İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin daha yakın zamana kadar "Kemalist çete" diye andıkları Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusu, İngiltere'den büyük destek alan ve kendi çöküşünün arifesinde Konstantinopol'ü ele geçireceğini sanan Kral Konstantin'in ordusunu tek bir darbeye ezdi.

Konstantinopol'de gezinen sürüngen *Bosfor*'un (grekofillerin yayını) Mustafa Kemal'e ısrarla, "tarihi bir jest yapmasını" ve Sultan'ın ve Batı Avrupa sermayesinin karşısında diz çökmesini teklif etmesinin üzerinden bir ay bile geçmemişti. Oysa gördüğü, İngiliz emperyalizmine, onun Kolçak ve Denikin'in çöküşünden sonra görmediği türden şamar indiren bir "jest" oldu.

Anadolu halkının bütün kesimlerinin tayin edici darbenin hazırlığındaki inat ve enerjisi, Anadolu diplomatlarının barışsever beyanatlarına, Ankara'dan Avrupa'ya sık sık yapılan resmi ziyaretlere rağmen, Townshend onuruna verilen ziyafetlere rağmen yaz boyunca görülmüştü.¹ Antant'ın attığı, her tür konferans çağrısı ve Anadolu'ya soruşturma komisyonları gönderilmesi tasarıları şeklindeki bütün zarflara cevap olarak Ankara hükümeti, Anadolu'nun bütün kesimleri ve bütün Anadolu basını, barış görüşmelerinin olmazsa olmaz ön şartları olarak Antant ve Yunanlıların Misak-ı Milli'yi tanınması ve Anadolu'nun Yunanlılardan temizlenmesi talebiyle cevap veriyorlardı.

“Yunanistan ezilmelidir ve ezilecektir,” diye bitiyordu *Yeni Gün*'ün, Yunanistan'ın durumu ile askeri ve diplomatik cephe-lerdeki durumu tartışan bütün makaleleri.

“Aşılmaz dağları aşıyoruz, coşkun ırmakları geçiyoruz, Misak-ı Milli'yi gerçekleştiriyoruz,” diye türküler söylüyordu askerler.

“Misak-ı Milli”, “İzmir” (Güzel İzmir), “Bursa”, “Edirne” kelimeleri tılsım gibi tekrarlanıyordu her yerde: Meclisin duvarları arasında, kirli kahvehanelerde, camide, fabrikada. Gazeteler onlarla süsleniyordu, her toplantıda, her konuşmada, geçenlerde yanan sinema binasının harap duvarları arasında oynanan her piyeste bunlar çınılıyordu.

Bu kelimelerin yanı sıra hararetli bir çalışma da yürüyordu.

Köylerden devamlı yeni Mehmetçikler geliyordu cepheye, kadınlar bir başlarına işliyorlardı tarlaları, sefil köylünün cephelerinden son kuruşları uçup gidiyor, son öküz arabası cepheye cephe ve erzak taşıyordu.

Anadolu proletaryasının ilk çocukları, bir avuç aydın ve teknisyenin kahramanca çabalarıyla kurulan küçük silah atöl-

1 General Sir Charles Townshend, Büyük Taarruz'dan kısa bir süre önce arabuluculuk için Ankara'ya gelmiş, TBMM hükümet ve ordusunun kimi önde gelen üye ve komutanlarından başka Konya'da Mustafa Kemal ile de görüşmüştü.

yelerinde, Zonguldak'ın ilkel madenlerinde yorulmak bilmek-sizin çalışıyorlardı.

Askeri görevliler orduyu eğitiyor, planlanan darbenin hazırlıklarını yapıyorlardı; diplomatlar Fransa ve İngiltere arasında Yakın Doğu meselesinde ortaya çıkan ihtilaftan yararlanmak amacıyla epey zorlu bir oyun oynuyorlardı. Bu belli bir ölçüde başarılı oldu; Ankara hükümeti, Fransa karşısında esaslı, onarılmaz tavizlerde bulunmadan, kolay para peşindeki kapitalistlerin baskısını reddederek Fransa'dan, gelecekteki başarısına yardım edecek bir destek kazanmıştı.

Bu sırada Anadolu halkının ezici bir çoğunluğu, mücadelesinin en zorlu döneminde milli hareketin yardımına gelen ilk dostunun, halen Anadolu'nun biricik dostu olan işçi ve köylü Rusya olduğunu hiç unutmuyor.

Antant'ın Cenevre Konferansı şeklindeki yeni blöfünün haberi geldiğinde *Yeni Gün*, toplumun bütün ilerici kesimlerinin haletiruhiyesini yansıtarak, kategorik bir tutumla şunu söylemişti:

“Doğu meselesi konferanslarla değil, asker amcanın nam-lusuyla çözülür.”

Bugün bu mesele, İzmir'e ve Boğazlardaki hisarlara giden yolda çözülüyor.

Taarruzdan önceki dönemde ve taarruzun başında Ankara hükümeti iç siyaset alanında epey sert tedbirlere başvurdu.

Kırsal beledi özyönetim kanun tasarısının görüşülmesi ertelendi ancak Şeriye Vekâleti'nin ödeneği neredeyse hiç kısılmadan, zaman zaman da artırılarak onaylandı; din adamları, hükümetin dikkatinin Mustafa Kemal'in de gittiği cephede toplanmış olmasından yararlanarak hükümete hücumlarını artırdılar.

Ülkedeki sosyal hayat da durmuştu. Bütün kongreler ve konferanslar yasaklandı. İlk izin verilen ama açılışının arifesinde yasaklanan Halk İştirakiyun Fırkası'nın planlı ilk konferansı için de istisna yapılmadı.

Ankara hükümetinin en hatalı eylemi bu değildi, zira hazırlıkları hükümete tam bir güven ve Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi bayrağı altında yürütülen konferansın Anadolu milli hareketinin tüm dünyanın proleter kitleleriyle yakınlaşması için bir vasıta olması gerekiyordu ve olabilirdi; bu da Batı Avrupa emperyalizmine güçlü bir darbe teşkil ederdi.

Ankaralı devlet adamları bu konferansın milli mücadele davası için taşıdığı bütün önemi kavrayacak yeterince derinliği göstermediler. Gerici unsurların etkisi yüzünden mi, yoksa Doğu arenasındaki, şu anda Antant'a karşı kazanılacak zafere ve Türkiye'nin kendi yerli burjuvazisini yaratmaya varacak kadar iktisadi özgürleşmesine hayati bir ilgi gösteren yeni sosyal sınıfa yönelik kör ve adaletsiz bir güvensizlikten ötürü mü bilinmez. Her ne idiyse, konferansa izin verilmedi.¹

Bu katran damlası, Sovyet cumhuriyetlerindeki emekçi kitlelerin, Türk milliyetçi hareketinin parlak başarıları, emperyalizmin bütün haritasını değiştiren başarıları önünde bugün yaşamaları gereken derin mutluluk duygusunu gene de zehirleyemez.

Türkiye'nin bütün kesimlerinin zaferin örgütlenmesinde tek ruh oluşu, bu savaşın, Türkiye'nin tarihinde gerçekten savunma amaçlı ve kurtuluşa yönelik, aynı zamanda kendine has bir Doğu enternasyonalizminin çizgilerini de ihtiva eden (zira Doğu'nun bütün halkları bu mücadelenin nihai başarısını şu ya da bu derecede arzu etmektedirler) derin bir milli karakter de taşıyan ilk mücadele olmasıyla açıklanır.

Türkiye'de daha yeni gelişmeye başlamış olan *ticaret burjuvazisi İzmir*'siz boğuluyordu; İzmir, Anadolu'nun gerisinin birkaç demiryolu aracılığıyla bağlandığı büyük bir liman, Anadolu vilayetleri arasında kapitalizmin en gelişkin olduğu Aydın vilayetinin de en önemli merkezi.

Ayrıca, Türk ticaret burjuvazisinin Anadolu'daki daha ge-

1 O zamanki başbakanın, şimdi muhafazakâr muhalefetin liderlerinden biri olan Rauf Bey olduğunu gözden kaçırmamak gerek. [Astahov'un notu.]

lişkin Yunanlı burjuvaziyi, Türkiye feodalizminin güçsüzlüğünden ve Batılı devletlerin desteğinden yararlanarak daha önce ele geçirmiş olduğu tahttan indirmesi de şarttı.

Türk köylüsü zaferi, yabancı sömürsünün boyunduruğundan kurtulmanın bir vasıtası olarak bekliyor; zaferden ülkenin iktisadi gelişmesini ve emeğinin ürünlerini, karşılığında Batı'nın sömürge ve yarı sömürge ülkelere genelde dayattığı çerçöpü almadan, daha kârlı elden çıkarmak imkânlarına sahip olmayı bekliyor.

Türk işçisi içgüdüsel olarak bu zaferin ülkeye iktisadi gelişme getireceğini ve böylelikle işgücü talebinin artacağını hissediyor. Şu anda köyle kopmazcasına bağlı olan işçi, büyük ölçüde köylüyle aynı duygular içinde.

Örgütsel ve askeri anlamda en önemli rolü oynamış bulunan askeri çevrelere gelince, zafer onun için hiç kuşkusuz neredeyse bir ölüm kalım meselesi.

İktisadi olarak zaferden en az beklentisi olanlar feodal kalıntılar ve ruhbanın tepe kesimi; bu ikinciye ayrıca, halife sultanın ve dini mülklerin (vakıflar) kaderinin ne olacağı düşüncesi de korkutuyor. Ama dini ve yurtsever insiyaklar bunlara, milli mücadele davasıyla aralarına sınır çekmek imkânı vermiyor (Konstantinopol'de Hürriyet ve İtilaf partisi etrafında toplanmış küçük bir grup dışında).

Misak-ı Milli'nin eksiksiz olmasa bile bu gerçekleşmesinin arkasından Türkiye'nin karşısına dolaysız olarak uluslararası siyaset, iç siyaset, iktisat siyaseti alanında bir dizi son derece önemli sorunlar çıkacak; sadece Türkiye'nin değil, bütün Doğu'nun geleceği de bu sorunların doğru çözümlerine bağlı.

Saltanat ve hilafet meselesi, yabancı sermaye ile karşılıklı ilişkiler ve ülkenin iktisadi güçlerinin gelişmesi meselesi, köyde mali ve idari reformlar meselesi ve başka bir dizi mesele daha, taarruz halindeki ordunun ilk birlikleri İstanbul saraylarını ve Çanakkale'deki mezarları görmeden, olanca büyüklüğüyle ortaya çıkacak.

İşte o zaman şu söylenebilir:

“Türkiye’nin mücadelesi bitti, yaşasın Türkiye’nin mücadelesi!”

2. Uvertür

Türk kıtaları, Boğazlara ve İzmit yarımadasındaki tarafsız bölgeye yaklaştı. Yunan ordusu, Yunan genelturmayının veciz şekilde bildirdiği gibi, “Küçük Asya’daki harekâtını bitirdi;” şimdi Küçük Asya’da savaş esirleri dışında hiçbir Yunan askeri bulunmuyor. Türk kıtaları ve bütün Türkiye sımsıkı kapalı bir perdenin önündeler; o perde kalktıktan sonra Yakın Doğu destanında yeni bir sahne başlayacak. Perde henüz kalkmış değil ama uvertür başladı.

Bu uvertürde, yakın gelecekte tamamen ve çok yönlü olarak işlenecek olan melodileri zorluk çekmeksizin ayırt etmek de mümkün.

Yakın Doğu’da olayların bundan sonraki gidişatının radikal bir şekilde çözümüne bağlı olacağı bu mesele, sultanın otokrat fonksiyonlarından başka bütün Müslümanların manevi başı da (halife) olmasıyla bir parça karmaşılaşıyor. Meselenin bu son veçhesi şimdiye kadar cüretkâr saldırılara maruz kalmamıştı. Mutlakiyetin düşmanları bile halife unvanının her halükârda sultanda bırakılmasının gerekli olduğunu, sadece sultanın sivil iktidar işlevlerinden ayrılabilceğini düşünüyorlardı. Son zamanlarda bu bağlamda birtakım çatlaklar ortaya çıktı, zira Kuran dogmalarına dayanarak, halifenin muhakkak belli bir hanedanın soyundan gelmesi gerekmediğini, toplumun farklı sınıflarından belli bir süreliğine seçebileceğimiz başkan gibi biri de olabileceğini kanıtlayan bir teori ortaya çıkmıştı.

Saltanat fikrinin en kasıtlı ve bu kurumun iptali düşüncesini dahi kabul etmeyen fanatik taraftarları mollalar ve en genelde de refahları kısmen toplumdan muhtelif soslar şeklinde sızdırdıkları gaspa, keza devasa toprak ve diğer taşınmaz dini mülklere (vakıflar) dayanan unsurlardır. Saltanatın kaldı-

rılması, otomatik olarak, vakıfların sivil iktidara devri meselesini gündeme getirecektir, böylelikle yıkılmakta olan feodal teokrasinin sonuncu olmaktan uzak kalıntılarının tasfiyesi daha ileriye taşınacaktır.

Bu perspektifi hesaba katarsak din adamlarının, çaresizliğin kudurmuşluğuyla, epey sarsılmış pozisyonlarını düşmanlarına bazen hücumlar ve taarruzlar yönelterek savunmaları doğaldır.

Aynı zamanda eski askeri aristokrasinin, harap olmuş mütegalibenin ve gözden düşmüş aristokrasinin bir avuç üyesi de saltanat taraftarı. Bunlar milli harekette kendilerine kariyer yapmayı başaramadılar, şimdi din adamlarına yaslanarak öne çıkmayı ümit ediyorlar.

Saltanatın karşısına, Türkiye'nin ticari ve sınai gelişmesine çarpı koyan Sevr Antlaşması'ndan ötürü sultanı affedemeyen ticaret burjuvazisi çıkıyor. Ülkenin üretici güçlerini ve iktisadi bağımsızlığını yükseltmeyi hedefleyen ticaret burjuvazisi, vakıfların sekülerize edilmesine karşı değil ama ruhban tarafından azimle beslenen, ülkenin iktisadi gelişmesine engel teşkil eden ve Avrupa'dan tecrit halini de güçlendiren bütün arkaik kalıntıların (kadının köleleştirilmesi, gençliğe dar kafalı dini eğitim verilmesi, vb.) eşzamanlı tasfiyesinden yana. Ticaret burjuvazisi bu istikamette askerlerin çoğunluğunun ve bilhassa entelijensiyanın da desteğini alıyor.

Bu kesimlerin din adamlarına karşı mücadelede enerjilerinin yetersizliği, ticaret burjuvazisinin, Misak-ı Milli'ye nihai olarak erişilmesi ve onun tahkim edilmesi için kullanmak ümidiyle din adamlarına halen kısmen muhtaç olmasıyla açıklanır.

Belirtilen iki grup arasındaki çatışmanın sonucu hâlâ belirsiz. Bu mücadele şimdilik tali alanlarda yürüyor. Ön plana saltanat veya vakıflar meselesi değil (buna daha var), görece tali meseleler çıkıyor: matbuat müdürlüğünün ödeneği, basın organlarındaki ruhban karşıtı yazılar gibi. Bu da din adamlarına,

şimdilik düşmanın gücünü ortaya çıkarmakla yetinme, ancak inisiyatifi eline almasına da imkân vermeme hedefi güden bir çatışmaya girişmek için sebep sağlıyor.

İlerici grup, yukarıda işaret edilen nedenlerle, şimdilik savunma taktiğine sarılıyor. Mücadele etmeksizin, din adamlarına Şeriye Vekâleti'nin eksiksiz onaylanan ödeneği şeklinde yağlı bir çörek bırakıyor, Maarif Vekâleti de din adamlarına kurban ediliyor. Klerikalistlerin *Sebilürreşad* gazetesine, biza-tihi onların amansızca hücum ettiği matbuat müdürlüğü tarafından 6000 lira tutarında ödenek ayrılıyor.¹ Sayılması çok fazla zaman tutacak olan bir dizi daha taviz veriliyor. İlericilerin tutumu basındaki propagandada ve İktisat Vekâleti, matbuat müdürlüğü vb. gibi hâkim oldukları mevzilerden din adamlarını enerjik şekilde uzak tutmalarında ortaya çıkıyor.

Mecliste matbuat müdürlüğünün ödeneği görüşmeleri sırasında, genelde görüşmeleri karakterize eden karşılıklı nezaketin açıkça dışına çıkan çok sert tartışmalar yaşandı. Din adamları, basına karşı öfkeli konuşmalar yaptılar, bütün basın organlarının mali desteğinin kesilmesinde ısrar ettiler (dini yayının şeklindeki çerçöp hususunda tabii ki sustular), matbuat müdürüne de kimi basın organlarının en önemsiz kişisel nitelik taşıyan saldırılara kadar ruhban karşıtı hücumlarını frenle-yemediği için hücumla geçtiler.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, ruhban karşıtı basının “frenlenmesi” talebine cevap olarak, Anadolu’da basın hürriyetine dair ateşli bir konuşma yaptı.²

“Gururla söyleyebilirim ki,” dedi, “Anadolu’da sansür bile yoktur. Biz, konuşma ve basın hürriyetine saygı duyuyoruz.”

Meclisin bütün laik kesimi matbuat müdürlüğünü, kanat

1 *Sebilürreşad* gazetesi, Mehmet Akif Ersoy’un başını çektiği bir grup tarafından ilk defa 1908’de yayımlandı. 1925’te Takrir-i Sükûn ile kapatıldı.

2 Yusuf Kemal Tengirşenk (1878-1969): Cumhuriyetin ilanından önce Adliye, Hariciye Vekâletleri, 1933-1935 arasında gene Adliye Vekâleti’ne atandı. 1946’da DP listesinden milletvekili seçildi, 1948’de istifa etti. 1961’de Temsilciler Meclisi’nde CKMP temsilcisi olarak bulundu.

ayrımı yapmadan, pek küçük istisnalarla bir ağızdan savun-
dular. Genel olarak da ödenek geçiyor, din adamları azınlıkla
kalıyorlar.

Başka bir olay, yeni yayımlanan “*İlim ve Felsefe*” dergisinin
ilk (ve şimdilik son) sayısında (yerel bir kitapçı olan) Hakkı
Baha’nın makalesinin çıkmasıyla yaşandı.¹ Yazar bu makalede,
dini öncüllerden yola çıkarak son derece cüretkâr ve anali-
tik ölçekte doğrudan doğruya devrimci bir sonuca varıyor-
du: Ruhban, bütünüyle gereksiz bir kasttır ve yok edilmesi
gerekmektedir. Makalenin yazarı, vakıfların gelirinin de halk
eğitiminin ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneltilmesini öneri-
yordu.

Din adamları kıyameti kopardılar. Hakkı Baha, Şeriye
Vekili’nin inisiyatifıyla mahkemeye verildi. Entelijensiyanın
öfkesi de büyük bir gerginliğe vardı. Mahkeme, bir süre erte-
lendikten sonra nihayet yapıldı. Din adamları beklemedikleri
bir fiyaskoyla karşılaştılar. Savcı bile suçlamayı neredeyse büt-
ünüyle reddetmek zorunda kaldı. Zanlı böylece, bir kez daha,
makalesinin sadece “geri kalanına göre çoğunluğu teşkil eden
açgözlü ruhbanla ilgili olduğunu” söylemek fırsatını buldu.

Sadece parlak bir asker değil, aynı zamanda Yeni Türkiye’nin
en güçlü siyasi aklı olan Mustafa Kemal’in millete seslenişinde
de *saltanat karşıtı ajitasyon* yer buldu. Bu seslenişte, sarıklılara
ve saltanatı destekleyen gruplara karşı da bir dizi hücum ya-
pılmıştı. Basın, bu düşüncüyü destekledi ve geliştirdi.

Resmi *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi tartışmayı şu görölme-
miş ölçülere vardiirdi:

“Türk sultanları arasında deliler, caniler, tiranlar da vardı.
Ama VI. Mehmet hain çıktı. O ve hükümeti, İzmir’i Yunanlı-
lara verdiler ve Yunanlılarla birlikte TBMM’ye karşı savaştılar.

1 Hakkı Baha Pars (1879-1942): Selanik İdadisi’nde Mustafa Kemal’in
sınıf arkadaşı, İttihat ve Terakki’nin askeri kanadının kurucularından,
Mustafa Kemal’i cemiyete alan kişi. Derginin adı aslında “*İlim, Fen ve
Felsefe*” idi ve bir sayıdan daha uzun ömürlü olmuş, Gökalp, Ağaoğlu,
Akçuralı gibi isimlerin yazılarıyla güçlü bir entelektüel etki yaratmıştı.

Millet, kendini kurtardı. Mustafa Kemal ve yoldaşları, her birimiz sadece millet iradesinin tecellileri olduk. Millet kaderini kayıtsız şartsız kendi ellerine almalıdır.”

Genelde ılımlı olan Öğüt gazetesi bile görülmemiş sertlikte bir makaleyle çıktı:

“Ordu ve millet, kazandıkları zaferle sarayı manen çökerttiler. Asırlardır intikam bekliyoruz. Sultan yurttaşımız olsaydı onu mahkemeye verir ve kana karşı kan ödetirdik ama yurttaşımız değil...”

“Biz elimizi senin kanına boyamadan çek git.”

Din adamları bu sözlerden ötürü gazeteyi mahkemeye veremediler. Susmak zorunda kaldılar.

Millet de susuyor şimdilik. Onun suskunluğunu her grup kendi keyfince bir sebebe yoruyor. Millet kimin yanında yer alırsa o grup kazanacak. Eğer ilerici kesimler halk kitlelerini arkalarına çekmek için biraz cesur ve kararlı olurlarsa yenilen teokrasi bir anda devrilecek ve asırlar süren bir uykudan sonra yeniden canlanan halkın yürüdüğü yoldaki bu canlı ceset yitip gidecek.

İlerici kesimlerin zaferinden hiçbir kuşkumuz olamaz. İngiliz ve Fransız emperyalizmi Yakın Doğu’da mandaları altındaki ülkelerde kozlarını feodal-teokratik yöneticilere oynuyor ve Konstantinopol’de de geberen bir kukla olan Vahdeddin’e tutunuyorlar hâlâ; RSFSC’nin sempatisi ise ilerici kesimlerin tarafında olmalı; moral desteğimiz onları, Doğu’yu ebediyete intikal etmiş döneme geriye götürmek hayalleri kuran gerici kargalarla daha kararlı ve hızlı bir mücadele için cesaretlendircektir.

III

Anadolu'da¹

(Gezi Notları)

1. Hayat Tarzı ve Siyasi Haletiruhiye

Ankara-Konya. Çölü andıran tuzlu bir plato. Bazı yerlerde dümdüz. Bundan birkaç bin yıl önce Ksenofones'in Yunanlıları geçmişti buradan.

Başarısız Kral Konstantin'in Yunanlıları geçen yıl bu stepe kadar gelmişlerdi. Geldiler, susuz tuz tepelerinde kavruldular, kuzeyde de Sakarya vadisinin bataklıklarına dolandılar. Burada, bu sefil, harap yerlerde Anadolu köylülerinin alayları hızla toplandı ve yeni ortaya çıkan bu "Kulturträger"ları² şiddetle geri püskürttüler; onlar da Ankara hayallerinden (en ateşli zihinlerde Ankara'yı Sivas, Kars, Tiflis, Erivan takip ediyordu) kopup telaşla ayrıldılar.

Bu dar step yolu geçen yıl, örnek karayollarının ve demiryollarının yerini alarak cephenin ana arteri olarak hizmet etmişti. Bu sonu gelmez tekdüzelikte kağnılar, tekerlek yerine kocaman ahşap disklerin üzerinde bir çift öküzün çektiği arabalar gıcırdayıyordu.

Anadolu köylüleri bu kağnılarda cepheye erzak, silah ve cephane taşıyorlardı.

1 Bu gezi, 1922 Eylül-Ekim aylarında, Anadolu'nun Yunan işgalcilerinden temizlenmesinin hemen ardından yapıldı. [Astahov'un notu.]

2 Almanca "kültür taşıyıcısı." Rusçaya, başka halkları kültür taşımak bahanesiyle köleleştiren emperyalist sömürgeci anlamıyla ve alaycı bir tınıyla yerleşmiştir.

“Kağnı, Türklerin otomobildir,” diyor sürücü gülümseyerek.

Ve kısa bir sessizlikten sonra ekliyor:

“Ama bu kağnıların üzerinde yendik, trenleri ve kamyonlarıyla Yunan ordusunu. Kağnılar savaşı kazandılar.”

Bu cümleyi daha sonra da, savaşa katılan herkesten duyacağım.

Milli bir kibre sahip olmayış, dahası kendi teknik ve kültürel geri kalmışlıklarına dair ayık bir bakış, Anadolu’nun yerlilerinin ayırt edici nitelikleri; eğer muhataplarının, Avrupalılarda çok karakteristik olduğu üzere Türkiye’ye karşı hor görülme ve üsttenci davranmadıklarını hissederseniz keyifle gösterirler bunları. Türk’e, Türkiye’nin geri kalmışlığını, Türklerden ziyade, Doğu’yu asırlardır iktisadi boyunduruk altında ve bununla yakından ilişkili kültürel ve teknolojik geri kalmışlık içinde tutmak için her tür çabayı göstermiş olan Avrupa emperyalizminin suçlu olduğu bir olay olarak, küçümsemeden, üzüntüyle baktığınızı gösterin en azından. Gösterin bunu, o zaman bütün o yüzeysel milli kendini beğenmişlik kaybolur ve hararetle anlatmaya başlar size, halk eğitiminin seviyesinin ne kadar düşük, tıbbi hizmetlerin özellikle uzak köylerde ne kadar örgütsüz olduğunu, fabrika sanayisinin, demiryollarının, hatta karayollarının bile zayıflığının hayatlarında ne kadar ağır surette yansıdığını.

Ve Anadolu’daki pek çok şey, bu haletiruhiyenin bir yansıması olarak ironik ve metaforik isimler taşır.

Deve kervanı, “Türk treni.” “Türk çatalı” dedikleri, yemeğe daldırdıkları sol elin üç parmağı. Leylekler ve uçurtmalar, Türk havacılığı. Uzak yerlerdeki hanları da biraz utangaç bir gülümsemeyle “bizim grand-hôtel” diye anar tercümanınız.

Acele etmeksizin gidiyor “yayla” mız. Üzeri örtülü, dikdörtgen faytonun adı öyle. Sürücü yarı yatmış, acıklı bir Doğu türküsü söylüyor.

Yayla buralarda nadir görülen bir şey. Sadece denize yakın,

ekili bölgelerde yaygın. Burada, Konya'nın el değmemiş topraklarında dört tekerlekli at arabasıyla bile karşılaşmıyorsunuz. Ama çıkardıkları amansız gıcirtı yüzlerce metre uzaktan duyulan sonu gelmez katar halinde ilerliyor kağnılar. Artık cephe uzak, cepheye silah değil, tarlalardan köylere kepekli buğday unu taşıyorlar şimdi...

Katarın yanında öküzlere bağırarak yürüyor yırtık pırtık elbiseli ihtiyarlar, aralarındaki fesli bir baş, renkli bir vahayı andırıyor. Rüzgârdan çatlamış esmer yüzlerini açmış yürüyor kadınlar da, bu sonu gelmeyen çalışma şartlarında kötü şöhretli peçeler mevcut değil onlar için...

Boş, çorak bir yer. Ne at sürüleri görülüyor ne büyükbaş hayvanlar. Sadece postları sık yünle örtülü Ankara koyunları ve keçi sürüleri ara sıra göze çarpıyor. Abalı çobanlar değneklerine yaslanıp uzun ve ihtirassız bakışlarla eşlik ediyorlar bizim yaylaya... Buna, bizim bu kelimeden anladığımız anlamla hayvancılık demek mümkün değil... *İlkel* bir hayvancılık bu... Köylerde yağınız bile olmaz her zaman. Koyun peyniri ve yerli çökelek; buranın sütçülüğü bundan ibaret. Posttan yapılmış abalar ve keçeden ayakkabılar; el işi manüfaktürün ürünleri de bunlar...

Tarım var ama. Hasat vakti geçiyoruz, ekinler yakınlarda toplanmış. Harmanların yanından geçiyoruz, köylere buğday taşıyorlar buralardan.

Pulluk yok. Toprak, demir ağızlı ahşap sabanlarla gevşetiliyor. Harman makinesi de yok görünürde. Buğdayı dövmek için taş tekerler bile yok. Başaklar ahşap kaplarda tokmaklarla dövülüyor.

Bu yolda işlenmiş tek bir bağ, bahçe çıkmıyor karşınıza. Atölyelerden, değirmenlerden bahsetmeye ise hiç gerek yok. Birkaç yüz kilometre boyunca süren bütün bu susuz yolda sadece bir suni kuyu göreceksiniz.

Çıplak, kaba taşlardan yapılmış ve çamurla sıvanmış alçak evlerden oluşan küçük köylerden geçerken üzerlerinde koyun

postlarıyla çobanları ve muteber Kürt ağalarını görünce ister istemez sormak gelir içinizden:

“Neredeyiz biz? Şu rahat, yüzer gibi sallanan ‘yayla’ şeklindeki zaman makinemiz hangi Ortaçağ’a getirdi bizi?”

Bütün gün sabahtan akşama kadar acele etmeksizin ilerliyoruz. Akşam bir handa, daracık bir odada, samandan yapılmış hasır örtülü döşemenin üzerinde konaklıyoruz.

Issız köyler kendi hayatlarını yaşıyorlar. Yüksek siyasetle ilgili sorular (hilafet, Ankara’da partiler mücadelesi) burada gündeme gelmiyor. Başlıca konular hasat (buğday, karpuz), pazar yerindeki fiyatlar, büyükbaş hayvanlardaki salgın, yakıcı ve acı verici problemleri gölgeleyen başka birçok soru.

Küçük köylülerin haletiruhiyesinin ne olduğunu tahmin etmek bir yabancı için, hatta bir Rus için bile güç. Türk kitleleri en tepeden en aşağı kadar mükemmel disiplinli; öyle bir şey ki bu, 10 kişiden 9’u aynı soruya neredeyse birebir aynı cevabı verir. Görüştüğünüz insanlardan hiçbiri, karşısındakinin yabancı olduğunu bir dakika olsun unutmaz; dost-Rus bile olsa sonuçta yabancı, bir yabancının karşısında da duygularını fazlasıyla açık etmek risklidir.

Önderlerden en çok kimi sevdiklerine dair sormam gerektiği devamlı. Cevaplar da muhakkak, şu ya da bu devlet adamının işgal etmekte oldukları (en istisnai halde geçmişte işgal ettikleri) makama göreydi.

Elbette bir ağızdan Mustafa Kemal’i gösteriyorlardı. Onu cephe kumandanlarının isimleri takip ediyordu: İsmet Paşa, Kazım Karabekir; ordu kumandanları Nureddin ve Ali İhsan (bu sırada henüz kumandan atanmamıştı). Bazen de bunlara, eski Rusya elçisi Ali Fuat Paşa’nın adı ekleniyordu.¹

Karakteristiktir, sivil memurların isimleri neredeyse hiç anılmıyordu. Köylü kitleler, meclisin siyasi çekişmelerini çözecek kadar nüfuz etmemişler henüz siyasi mücadeleye; şim-

1 İsmet İnönü (1884-1973). Kâzım Karabekir (1882-1948). Nureddin İbrahim Konyar [Sakallı Nureddin Paşa] (1873-1932). Ali İhsan Sabis (1882-1957). Ali Fuat Cebesoy (1882-1968).

dilik sadece kendilerini Yunan istilasından kurtaran ordu kumandanlarını görüyorlar.

Soru böyle yöneltildiğinde Enver'den bahisle tek kelime edilmiyor. Yalnız tek tük, temkinli sorular vardı: Nerede Enver; Kafkaslarda olduğu doğru mu?

“Türkiye’de padişah olacak mı, olmayacak mı?” Görüştüğüm istisnasız herkese sorduğum ve özel ilgi uyandıran (çünkü saltanatın kaldırılması kararnamesi çıkmamıştı henüz) diğer bir soru da buydu. Şuna dikkat çekmek gerek ki köylülerin ve onlarla ilişkili kesimlerin (köy dükkâncıları, arabacılar ve elbette mollalar) bu husustaki cevapları pek de teskin edici değildi. Bunlar esas itibarıyla, Türkiye’de padişahın (milletle ihanet eden Vahdeddin değilse bile onun vârislerinden bir başkası) *olacağı* dairesindeydi.

Bundan yola çıkarak köylülüğün monarşi yanlısı olduğu sonucuna varmak yanlış olur. Hiç kuşkusuz, halen geçmişin boğucu gelenekleriyle beslenen köylü kitlelerinin siyasi ataletsizliği yansıyor bunda; bu kitleler, padişahsız bir hayatın (fiilen üç yıl önce başladı zaten Anadolu’da) “ciddiyetle ve uzun süreliğine” yerleşmiş olduğu fikrini kabule cesaret edemiyorlar.

Yolculuğum boyunca iki sahne hafızama kazındı. Uşak’ta, Yunanlıların yok ettikleri köylerden bir köylü kalabalığıyla sohbet etmem gerekmişti. Sefil ve kasvetliydiler, belediyenin büyük odasında toplanmışlardı ve birbirleriyle yarışırcasına, yaşadıkları felaketlerin basit hikâyelerini anlatıyorlardı arka arkaya. Kısa hikâyelerdi bunlar... Geceleyin gelmişlerdi Yunanlılar, köylerini dört yandan benzinle yakmışlardı, yetiştirebildiklerini yağmalamışlardı, kaçmayı başaramayanları dövmüşler ya da oracıkta kurşuna dizmişlerdi... çocukları süngülere geçirmişlerdi...

Bu hikâyeler yeni değildi benim için. 1919’da, Herson ve Nikolayev yakınlarında, savunmasız Ukrayna köylerinde Yunan çetelerinin yaptıklarını hatırlıyordum.

Hikâyelerini dinledikten sonra toplananlara sordum:

“Uğradığınız felaketin baş suçlusu olarak kimi görüyorsunuz? Yunanlılar sadece kendi keyiflerince gelmediler ya Anadolu’ya... Onları buraya gönderenler vardı...”

Ben sözümü bitiremeden bir koro sözümü böldü: “Biliyoruz... İngilizler...”

“Evet, İngilizler... Peki kim yardım etti onlara, kim Yunanlılara ‘hilafet ordusu’ dedi... kim gönderdi Anadolu’ya Yunanlılarla birlikte kendi birliklerini... Kim lanetledi Türk ordularını bir fetvayla? Sultan değil mi?”

Odadakilerin çok mahrem duygularına dokunmaktan çekinerek, temkinlilikle söyledim bunu... Söyledim, bakıyorum...

Sessizlik... Korkuyla büzülüyorlar, birbirlerine bakıyorlar, oradaki jandarmaları da süzüyorlar kaçamak bakışlarla ama tek kelime yok...

Birkaç saniye ne diyeceğini bilmezlikten sonra kalabalıktan beyaz sarıklı bir molla çıktı, tatlı ve yapmacık bir sesle başladı:

“Padişah ne yapabilirdi ki? Esaretteydi... zorluyorlardı...”

Köylüler susuyorlardı, mahcup bir tavırla bakıyorlardı. Bana da mollaya, herhalde gazeteleri iyi okumadığını ve Mustafa Kemal’in son emirlerini, *Hâkimiyet-i Milliye*’nin başyazılarını bilmediğini söylemek kaldı... sonra da sohbeti başka konulara kaydırmak...

Başka bir yer.

İzmir’e yakın, Kasaba istasyonunda,¹ garın yanındaki çayhaneye uğradım. İçeride, masalarda oturan köylülerle âdet veçhile selamlaştım, eski sohbetlerin tecrübesinden öğrendiğim birkaç dakikalık bir konuşmadan sonra daha da temkinli şekilde sordum:

“Ee, ne olacak padişaha?”

“Millet olsun da padişah çok,” diye cevap verdi sarıklı, yaşlıca bir köylü gülümseyerek. “Sürü olunca çoban bulunur,” diye cevap verdi bir diğeri de aynı tavırla.

1 Turgutlu.

“Millet dediğin sürü,” dedi üçüncüsü istihzayla.

Lokomotifin düdüğü, sohbeti kesip aceleyle trene gitmek zorunda bıraktı beni.

Bu konuda askerler, subaylar, memurlar, entelektüeller ve tüccarlar başka türlü konuşuyorlardı. Onların padişaha toz kondurmadıklarını iştmezsiniz, tersine bir ağızdan derler ki:

“Padişahı istemiyoruz... Türkiye’de bir padişah olmayacak artık... padişahı sadece sarıklı mollalar istiyorlar...

Sarıklılar... ne alt rütbeli subaylar, ne tüccarlar ne şehirli entelektüeller nefretsiz konuşmuyorlar onlar hakkında... Çok defa, “Milleti aptal yerine koymasınlar,” diyorlardı, Ankara’dan İzmir’e kadar olan uzun ve düzensiz yolda tesadüfen sohbete tuttuğum alt düzey subaylar.

Tablo yeterince açık şekilde ortaya çıkıyordu: ordu, şehir burjuvazisi ve entelijensiya kesinkes monarşi karşıtı, geçmişle tam bir kopuşa da meyleden köylülük ise tereddüt içinde.

1 Kasım’da Ankara’ya dönüp de daha trenden iner inmez, saltanatın ortadan kalkmış ve eski Osmanlı İmparatorluğu’nun da ebediyete intikal etmiş sayıldığını duyuran bir kararnamenin kabul edildiği TBMM toplantısına koştuğumda da şaşır-mam gerekmedi.

2. Anadolu’nun Paradoksları

Anadolu’da diplomasinin gereği olan kurallara takılmadan, ulaşım aracınızı keyfinizce seçerek, bir arabadan diğerine, bir trenden öbürüne atlayarak, pek bir resmiyete kalkışmadan kimle karşılaşırsanız konuşarak yolculuk ettiğinizde, Anadolu’nun bildiğimiz Avrupa halklarına nazaran bütünüyle farklı boyuttaki farklı kesimlerinin ve farklı halklarının bu bütünüyle kendine has psikolojisine bir parça da olsa nüfuz edip bizim için bütünüyle yeni olan bu ortama az çok uyum sağlayabiliyorsunuz.

Herhangi bir olayı onun özgüllüğünü hesaba katmadan 20.

yüzyılın kapitalist devletlerine yaklaşırken kullandığımız kriteri uygulayarak değerlendirmenin ne kadar riskli olacağına da kesinkes kanaat getirmeniz gerekiyor.

Bizim görüş açımıza göre ilerleme alameti olan şu ya da bu özelliklerin burada tam tersine olarak geri kalmışlığın ve muhafazakârlığın alameti olarak hizmet ettiği oluyor sık sık. Mesela sık sık *Bolşevik molla* tipiyle karşılaşıyorsunuz; yani karşılaştığınızda sizi, kapitalizmden nefret ettiğine, Batı'ya düşmanlık duyduğuna temin etmeye başlayacak, hatta kendisinin komünizm taraftarı veya Narodnik olduğunu söyleyecek, mevcut hükümete muhalif duygularını anlatmaya girişecek mollalar. Bütün bunları öyle bir samimiyet ve kendinden eminlikle söyleyecektir ki sadece başındaki sarık biraz düşünmeye sevk edebilir sizi.

Ama bu “Bolşeviği” birazcık derin eşelediğinizde derhal göreceksiniz ki karşınızdaki gerçek, gerici bir din adamıdır. Evet, kapitalizme karşıdır ama ataerkil ve soya dayanan düzeni değerli bulduğundan, sultan-halifenin otokrasisi şeklindeki teokrasi kalıntılarını ve devasa gayrimenkullerin (vakıflar) ruhbanın ellerinde toplanmış olmasını değerli bulduğundan böyledir bu.

Batı'ya düşmanlığı esasen dini bir obskürantizm üzerinde yükselmektedir ve mevcut hükümete karşı tutumu da Ankara hükümetinin esasen, askeri kesimin ve köylülüğün de ortak dava gördüğü Anadolu'nun milli burjuva ve entelijansiya unsurlarının menfaat ve hedeflerini yansıtır olmasından kaynaklanır.

Bolşevikliğe sempatisi, onu İslam'la eşdeğer görmesinde, Kuran'ı ise neredeyse Kapital'e önsöz saymasında ifadesini bulur.

Bu görüngü bazen bireysel çerçeveyi de aşar. Ülkenin hayatında uzun bir süre şu ya da bu mülahazalarla başlıca rolü oynamak iddiasındaki yeterince güçlü siyasi bir *grubun*, gerçekte *muhafazakâr-dini* olduğu halde etrafında bir solculuk,

devrimcilik ve neredeyse komünizm halesi yarattığı da olur. Bu mistifikasyon ister iradi ister gayriiradi olsun bazen çok devasa boyutlara varır. Örnek olarak üzerinde daha detaylı durmak gereken Yeşil Ordu örgütü verilebilir; bu örgüt milli hareketin ilk döneminde büyük bir beceriyle devrimcilik elbisine bürünmüştü ve yanılgıya sürükledikleri de sadece Türk halk kitleleri değildi.

“Optik yanılsamaya” benzer bir olay.

Kürt köylerinden geçerken kadınların burada, Türk köylerinde olduğuyla karşılaştırılamayacak kadar büyük nüfuzu olduğunu fark edersiniz. Yüzleri açık, bağımsız ve neredeyse buyurgan bir edayla dolaşırlar. Kolektif emek gerektiren işlere (harman, hayvanların güdülmesi, vb.) onlar kumanda ederler.

Ankara’da Fatma Hanım adında bir Kürt kadını vardı (ünlü Simko’nun akrabasıydı).¹ Fatma Hanım birkaç yüz kişilik bir Kürt birliğine kumanda ediyordu. Asker üniforması giyiyor, erkeksi tavırlarıyla dikkat çekiyordu ve kendisine bağlı erkekler arasında da muazzam bir otoritesi vardı. Fatma Hanım’ın birliği TBMM ordusu saflarında Yunanlılara karşı çarpışan biricik Kürt birliğiydi.

Ama Fatma Hanım’la konuştuğunuzda onun ailesinde kadınların *doğuştan* kumanda ettiğini anlardınız. Bu soyun bütün kadınları analarına itaat ediyorlardı.

Eğer Kürtlerin sadece aşiret geleneklerine uygun yaşamakla kalmayıp ilkel hayvancılıktan tarım aşamasına ancak yer yer geçtiklerini de dikkate alırsanız, bu dönemin insanlık tarihinde *matriarkal* kavramıyla, yani kadın iktidarının baskın oluşuyla ilişkili olduğunu hatırlayacaksınız.

Kürtlerdeki bu kadın “eşitliği,” gelişme ve hürriyete değil, sadece Kürdistan’ın kuş uçmaz dağlarında çoktan tarihe intikal etmiş bir arkaikliğin kalıntılarının korunmakta olduğuna tanıklık eder...

1 Astahov, Kara Fatma adıyla bilinen Fatma Seher Erden’den söz ediyor olsa gerek.

3. Kürtler

Yeri gelmişken Kürtler hakkında da konuşalım. Kürtlerin ezici bir çoğunluğu milli harekete katılmaktan uzak durdular; zaman zaman da tam tersine, TBMM'ye karşı İngiliz ve Konstantinopol entrikalarının etkisinin eksik olmadığı bir dizi isyana giriştiler.

Bu isyanların nedeni İngiliz entrikalarında aranabileceği gibi milli ve dini farklılıklarda da aranabilir (Kürtler Şiidir). Buna, Kürt âdetlerinin bütün hususiyetlerini dikkate almayan ve sık sık da Kürtlerin milli, dini ve yerel âdetlerine çok kaba yaklaşan idarenin suistimalleri ve beceriksizliği katılabilir. Ama baş sebep olarak Kürtlerin ve Türklerin sosyal ve yerel durumları arasındaki köklü ayrılığı saymak gerek. Kürtler *ağa* ve *şeyhlerin* iktidarının sınırlı olduğu, tarım karşısında *hayvancılığın* baskın önem taşıdığı patriarkal¹ ve aşirete dayanan bir yapının çerçevesinden dışarı çıkmadıkları halde Türkler aşiret hayatını geride bırakmış, esas itibarıyla tarımla uğraşan, yüksek ve gelişkin devletlilik duygusuna sahip bir halk.

Yarı göçer, ilkel hayvancı Kürtler esas itibarıyla dağlarda yaşar ve verimsiz meraları işgal ederlerken Türkler vadilerde toplanıp en iyi tarım arazilerini işgal ediyorlar. İlkel hayvancılık bozuldukça da *mera* ihtiyacı yakıcı şekilde hissedilmeye başlıyor. Dağların etekleri çok dar, böylece Kürtler verimli arazilere iniyorlar. Yeni gelişmeye başlayan tarımcılık da onları toprağa itiyor. Sonuç, Türk yetkililerin Türk nüfusunun tamamının desteğiyle sistematik şekilde bastırdığı kanlı ve sonuçsuz ayaklanmalar.

Ama ne Kürtlerin ayaklanmaları ne de Türklerin cevabı baskısı meseleyi çözebiliyor. Kürtlerin zaferi anlamsız bir şey, bir gerileme olurdu. Ama Kürtlerle mücadelede tek taraflı baskıcı bir metot da meseleyi çözmiyor. Sonuçta Kürt ayaklanmaları, mera ihtiyacının kendisini özellikle yakıcı şekilde

1 Orijinal metinde muhtemelen tashih var; Kürtlerin hepsinin Alevi olduklarını sanan Astahov'un matriarkal demek istediği anlaşılıyor.

hissettirdiği her bahar neredeyse bir takvim kesinliğiyle patlayarak devam ediyor.

Sonuçta, asırlardır yan yana yaşayan iki halkın boğazlaşması dinmiyor.

Türk arabacılar, gece konaklamak için Kürt köylerine girmektense 10-20 kilometre daha fazla gitmeyi tercih ediyorlar.

Kürt köylerindeki mülki idare ve jandarma da münhasıran Türk.

Ankara'dan Konya'ya giderken geçmek gereken Kürt köyleri vadilerde kurulu ve ayaklanma hususunda görece güvenli. Milli harekete katılmaktan kaçınırsalar da sakince yaşıyorlar.

Bir gün küçük bir köyde mola vermek gerekti. Kır saçlı, muteber bir ağa... saygılı hoşbeş... keçe kilimler... süt, peynir, gözleme... Kafkaslarda neler olup bittiği, Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşme olup olmadığıyla ilgili sorular.

Konuştugum kimseler merakla dopdolu bir şekilde şehirde ne tür ziynet olduğunu, müzik olup olmadığını, Mustafa Kemal'in nasıl giyindiğini ve atının cinsini soruyorlardı.

Ben ve yanımdakiler de (Türklerdi onlar da) hasadı, hayvanlarda hastalık, köyde alışılmadık şeyler olup olmadığını sorduk.

Daha derin sorulara ve daha anlamlı sohbetlere ne biz cesaret edebildik ne de ev sahiplerimiz kalkıştılar.

4. Çerkezler

Çerkez köylerine uğramak fırsatı bulamadık ama birkaç defa muhtelif Çerkezlerle karşılaştık ve milli hareketin meseleleri üzerine onlarla sohbet ettik.

Anadolu'da bütün Kafkas göçmenlerine ("muhacır") Çerkez diyorlar. Bunların çoğu da gerçekten Çerkes ve onlara akraba olan Abhazlar. Ama Kafkasya'nın diğer halkları, Çeçenler, Kabardinler, Osetler, İnguşlar vb. de var.

Anadolu'nun farklı yerlerine yerleştirilmiş olan bu halklar çevrelerine karışmıyorlar, yerel âdetlerini, boyun eğmez ruh-

larını ve onunla ilişkili olarak da barışsever tarımcılarla (bunlar Türk) kavga ve niza tutkularını eksiksiz koruyorlar.

Türkiye'deki milli harekette Çerkezlerin çok kendine has bir rolü var.

Başlangıçta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra bütün Anadolu'da gâvurla mücadele bayrağı altında kendiliğinden bir ayaklanma dalgası başladığında, fanatik Müslümanlar olan ve savaşı seven Çerkezler de ilk isyan edenlerden oldular. Yunanlılara karşı mücadeleye girişen ilk yurtsever birlikler (çeteler) Çerkezlerden oluşuyordu. Bu gerilla birliklerinin başında da Çerkez beyleri vardı: *Ethem*, onun kardeşi *Eşref*, *Mehmet Ali*, vd.

Ama hareket gerillalıktan çıkıp da belirgin iç savaş eğilimi taşıyan ve devlet tarafından örgütlenen bir nitelik almaya başlayınca, sultan, milliyetçileri rafızı diye damgalayan fetvalar çıkarmaya başlayınca, Anzavur Paşa gibi kapıkulu Çerkezler Kemalistlere karşı mücadele örgütlemeye girişince, Mustafa Kemal gerilla çetelerini dağıtıp düzenli ordu kurmaya başlayınca Çerkes aşiret reisleri ve çete kumandanları da harekete soğudular, ondan uzaklaştılar; kimisi de kendini tutamayıp *ayaklandılar* (Ethem Bey) ve sonra *Yunanlıların saflarına geçtiler*.

Eski düzene bağlılık, Misak-ı Milli'nin milli burjuva sloganlarına duyulan antipati, kötü şöhretli “dini fanatizmden” de güçlü çıktı ve İslam'ın bu yandaşları büyük ölçüde “gâvur” Yunanlıların saflarına geçtiler.

Ve şimdi, muzaffer Türk ordusu batı vilayetlerini Yunanlı işgalcilerden kurtarınca, buralar ahalisinin büyük bölümü de dindaşları Türklerden “gâvurlarla” birlikte kaçtılar.

Çerkez çetelerinin başı, Türkiye'deki bütün Çerkez nüfusunun eski idolü, ünlü Ethem Bey ise Yunanlılarla birlikte kaçarken kendisini ve çetelerini Alaşehir'den İzmir'e kadar yol boyunca sivil halkın dizginsiz yağması ve soyulmasıyla lekeledi.

Ve Ethem, sanki dūřman saflarına geçiřini daha da lekelemek için kasten yapmıř gibi çeteleriyle birlikte Atina'ya tahliye edildi, oradan da Fransa'nın gūneyine gūnderildi. İnsan onu ister istemez Ukrayna kulaklarının lideri, kavgasını Almanlara karřı kahramanca bir mūcadeleyle bařlatıp Romanyalı beyaz muhafızların kampına geçerek noktalayan Mahno ile karřılařtırıyordu.

Gerçi bu sūylenenler Anadolu'nun būtūn Çerkezleri için geçerli deėil. Bunların atıřma alanlarından uzaklarda bulunan būyūk çoėunluėu Ankara'ya sadık kaldılar. TBMM'nin dūzenli ordusunda pek çok Çerkez de çarpıřıyor ve pek çok Çerkez sorumlu mevkilerde bulunuyor.

Çerkez halkının aklı bařında kesimi, ūrūmūř ataerkil uzuvlarını kesip atıyor, eski illūzyonlarını unutuyor ve milli hareket saflarında yer alıyor.

IV

Gelişme Sürecinde Türk Devrimi

1. Saltanatın Kaldırılması

Anadolu'daki olaylar, Doğu için alışılmadık bir tempoyla ve amansız bir tutarlılıkla geliyor. Mudanya Mütarekesi Türk kıtalarının başarısını tespit eder ve aynı zamanda dış cephe- de nefeslenme imkânı verirken sahneye iç siyaset meseleleri çıktı; bunların ilk sırasında da devlet yapısı meselesi, saltanat meselesi vardı.

Bu mesele, dâhili ve harici karakterinin bütün zorluklarına rağmen, eksiksiz değilse bile beklenmedik bir sürat ve yeterince kararlılıkla çözüldü.

Meselenin gündeme alınmasına vesile olan şey, “vezir-i âzam”¹ Tevfik Paşa'nın TBMM'ye çektiği 29 Ekim tarihli, Lozan'a TBMM temsilcilerinden başka Babıâli temsilcilerinin de teşkil edeceği bir heyet gönderilmesini teklif ettiği absürt- lük derecesinde naif telgraflarıydı. Tevfik Paşa, böyle bir kom- binasyonun reddedilmesi halinde, Babıâli'nin “bağımsız” he- yetini göndermekle tehdit ediyordu.

Mesele gündeme alındı ve meclisin 30 Ekim 1922'deki ta- rihi oturumunda görüşüldü.

Her iki gruptan bütün konuşmacılar, bir ağızdan, Yıldız Sarayı'nın (padişahın rezidansı) ruhsuz bedenine kavak kazığı sapladılar.²

1 Aslında sadrazam. Ancak Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Rusya'da da sadrazam değil vezir-i âzam denmeye devam ediliyordu.

2 Deyim çok hoş olduğu için olduğu gibi çevirdim. “İşini tamamen bitir- mek” anlamına geliyor. Ortaçağ batıl inancında büyücü mezarına tama-

Antalya milletvekili ve hükümet grubundan Rasih şöyle dedi: “Tevfik Paşa bilsin ki, Ankara’da bulunan TBMM, sadece Türkiye’nin değil bütün Müslüman dünyasının kurtuluşunu içinde gördüğü biricik meclistir. Tevfik Paşa belli ki TBMM’ye karşı propaganda yapmak niyetinde. Padişah ülkeyi kendi mülkü gibi, ahaliyi de köleler, hatta hayvanlar gibi kullanmak istiyordu. Anadolu’da onca mezalimi gerçekleştiren Yunan ordusuna ‘hilafet ordusu’ adını vermişti. Sözüm ona Konstantinopol hükümetinin üyeleri meclisten birçok defa ihtar aldılar, ama gene de düşmanların elinde silah olarak kaldılar.”¹

Başta Mustafa Kemal olmak üzere milli hareketin bütün başlıca yöneticilerinin bünyesine girdiği hükümet grubu (bunu 1’inci grup olarak anacağız) saltanatın ve Babiâli’nin ilga edildiğini, hilafetin ise artık bir seçim müessesesi olduğunu duyurmakta ısrar ediyorlardı; başında Albay Selahaddin, Lütfi ve Erzurum milletvekili Hüseyin Avni’nin bulunduğu 2’nci grup ise meselenin böylesine keskin biçimde konulmasına kesinkes itiraz ediyor ve en azından Tevfik Paşa’nın telgrafını görmezden gelmekte, saltanat ve hilafet meselesini de ertelemekte veya en azından bir komisyonun incelemesine göndermekte ısrar ediyordu.²

1’inci grubun karar tasarısı, sarayın ve Babiâli’nin millete karşı ihanet içinde olduğunu tespit etmeyi, TBMM’nin ortaya çıkışından itibaren eski rejimin ilgasını, gene TBMM tarafından anayasa çıkarılmasını ve buna dayanarak Babiâli’nin Lozan’a katılmak talebini anlamsız kabul etmeyi öngörüyordu. Bu öncüllere dayanarak su sonuçlar çıkarılıyordu:

1) Osmanlı İmparatorluğu ve mutlakiyet sistemi ölmüştür.

men zararsız hale getirmek için kavak kazığı çakılmış.

- 1) Rasih Kaplan (1883-1952): aslında din adamıydı ancak Kemalist çekirdeğin içinde yer aldı.
- 2) Hüseyin Selahattin Köseoglu (1882-1949). I. dönem Mersin milletvekili. İzmir Suikastı davasında yargılanıp beraat etti. Haydar Lütfi Aslan (1885-1963): I. dönem İçel (Silifke) ve Demokrat Parti VIII. dönem İçel milletvekili. Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948): I. dönem Erzurum milletvekili. İzmir Suikastı davasında yargılanıp beraat etti.

2) Yeni Türkiye, TBMM'deki halk hükümeti tarafından yönetilir ve adı "Türkiye Devleti"dir. 3) Yeni Türkiye hükümeti, milli sınırları içinde, ölmüş bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun biricik mirasçısıdır. 4) İstanbul'daki padişahın iktidarı ilga edilmiş ve tarihe intikal etmiş sayılmaktadır. 5) İstanbul ve muhiti, TBMM'ye bağlıdır. Bütün bu yerlerin idaresi, TBMM yönetimine devredilmelidir. 6) Türkiye hükümeti, hilafeti, onu tutsak edenlerin elinden kurtaracaktır.

Bu maddelerden anlaşıldığı gibi, hükümet grubu (1'inci grup), bir karar çıkartarak sadece saltanatı değil, Osmanlı hanedanını da (bizatihi halifenin kaderine de soru işareti koyup) *nihai olarak ilga etmek* niyetindeydi. 1'inci grup bu suretle Türkiye şartlarında azami radikalizm gösteriyordu.

Bu teklifin altına meclisteki 68 milletvekili imza attı; milli hareketin bütün tayfı, iktisadi anlamda en gelişkin batı vilayetlerinin en etkili milletvekilleri ve Anadolu ticaret ve sanayi burjuvazisinin ve entelijensiyasının en parlak temsilcileri de onlar arasındaydı.

Listenin en sonunda da grubun baş esinleyicisinin göz alıcı imzası vardı; Mustafa Kemal'in.

Anadolu milli hareketinin en seçkin yürütücülerinin katıldığı çok sert tartışmalar yaşandı.

Rıza Nur'un karar tasarısını savunmak için İsmet Paşa (Batı Cephesi Kumandanı), Kazım Karabekir Paşa (Doğu Cephesi Kumandanı), İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, Dâhiliye Vekili Fethi Bey vb. söz aldılar.¹

Meseleyi en çok Kazım Karabekir aydınlattı; hilafet ve saltanatın Müslüman dünyasındaki tarihi önemi üzerine argümanları savuştururken şöyle dedi:

"Avrupa savaşı sırasında halife tarafından 'cihat' ilan edildi; ama benim hem Çanakkale'de hem de Irak'ta Müslüman alaylara karşı savaşmam gerekti. Şimdi, bağımsızlık mücadelesini sürdürürken de, halife tarafından bize karşı cihat fetvası

1 Rauf Orbay (1881-1964). Fethi Okyar (1880-1943).

yayınlandı ama bütün Müslüman kardeşlerimiz bize ellerini uzattılar ve Konstantinopol hükümetine lanetler yağdırıyorlar.”

2’nci grubun kendine has tutumu, en net ifadesini Albay Selahattin’in konuşmasında buldu. Selahattin, karakteristik alameti kendi içinde ruhbanı ve iktisaden geri kalmış pastoral doğu vilayetlerinin temsilcilerini barındırması olan sağ muhalefetin tetikçisi. Sağ muhalefetin bu ikinci niteliği, onun milletvekillerine daha demokratik ama özünde çok daha muhafazakâr ve dini bir karakter veriyor. Genelde de tutumunu halk iktidarı ve parlamentarizm argümanlarıyla temellendiriyor:

“TBMM’nin hedefi, Misak-ı Milli’de belirlenmiş toprakları kurtarmak ve halk iktidarı ilkesini getirmektir. TBMM (milli mücadelenin başında) saltanat ve hilafete meşru iktidarı vermeyi karar altına almıştı. Halk iktidarı prensiplerine dayanan bu meşruiyetin normları zamanı gelince tespit edilecektir. Tefvik Paşa’nın telgrafı cevapsız bırakılmalıdır.

“Meseleyi *bitmiş* kabul etmeyi teklif ediyorum. Meclis bu meseleleri *zamanı geldiğinde* görüşecektir.”

Bu konuşma meclis çoğunluğunun protesto sesleri ve gürültüsüyle karşılandı ama amacına belli ölçüde erdi. Oybirliği ortadan kalkmıştı; sonunda Mustafa Kemal’in imzası bulunan bir karara karşı oy kullanmaya cesaret edemeyen 2’nci grup, en sevdiği yola başvurdu: Toplantı salonunu terk etti. 132 kişi karardan yana, 2 kişi karşı, 3 kişi çekimser oy kullandı; ama karar yeter sayısına varılamamıştı, böylece meselenin çözümü 1 Kasım’da yapılacak bir sonraki toplantıya bırakıldı.

Kendi tasarısını oybirliğiyle geçiremeyeceğini gören 1’inci grup, önemli tavizlerde bulunmaya karar verdi.

Oybirliğiyle kabul edilecek olan kararın nihai metni üzerinde çalışma işi özel bir komisyona verildi; sonuçta yeni bir metin elde edildi. Bu metin temelde ilk tasarımı kapsamakla birlikte esasa yönelik kimi değişiklikler de yapılmıştı.

Metnin ilk (analitik) kısmı değişmeden bırakıldı; ama ikinci (işlevsel) kısmı, 4 yerine aşığıdaki 2 maddeye düşürülmüştü:

1) Türk milleti, mutlakıyet prensiplerine temeline dayanan Konstantinopol hükümetini 16 Mart 1920'den beri namevcut saymaktadır.

2) Hilafet, Osmanlı hanedanına aittir ama TBMM bu makama bu hanedanın liyakatli bir üyesini seçer.

Meclisin devrimci kanadı, oybirliğinin bedelini bu tavizle ödemişti. Osmanlı hanedanının yok edilmesi bu oturumda başarılamadı. Ama gene de...

Meclis kürsüsünden yapılan konuşmalarda ihtişamlı unvanlar yerine alaycı ve öldürücü bir şekilde Vahdeddin Efendi diye anılan sultan ve halife Vahdeddin bu tarihi oturumda top-rağa verildi. Keza, mutlakıyetin sonu ilan edildi, fiilen cumhuriyet tesis edildi. Geride sadece, hilafetin kanı kurumuş, hadım edilmiş iskeleti kaldı; ancak bu iskelet için bile moral olarak ezilmiş, ne var ki nihai ölümünden Anadolu'nun "uzlaşmacılarının" çabalarıyla kurtulmayı başarmış bir Osmanlı hanedanı yeterli olacak.

2. Saltanatın Kaldırılmasının Sonuçları

Babıâli'nin ve saltanat mutlakıyetinin ölüm hükmü meclis kürsüsünden okunmuş ve tok bir yankıyla bütün ülkeyi dolışmaya başlamıştı ki, sonuçları birbiri ardınca ortaya çıkmaya başladı. Son üç yıldır dışarıdan bir desteğin sağladığı güçle erimesine suni olarak izin verilmeyen muhafazakârlık buzu, en nihayet çatırdamaya başlamış ve sarsılmıştı.

1 Kasım'daki tarihi kararnamenin üzerinden iki hafta geçmedi ama sonuçları çıplak gözle bile görülüyor.

Bu, Ankara'daki ifadesini, daha sonra tarihi önem kazana-bilecek karakteristik bir dizi olguda buluyordu.

Bu kararnamenin meclis hayatındaki en önemli sonuçlarından biri, siyasi partilerin fiili ve hukuki varlığının açıkça kabul edilmesi oldu. Saltanat meselesindeki görüşmeler, son derece

net bir şekilde, daha önce de mevcut bulunan ama Misak-ı Milli mücadelesi davasında ihtilaf izlenimi yaratmamak için özenle maskelenen muhtelif siyasi gruplaşmaların varlığını ortaya koydu. Oysa daha yakın zamanlarda, her iki akımın da temsilcileri, gruplaşmaların varlığını hem sözlü hem yazılı olarak inkâr ediyor ve hatta bunların kabul olunamazlığına işaret ediyorlardı (“Türk milleti yekparedir...”).

Ama 30 Ekim ve 1 Kasım oturumlarından sonra bu maskeleyme imkânsız hale geldi. Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, 3 Kasım oturumundaki konuşmasında bunu belirterek Lozan’a gidecek heyete ihtarlarda bulunurken ortaya çıkan durumu şöyle formüle etti:

“Aramızda parti ihtilafları var, zira bir parlamentoda *partilerin* bulunması tamamen doğaldır. Ama bunlar tehlike anında birleşmelidirler...”¹

Ve bir süre sonra mecliste, tam parlamenter tarzda, hiç de daha az karakteristik olmayan bir olay yaşandı.

TBMM Başkan Yardımcılığı görevine seçilen 2’nci grup üyesi Hüseyin Avni, derhal, seçilmiş olması münasebetiyle, daha önce ait olduğu *grubun* artık üyesi olamayacağını ve onun saf-larından ayrıldığını bildirdi.

Bu olay sadece mecliste doğmakta olan parlamenter etiğin bir teamülü olarak ilginçlik taşımakla kalmaz, ilk defa alenen mecliste hususi, kendi örgütsel bünyesine ve açık ki belli bir kendine has parti disiplinine sahip bir siyasi *grubun* mevcut olduğunun kabul edilmesi de devasa önem taşır.

Bu ilk bakışta küçük görünen olaylar, sadece milli mücadelenin en ufak bir particiliğe bile neredeyse vatana ihanet gözüyle bakıldığı ilk devresinde değil, particilik (doğrusu) başarısız bir şekilde sürerken eski püskü bir oybirliği çuvalına tıktırtmaya çalıştıkları daha 2-3 ay öncesinde bile “gruplaşmalara” yekpare bir şekilde tahammülsüzlük gösterildiğini hatırlarsak, çok daha sert şekilde gözümüze çarpacaktır.

1 Ziya Hurşit (1892-1926): 2’nci grup üyesi. İzmir Suikastı davasında hüküm giyerek idam edildi.

Bu ufak fırça vuruşları bile, Anadolu'nun temel iki grubu arasındaki ortaya çıkan ayrışmayı yeterince berrak şekilde niteliyor. Bu gruplar, subayların ve entelijensiyanın büyük bölümünün de aynı saflarda olduğu, ticaret ve doğmakta olan sanayi burjuvazisinin başı çektiği *ilerici* grup ile tarım burjuvazisinden, doğu vilayetlerinin zengin köylülüğünden ve ruhbanın önemli bir bölümünden müteşekkil *dinci-muhafazakâr* grup. 1 Kasım'daki saltanatın ilgası kararnamesi 1'inci grubun eseri idi ama halifenin üstelik Osmanlı hanedanından olacak şekilde yerinde bırakılması da, ilk grubu oybirliği uğruna uzlaşmaya zorlayan 2'nci grubun baskısının sonucuydu.

Bu olay, peşi sıra, anılanlardan başka bir dizi sonucu daha doğurdu. Saltanatın işinin bitirilmesinden sonra 1'inci grup bir darbe daha indirdi, din adamlarının elinden şimdiye kadar dokunulmaz olmuş olan müstahkem mevkilerini, *Maarif Vekâleti*'ni koparıp aldı. Hırslı Vehbi Hoca devrildi, yerine Avrupa eğitimi görmüş, Mersin'de ticaretle meşgul, oradan milletvekili seçilmiş ve tamamıyla laik bir devlet adamı olan İsmail Safa Bey atandı.¹

Onun Maarif Vekâleti görevine atanması sadece bir yüz değişikliği anlamına gelmiyordu ama derhal maarif işinde bir sistem *değişikliği* olarak yorumlandı. *Yeni Gün*, yapılan değişikliği şu yorumla duyurdu:

“Görülüyor ki programımız, maarifi ve yeni neslin eğitimi ni *zamanın ruhuna uygun olarak yükseltmek* olacaktır. *Bütün maarif ordusunu seferber etmemiz* zaruridir. Ne olursa olsun, meseleye *ilerici* bir görüş açısından yaklaşarak, kültürün yükseltilmesine en ciddi önemi vermek zorundayız.”

İsmail Safa da seçildikten birkaç gün sonra aynı gazetede yayınlanan mülakatında, Türkiye şartlarında nadir görülen bir kategorizasyonla duyurdu:

“Vekâletin daha önceki çalışmasından ve maarif davasında yontemsizlikten memnun değilim. Bu alanda şimdiye kadar çok

1 Mehmet Vehbi Bolak (1882-1958), Karesi milletvekili. İsmail Safa Özler (1885-1940), Mersin milletvekili.

yetersizdik. Belli bir istikamet verilmemişti. Benim ilk görevim, bu istikameti tespit etmektir. Bunun için bütün güçler seferber edilecek, ilk rolü de *basın* oynayacaktır. Maarif çalışanlarının ve en genelde de tefekkür eden kimselerin yardımı zaruridir...”

Bu açıklamalar bizim kulaklarımıza ne kadar mütevazı gelirler de milli eğitimin şimdiye kadar sadece dar dini ilkelere dayandığı, eğitim ve öğretimin temelini de Kuran olduğu Doğu’nun şartlarında, dine en ufak gönderme yapmayıp kamuoyuna seslenen böyle açıklamalar yeterince devrimcidir.

Bu yol değişikliğinin sonuçlarından biri de, yüksek eğitim kursları okutmanları (Ankara’da üniversitenin yerini tutuyorlar) derneğinin erkeklerle birlikte kadınların da derslere alınması yönündeki kararıydı.¹ Kadın meselesinde yıkılan ilk duvardır bu; milli mücadelenin örgütlenmesinde seçkin bir rol oynamış olan kadınlar artık toplumda kendilerine uygun bir yeri de yavaş yavaş almaya başlıyorlar.

1 Kasım kararnamesi, İcra Vekilleri Heyeti Başkan Yardımcısı makamını işgal etmekte olan başka bir hırslı gericinin, Şeriye ve Evkaf Vekili Abdullah Azmi’nin istifasını da getirdi.² Onun yardımcısı, çok daha az pitoresk Hoca Vehbi idi. Her ne kadar Şeriye ve Evkaf Vekâleti halen onların kalesi olarak kalmaktaysa da (zira ticaret burjuvazisi bu gericilik yuvasını tasfiye etmek ve onun iktisadi temelini, vakıf mülklerini koparıp almak için yeterince örgütlenmiş değildi) bu, klerikalistler için bir darbeydi.

Özetlersek, Anadolu’nun ilerici burjuva topluluğunun son zamanlarda önemli başarılar kazandığını söyleyebiliriz; bunlar, günümüzde savaşıarak ele geçirilen yerlerde (İzmir, Bursa) *kapitülasyonların kaldırılması için* kahramanca bir mücadele sürdüren milli İktisat Vekâleti’ndeki konumlarını tahkim ettiler ve halen Antant’ın işgali altında bulunan Konstantinopol’deki kapitülasyonlara karşı bile hücumla geçtiler.

Bu mücadele, kökenini kapitülasyon rejiminden alan bir dizi kurumun kapatılmasında da ifadesini buldu. Bunlar ara-

1 Ne yazık ki bu olayla ilgili bir bilgi bulamadım.

2 Abdullah Azmi Torun (1869-1937), Eskişehir milletvekili.

sında karma mahkemeler, yabancı postalar, yabancı okullar (Amerikan kolejleri) var. İstanbul'da, Uluslararası Hıfzıssıhha Komisyonu gibi kuruluşların faaliyetlerinin tasfiye edilmesi öngörülüyor, Konstantinopol'deki mali kuruluşlarda yabancı kontrolü kaldırılıyor, vb.

Böylece imtiyaz arayan yabancıların faaliyetleri bütünüyle bitti. Son zamanlarda hiçbir yeni teklif duyulmuyor, yabancılarla imtiyaz meselesinde hiçbir görüşme yürütülüyor.

Buna paralel olarak milli üretimin artırılması için bir dizi girişim göze çarpıyor. Uşak'ta yünlü ve manüfaktür fabrikaları faaliyete geçiyor, Kırşehir'de halıcılığın geliştirilmesi için tedbirler alınıyor. Konstantinopol'den batı vilayetlerine tarım araçları getiriliyor. Denize yakın bölgelerden (Bolu) Konstantinopol'e tarımsal ürün sevkiyatı da (yumurta, keçi kılı) güçlendi. Sevinç içindeki genç Türk burjuvazisi, tif s  ve uzun bir diyeti atlattıktan sonra sağlığına kavu mu  bir hastanın a ğ  zl l ğ yle, hararetle milli sermaye birikimi ve milli ticaret ve sanayinin kök salması davasına atılmakta.

Askeri zaferlerin ve milli ticaret ve sanayiye yaratma yolunda sözü edilen atılımın neticesi olarak devlet  l ğ inde üreten *Ermeni ve Rum nüfus da yerinden yurdundan çıkarılıyor*.

Bu sert tedbir, esas itibarıyla, Ermeni ve Rum nüfusun sa a sırasında Türkiye'ye yönelik gösterdiği sadakatsizlikle in-siyaklı. Bu sadakatsizliği tartışmak bile yersiz, zira Ermeni ve Rum çevrelerinin yönetici güçleri her yerde ahali içinden özel lejyonlar örgütleyerek (Kilikya'daki Ermeniler) ve doğruca düşman kıtalarına katılarak ( zmir ve Bursa vilayetlerindeki Rumlar) Türkiye'ye saldıran müttelik kıtalarına aktif yardımda bulundular; milliyetçilerin cephe gerisindeki yerli Rumlar da azimli bir Türkiye karşıtı faaliyet gösterdiler (deniz kıyısı şeridinde Pontus uların komploları).¹

Ama Ermeni ve Rum nüfusun hararetle sürülmesinin ba -

1 Pontus ular, Trabzon bölgesinde Konstantinopol' n Türkler tarafından fethinden önce mevcut olan bağımsız Yunan devletinin yeniden kurulması taraftarı Rumlar. [Astahov'un notu.]

lıca uyarıcı sebeplerinden biri, bu motivasyondan başka, onların nezdinde Batı'nın *ticari* casus şebekesinin tasfiye edilmesi, meydanı Türk milli ticaret ve sanayisi için temizlemek ve aynı zamanda da Lozan Konferansı'nı, Batı emperyalizminin yüreğini eriten “milli azınlıklar meselesinin” radikal çözümü anlamına gelecek bir fiili durumla karşı karşıya bırakmak hedefidir.

Daha az önemli bir dizi başka tedbirle birlikte bütün bu tedbirler, doğal sınırları içinde ve milli, kısmen de devlet kapitalizmi ilkelerine dayanan *iktisadi ve siyasi olarak tamamen bağımsız bir Türkiye devleti* yaratmak nihai hedefini güdüyor.

Türk devriminin motor güçlerinin bu yolda da “manevra yapmaları, ağırdan almaları ve zaman zaman geri çekilmeleri” gerekiyor; kaldı ki bu taktik, onlar tarafından bazen, belki kendi ifadeleri için bile çok soyut ve belirsiz şekilde formüle ediliyor. Anadolu'nun yöneticilerinden Marksist tefekkür beklememek, ancak hareketin onlar tarafından biçimsizleştirilmesiyle, ülkedeki güçler ilişkisine bağlı olarak doğal rotasında gitmesiyle yetinmek gerek...

Ankara'nın şu ya da bu hamlesi bize ne kadar az anlaşılır görünmüş olursa olsun, Anadolu hareketi tarafından yaz ve güz ayları boyunca gerçekleştirilen bir dizi güçlü atılımı ilk elden gözlemleyen biz emin bir şekilde şu sonuca varabiliriz:

Buz çatırdadı, taşkın yakındır.

3. Özet ve Perspektifler

Ankara'daki yetkililer 1922 baharında meclisten “Rus sefareti”¹ binasına kadar olan anacaddenin tadilatına başladılar. Yolu söktüler, kaldırım taşlarını kaldırdılar. Tümsekleri temizleme-

1 Özgün metinde Türkçe. 4 Haziran 1918'de RSFSC Halk Komiserleri Sovyeti kararnamesiyle Çarlık dönemindeki “elçilik” adı terk edilip yerine “tam yetkili temsilcilik” adı konulmuştu. 1941 Mayıs'ında SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu kararıyla bu adın yerine “Olağanüstü ve Tam Yetkili Elçilik” geçirildi.

ye başladılar. Tam bir kaos ortaya çıktı. Doğu'da sadece tembellik ve örgütsüzlük sembolü görmeye alışkın olanlar, çalışmanın sonucunda bu berbat da olsa arnavutkaldırım döşeli caddeden ancak kazılmış bir bataklık çıkacağını düşünüyorlardı. Gerçekten de bazı noktalarda toprak işleri farklı toprak seviyelerine yol açmıştı ve bunlar, yaşayanları çöküntülerle, yağmur yağması halinde de su baskınlarıyla tehdit ediyordu. Kimi yerlerde doğruca kaldırımın altına doğru kazıyorlardı, bu da dükkânların yıkılması tehlikesini doğuruyordu.

Sivri dilli daha pek çok şeyler de söylenebiliyordu.

Üstelik bu sivri dille konuşmalar pek temelsiz değildi. Türklerde pek teknik güç olmadığı sır değil. Para yoktu. İşi de tutuklular görüyordu.

Yaz bastırdı. Yakıcı, boğucu. Tutuklular çalışıyorlardı. Patlama sesleriyle sarsılıyordu ortalık. El arabaları gidip geliyordu.

Türk milliyetçilerinin gücü Yunanlıları yenmeye yetecek miydi? Meclis, sultanı devirecek cüreti gösterecek miydi? Türkiye, bağımsız bir iktisat ve siyaset kurabilecek miydi?

Yunanlıları yenmek mi? Ama Yunanlıların arkasında İngiltere vardı. Orduları Türk ordusundan sayıca üstündü, İngiliz ve Fransız tüfekleriyle, Howitzer ve Schneider toplarıyla, uçaklarla, otomobillerle karşılaştırılamayacak kadar daha iyi teçhiz edilmişti. Cephe gerisinde sık bir demiryolu ağı vardı, Anadolu'nun en zengin bölgelerini işgal altında tutuyorlardı.

Peki ya Türkler? Demiryolları yerine Konya çölünde patikalar. Trenler yerine öküzlerin çektiği kağnılar. Schneider topları yerine Kars ve Trabzon'dan gelen eski Rus silahları. Otomobiller... Mustafa Kemal'in bir Benz'i vardı. Herhalde birkaç tane daha vardır. Ama Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bile makam arabası almaya hak görmüyordu kendinde, diğer bakanlar ise resmi ziyaretleri yaya, en iyi durumda faytonla yapmayı tercih ediyorlardı...

Uzun bir dinginliğin ardından ve inatçı bir hazırlığın so-

nucu 25 Ağustos'ta ilk defa Afyonkarahisar önlerinde toplar gümbürdemeye başladığında, o zaman bile mümkün olduğunca inanmazcasına başını sallamak, hiçbir şeyin belli olmadığını, "bakıp görmek" gerektiğini söylemek mümkündü...

Bakıp gördük... Türk kıtaları 2-3 hafta sonra, kesintisiz mecburi bir yürüyüşün ardından Çanakkale ve Akdeniz kıyılarında buldular kendilerini... Anadolu'da, bir bölüğü Murat Dağı'nda, Dumlupınar tepelerinde ölüp giden, bir bölümü de başlarında başkumandanlarıyla esir düşen bir Yunan ordusundan hiç kimse kalmadı...

Meclis, sultanı devirmeye cesaret edecek mi? TBMM bütçesinde Konstantinopol'ün masrafları için de bir madde var... Halk karanlıkta, cahil... Bu gerekçeler ilk bakışta haklı gibi görünebilirdi. Ama... Yunanlıların bozguna uğramasından sonra bir ay geçmedi ki TBMM vakarla duyurdu saltanatın kaldırıldığını; Ankara'da sızlananların ve kötümserlerin girişimleri olmasaydı Osmanlı hanedanı da, hatta belki hilafet de kaldırılacaktı.

Ve yetmezmiş gibi, halife sadece sivil imtiyazlarından arındırılmakla kalmadı, kendi memurlarını seçme hakkı bile yok... yaverleri de TBMM hükümeti tarafından atanıyor...¹

Türkiye gerçekten de iktisaden bağımsız olabilecek mi? Kırılğan Türkiye burjuvazisinin atılımı gerçekten de harap ve geri kalmış bir ülkenin ekonomisini canlandırabilecek, Batı emperyalizmi tarafından ve onun Yunanlı ve Ermeni ajanları tarafından yerle bir edilmiş bir yarı sömürge iktisadının yıkıntıları üzerinde milli ticaret ve sanayiye yaratacak kadar güçlü mü? Türkiye gerçekten de tekrar düşmeyecek mi Batı emperyalizminin kollarına, Doğu'daki gerçekten bağımsız ilk devlet olabilecek mi?

1 Makale, 1924 Mart'ında hilafetin tamamen kaldırılmasından önce yazılmıştı. [Astahov'un notu.]

Kehanette bulunmak gelmiyor insanın içinden. Ama olgular kehanette bulunuyor. Olgular inatçı şeylerdir.

Bütün Anadolu'da çok sayıda iktisadi teşkilat, ortak sandıklar, ihracat ve ithalat dernekleri büyüyor. Tarım bankaları, tarım ve zanaat okulları açılıyor; yurtdışından azimle tarım araçları ithal ediliyor. İktisadi hayatın ayağa kaldırılması sloganı basın tarafından seslendirilmeye başlandı bile. Bu hareketi hükümet yönetiyor.

15 Şubat'ta İzmir'de, Türkiye'nin üretici güçleri tarafından ilk sergi gerçekleştirilecek. Bütün Anadolu'dan ziraatçılar, zanaatkârlar, tüccarlar oraya gidecek ve iktisadi Misak-ı Milli'yi şekillendirip yakında ilk Türk pulluğunun geçeceği dönüm noktalarını tespit edecekler.

Ordu görevini yaptı. Namlular henüz yere çevrilmedi. Pek yakın da değil çevrilmesi. Ama gündemde ondan başka ziraatçının pulluğuyla tüccarın kesesi de var artık.

Onlar da kendi işlerini görünce ve sersefil olmuş ülkede güçlü bir endüstri şeklinde iktisadi bağımsızlığın yaratılması için ilk güçler birikince (ve bu, düşünüldüğünden daha çabuk gerçekleşebilir), o zaman *çekiç* de girecek gündeme.

Ankara'nın arnavutkaldırımı döşeli anacaddesinin tadilatını henüz bitiremediler. Ama yapıyorlar. Patlayıcılarla kocaman bir kayayı parçaladılar. Sahiplerinin ağlayışlarına bakmadan birkaç dükkânı da süpürdüler. Toprağı ve taşları taşımak için ray döşediler. Caddenin büyük bölümü artık araç ve hatta yaya trafiğine açık.

Rusya ve Türkiye arasında geniş ve güzel bir cadde, bir ticaret yolu da kurulacak. "Rus sefaretinin" eski binası yolun bitmesini beklemeden yanmış olsa da Sovyet Cumhuriyetleri Devleti binası, bağımsız Rusya ile bağımsız Türkiye arasındaki ilişkinin sadece ayda iki defa Sivastopol-Samsun yolculuğu yapan utangaç bir denizaltı ile değil, onlarca geniş demiryolu ve karayolu üzerinden sürdürüleceği günü de görecek.

V

İzmir İktisat Kongresi

1. Genel İzlenimler

İzmir Limanı'nda, Antant'ın dört parçadan oluşan bir donanma bölüğü var. Körfezin biraz açığında on parçadan oluşan başka bir bölük daha var. Ağır topların namluları şehre ve şimdi iktisat kongresinin toplantısı yapılan eski incir fabrikası binasına dönük.

Kıymık yığınının dönüşmesi için tek bir hafif top mermisinin yeterli olacağı bu binada Mustafa Kemal, Türkiye'yi asırlardır baskı altında tuttukları, kapitülasyonları ve Düyun-u Umumiye'yi getirdikleri için emperyalistleri parlak, alabildiğine sert bir konuşmayla mahkûm ediyor. Türk halkının Misak-ı Milli'den en ufak taviz vermeksizin sonuna kadar mücadele etme sarsılmaz kararlılığından söz ediyor.

Ve kongre, Batı'ya karşı bu son derece sert saldırıların altını tek yürekten alkışlarla çiziyor. Tıpkı Sovyet temsilcilerini selamlama konuşmalarında Batı emperyalizmiyle ortak mücadelede, Musul ve İskenderun'dan söz edilen yerlerin altını da gösterişli şekilde çizdiği gibi.

Batılı devletlerin temsilcileri mahcup bir tavırla gizlenmişler dinleyicilerin arasında bir yerlerde.

Batı Avrupalı temsilciler kongrenin başarılı olacağına inanmıyorlar. Türkler tarafından ülkenin iktisadi durumunu düzeltmek niyetiyle bir iktisat kongresi, diyorlar, ama yabancı sermaye olmaksızın yapmak mümkün mü bunu?

Mustafa Kemal kongrede onlara cevap verir gibi beyan ediyor:

“Bize sermaye gerek; sermayeye bizim kanunlarımıza uy-
mak şartıyla gerekli garantileri vermeye hazırız. Eskiden ya-
abancı sermaye bizde ayrıcalıklı bir yere sahipti. Hükümetimiz,
yabancı sermayenin jandarmasıydı.”

Tam burada, bizim Sovyet ezgimizi duyuyoruz belirgin şe-
kilde.

Anadolu’nun en kuytu köşelerine varıncaya kadar coşkun
bir ajitasyon kampanyası yürütülüyor Batı Avrupa sermayesi-
ne karşı ama bu kampanya en belirgin biçimini burada, bütün
girişimlerin (sahil, tramvay, demiryolu, fabrikaların büyük ço-
ğunluğu, vb.) dörtte üçünden fazlasının yabancılara, başta da
Fransızlara ait olduğu İzmir’de alıyor.

İzmir sahillerinde başlarında melon ve silindir şapkalar,
tek gözlerinde monokllarıyla caka satarak dolanan yabancılar
yüzlerinde ekşi bir gülümsemeyle, her nasılsa sağlam kalmış
bir İtalyan-Fransız gazetesi aracılığıyla, kurt postundan kal-
paklı ve asık suratlı bir adamın, Mustafa Kemal’in konuşma-
larıyla onlara sunduğu acı ilacı yutmak zorundalar.

Ama Anadolu’nun derinlerinden nefretle bakıyor yükselen
devrimci dalgaya, milli gericiliğin düşman gücü. Bunlar, va-
kıfların sekülerize edilme ihtimalinin, halk eğitiminin sivil
yetkililere devrinin sırf düşüncesiyle bile öfkeden kudurup ge-
beren mollalar, “üçüncü gücün” yükselişini nefretle gözleyen
kır feodalizminin kalıntıları ve en nihayet de “muhalefetçilik”
oynayan her cinsten, başarısız kariyeristler.¹

Kongreye karşı amansız bir ajitasyona giriştiler. Ama kong-
re toplandı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşlı devlet adamları yoktu
kongrede. Bin kişilik delege kitlesinin neredeyse tamamı yeni

1 Ekim Devrimi’nden sonra İç Savaş sırasında Kızıl Ordu ve Beyaz
Ordu’dan başka bir de “Yeşil Ordu”cular çıkmıştı. İlk komünist talep-
leri olan bu katıksız köylü hareketine “üçüncü güç” deniliyordu.

insanlardı. Türkiye'nin bütün üretken sınıflarının temsilcileri, pek çok entelektüel burada toplandı. Temsiliyette hakkaniyetten konuşmaya gerek yok elbette. İşçi delegeleri pek fazla değil, sayıları yüz kadar. Ancak büyük çoğunluğu da işçi değil, memur veya entelektüel, hatta mollalar bile var. Tarım grubunda daha da çok molla var. Bu grupta köylülerden ziyade az çok varlıklı mülk sahiplerini görüyoruz. Elbette Sovyetler kongresi değil bu; ama son zamanlara kadar siyasi hayatta hiç veya neredeyse hiç aktif katılımda bulunmamış olan kesimlerin temsilcilerinin Doğu'daki ilk kongresi.

Çanakkale'de ve İstanbul Boğazı kıyılarında hâlâ İngiliz topçu bataryalarını bulunuyor ve Antant kıtaları Musul ve Konstantinopol'ü işgale devam ediyor olmasına rağmen, ülke içi ve iktisadi yeniden yapılanma meseleleri ön plana çıkıyor.

TBMM duvarları arasında, başkanlık kürsüsünün üzerinde Kuran'dan bir ayet yazılı. Oturumlar Allah'tan söz edilerek açılıyor. Konuşmalarda genel olarak "efendiler" kelimesi kullanılıyor. Burada ise Allah'a yer yok. Konuşmalarda, bizim "yoldaşlar"a yakın "arkadaşlar" deniliyor. Delege yerlerinin üzerinde asılı kırmızı tahtalarda ise "işçi temsilcileri", "sanayi temsilcileri", "tarım temsilcileri" "banka temsilcileri, tüccarlar, buharlı sahipleri" ve "ticari-sınai ve mali teşkilatların temsilcileri" yazılı.

İktisat Vekili, şablonlardan vazgeçemeyip Türkiye'de sınıfların olmadığından bahsediyor önce ama böyle bir iddianın temelsizliğini ve yanlışlığını hissediyor, konuşmasının sonunda her sınıfa ayrı ayrı hitap ediyor ve her birine örgütlenme çağrısında bulunuyor.

"İşçiler, sendikalarda örgütlenin; çiftçiler, tarım birliklerinde örgütlenin; sanayiciler, tüccarlar, kendi odalarınızı kurun! Ancak örgütlü olursanız menfaatlerinizi savunabilirsiniz.

Bütün ümitlerinizi iktidara bağlamayın. Eğer örgütlü olmazsak, hiçbir iktidar bize yardım edemez...

Eğer iktisadın önemini kavramaz ve köylü pulluğuyla

işçi çekicinin değerini bilmezsek, halk iktidarı hiçliğe dönüşür...”

Mustafa Kemal de bir aforizmada bulundu:

“Pulluk, şu anda Türkiye’nin tarihinin yazıldığı kalemidir.”¹

Bir ayrıntı daha. Kongre delegeleri arasında, İzmir tütün fabrikaları işçisi beş Türk kadını da bulunuyor. Erkeklerle yan yana oturuyorlar. Yüzleri açık. İktisat Vekili onları selamlarken, bir sonraki kongrede kadınların sayısının artacağı ümidini de dile getiriyor.

Ama dinleyici balkonları kadınlarla dolu. Onların da yüzleri açık. Oysa Ankara’daki TBMM oturumlarında bir kez olsun görülmemiştir kadınlar. Son zamanlara kadar kadınların bilimsel kurslara girmelerine bile cesaret edilemiyordu.

Türkiye bu kongreyle, burjuva kesimleriyle köylülüğün tepesi arasında bir kaynaşma sağlamayı hedefliyor. Bu kaynaşma, dış düşmana karşı mücadeleyle geçen son yılların neticesinde başlamıştı. Şimdi de iktisat cephesinde sağlamlaştırmaya çalışıyorlar.

2. Ülke İçi İktisat Alanında Kongrenin Özeti

İzmir İktisat Kongresi neydi, Türkiye’nin tarihinde nasıl bir rol oynadı?

En önemlisi, kongrenin sınıf ilkesi temeline göre toplanmış olması. Ülkenin bütün üretken sınıflarının temsilcileri vardı kongrede: işçiler, sanayiciler, zanaatkârlar, köylüler, çiftlik sahipleri ve nihayet 4’üncü grupta tüccarlar, ticaret ve sanayi odalarının temsilcileri, bankerler, deniz işletmecileri.

Mollalar ve askerler de vardılar ama ancak, yukarıda sayılan üretken kategorilerin temsilcileri olarak. Ruhbanın pasif etkisi, ifadesini belki de, kongreye katılan gruplardan hiçbiri-

1 Astahov’un “pulluk ve çekiç” ifadesi boşuna değil. 1918 Nisan’ına kadar işçi-köylü iktidarının simgesi olarak orak-çekiç değil, pulluk-çekiç kullanılıyordu. Kızıl yıldız içinde pulluk-çekiç, Kızıl Ordu saflarında bir süre daha kullanılmıştı.

nin vakıf mülklerine saldırmaya cesaret edememesinde buluyordu. Ruhbanın iktisadi ve eğitimle ilgili ayrıcalıklarına karşı açıktan mücadele cesareti de gösteremedi kimse; ama gene de bir zamanlar kadir-i mutlak olan, şimdi de TBMM'nin şöyle böyle dörtte birini teşkil eden Müslüman ruhban aktif bir güç olarak yoktu kongrede.

Yakın zamana kadar ülke hayatında başlıca rollerden birini oynayan askerler hakkında da neredeyse aynı şeyi söylemek gerek. Onlar da örgütsel bütünlükten yoksundular. Kimi subaylar ve askerler üniformalarını çıkarıp gruplar arasında dağılmışlar. Bu zamana kadar Doğu Cephesi Kumandanlığı makamını koruyan Kazım Karabekir, değişmez kül rengi ceket ve kravatıyla başkanlık kürsüsündeydi. Bu general, şimdi iktisat ve halk eğitiminin önemi üzerine konuşuyordu... Başkumandan, Çanakkale ve Sakarya kahramanı Mustafa Kemal ise kısa bir süre öncesinden beri en sevdiği tez olan, "sabanın tüfeği yeneceği" tezini geliştiriyor, Türkiye'nin yakın tarihinden örneklerle kimi zaman milli gururu incitmekten kaçınmadan tasvir ediyordu (ziraatçı Bulgarlar, Sırplar, Romenler, silahlı Türkleri yendiler). Kongrede tek bir karar yoktu ki askeri çevrelerin çıkarlarına dolaysızca dokunsun. Ülkenin askeri menfaatleri unutulmuş değildi. Ama asker kesiminin menfaatleri yoktu.

Demek ki eski Türkiye'nin başlıca sınıfsal kesimleri, ilmiye ve seyyiye, burada *yoklar*. Sahnede, kendi bilinçlerine varmış, milli hareketin gelişiminde de mevzilerini tutmuş yeni sınıflar var. Bunlar, *yeni Türkiye'nin güçleri*.

Sayıcı değilse de örgütlülük ve etki olarak en güçlü grup, tüccarlar, bankerler vb. Ama bu da eski Türkiye'nin tüccar sınıfı değil, elleri tespihli, bağdaş kurup pek haşmetli oturan, dükkânlarında nargilelerini tüttüren nüfuzlu sarıklı sarraflar değil. Bunlar, yeni bir formasyonda ticaret erbabı; dilediğiniz gibi anabilirsiniz: spekülatörler, NEP zenginleri... Avrupa savaşının askeri malzemeleriyle zenginleşmişler, milli hareket

döneminde de menfaatlerinden vazgeçmemişler. Bunlar, Diyarbakır kervansaraylarında değil, Erzurum çayhanelerinde değil, Pera ve Galata'daki ofislerde, İzmir sahilinde askeri ve sınıf yüklerini tutmuş, çevik, canlı işadamları...

Sayıcı az olmalarına rağmen sınai-ticari grupta birinci ke-man olarak çalan sanayiciler de öyle. Bunlar, Anadolu endüstrisinin ilk kırlangıçları, manüfaktürlerin, atölyelerin, sabun fabrikalarının sahipleri, Batılı şirketlerin mühendisleri, müvekkillerinin sınıf menfaatlerini savunan avukatlar.

Türkiye arenasındaki bu yeni sınıfların talepleri de *yeni bir ruhla* besleniyor. Bunlar, her ne olursa bir yüce ideale biçimsel olarak bile yabancı ama genç Anadolu burjuvazisinin sınıf iç-güdüleriyle tetiklenen gerçek talepler.

Kimi kalemlerde yasaklayıcı gümrük harçları, kimi kalemlerde ise harçların tamamen kaldırılması veya tercihli harçlar; demiryolları, karayolları, iskeleler yapılması; nehir ve deniz taşımacılığının örgütlenmesi; güncel taleplere uygun olarak kanunların reforme edilmesi; mesleki eğitimin örgütlenmesi ve öğrenim görenlerin yurtdışına gönderilmesi; ticaret ve sanayi odalarının kurulması ve hukuki çerçevesinin tespiti; borsaların açılması; sergi ve fuarların düzenlenmesi... Kongredeki mezkûr burjuva gruplarının tam olmaktan uzak tedbirler listesi bu; bu tedbirler, kongre tarafından da bütün olarak desteklendi.

Çiftçiler, kongredeki en kalabalık grup (362 delege). Bunlar, aşarın (mültezimler aracılığıyla hasattan onda bir oranında toplanan vergi) kaldırılmasını, jandarmanın ve mülki idarenin dizginlenmesini, geniş kapsamlı bir zirai ve en genelde de halk eğitimini talep ediyorlar. Öğretmen açığını karşılamak için tedbirlerden biri olarak da bütün yüksek öğretim kurumları mezunlarının iki yıl boyunca köyde zorunlu eğitim faaliyetinde bulunmalarını öneriyorlar. Zirai kredilerin örgütlenmesini, hayvancılığın iyileştirilmesini, veterinerliğin örgütlenmesini, zirai araç gerecin ve damızlık hayvanların gümrüksüz ithalini vb. gerçekleştirmeye çalışıyorlar.

Nihayet işçiler. Bunların grubu 89 kişiden oluşuyor. Gerçek işçi olanları da 50 kişi. Bunların neredeyse tamamı, İzmir vilayetinin ve Konstantinopol'ün sınai girişimlerinin temsilcileri. Çoğunluğu yabancı sermaye tarafından sömürülüyorlar; yabancı sermaye, onlar için bütün diğerleri için olduğundan daha çok uzlaşılmaz düşman. Talepleri de net sınıf niteliği taşıyor.

Sekiz saatlik iş günü, asgari ücret tespiti, grev yasağının kaldırılması, çocuk ve kadın emeğine yönelik kanuni düzenleme, 1 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi, sendikaların örgütlenmesi. Bu talepleri, İzmir ve İstanbul işçilerinin en öncü kısmı dile getiriyor.

Kongreyi hoşnutluk ve destekle karşılayan muhtelif kesimlerin arzuları böyle. Ankara hükümetinin kongreyi toplarken hedeflediği, Anadolu'nun muhtelif sınıflarının kaynaştırılması, bu suretle sağlanmış oldu. Bundan, sınıf ihtilaflarının gölgelendiği sonucu çıkmaz. Hayır. Muhtelif grupların pek çok arzuları sadece karşı çıkılmakla kalmadı, kongre çoğunluğunun kesinkes reddiyle de karşılaştı. Aşarın kaldırılması talebi kongre tarafından kabul edildi ama "Türkiye uyuşundaki herkesin vergilendirilmesi," başka bir deyişle tacirlerin ve sanayicilerin de vergilendirilmesi talebi ise sertçe geri çevrildi. Bu ret, aşarın kaldırılmasını da güçsüz bıraktı, zira eğer yerini alacak kaynaklar gösterilmezse hazineye yıllık 20 milyon lira kazandıran aşarın kaldırılması zor iş. Burjuva gruplarının bu jesti çiftçileri derinden öfkeliendirdi; onlar da tüccarların sundukları memorandumun, hazine hesabından bir ticaret bankası örgütlenmesine yönelik temel bir maddesini geri çevirdiler. Bu maddenin oylanması sırasında karşı oy kullanan çiftçiler grubundan "aşarda öyle mi yaparsınız, alın size," sesleri duyuluyordu.

Ama en çok reddedilen maddeler tabii ki işçi grubunun memorandumundaydı. Ziraat işçileri için de 8 saat işgünü, işçilerin toplu sözleşme temelinde kâr paylaşımı, işlenmeyen

toprakların ve malikânelerin millileştirilmesi gibi talepler reddedildi; en nihayet grevleri yasaklayan kanunun kaldırılması talebinin yerine de bu kanunun “üzerinde çalışılması” şeklinde bulanık bir formül konuldu. Kongrenin son oturumunda işçi grubundan şu seslerin duyulmuş olması şaşırtıcı değildi: “Gelecek yıl daha akıllı olacak, bizi aldatmanıza izin veremeyeceğiz!”

Dolayısıyla, en temel iki faktör (şehir ve kırsal kenetlenmesi¹ ve yeni sınıfların şekillenmesiyle ilişkili olarak sınıf farklılaşması), kongrenin düzenleyicilerin isteyip istemediklerine bakmaksızın, gerçekleşmiş oldu. Eğer buna, eski Osmanlı tarihinin merhametsizce alaşağı edilmesi (Mustafa Kemal yapmıştı bunu), kadınların oy kullanma hakkı ve ruhbanın moral olarak iflası gibi son derece parlak ajitatif vurgular da eklenirse İzmir Kongresi’nin devasa önemi net şekilde ortaya çıkar.

3. Yabancı Sermayeye Karşı Mücadelenin Bir Aşaması Olarak Kongre

Kongre’nin yabancı sermayeye yönelik tutumu hayati önem taşıyordu. Yabancı sermayenin iktisadi boyunduruğundan kurtulmak ve ona, ülkenin ona olan gerçek ihtiyacının boyutu ve sınırları içinde ve hukuki normları uyarınca uygun faaliyet yerini göstermek amacı bütün oturumlarda ve konuşmaların da büyük bölümünde çok kalın bir çizgi gibi son derece belirgindi.

Bu anlamda ilk muharebe ânı, tarım grubunun Osmanlı tütün rejisinin kaldırılması teklifinin oybirliğiyle kabul edilmesi oldu. Fransız sermayesinin, bütün Anadolu’da tütün alımını ve işleyişini tekelleştiren bu kurumu, on dokuz yıllık faaliyeti sonucunda Anadolu’daki tütün üretimini arsızlık derecesinde düşük fiyatlarıyla, ahalinin istediği tütün bitkilerinin yetiştiril-

1 Kenetlenme, birleşme, kaynaşma vb. anlama gelen *смычка* kavramı, Lenin’in işçi köylü devleti siyasetinin temel halkalarından birini teşkil ediyordu.

mesine getirdiği yasakla ve ham halde tütünün işlenmesi için başka ülkelere (Yunanistan) yağmaltarcasına ihracıyla kelimenin tam anlamıyla öldürmüştü. Fransız sermayesinin, varlığını sürdürdüğü süre boyunca (kaçakçılık operasyonlarında ölen) otuz bin insanın canını alan bu vergi idaresi sistemi, bütün bu sistem, istisnasız bütün kesimleri kendi karşısına dikmişti ve hemen öncesinde Anadolu'da yabancı sermayenin rolünü aydınlatan parlak konuşmaların yapıldığı “rejinin kaldırılması” oylaması da muazzam bir oybirliğiyle, büyük bir coşkuyla ve bütün kongrenin, balkonlardaki dinleyicilerin gök gürültüsünü andıran alkışları arasında geçti. Ankara hükümetinin önüne, işlenmemiş tütünün işlenmesi için Yunanistan'a ihracının derhal yasaklanması talebini koyan karar da aynı şekilde oybirliğiyle geçti; böyle bir taktikle sadece İzmir'de tütün atölyelerindeki iki binden çok işçinin işten çıkarılacak olması, hükümete yapılan talebi son derece acil kılıyordu.

Zonguldak ve diğer bölgelerdeki kömür sanayisine gelişme imkânı vermeyen İngiliz (Wells) kömürü ithaline yasaklayıcı gümrük getirilmesine yönelik tüccarların teklifi de İngiliz sermayesine karşı yönelmişti. Bu teklif, kimi sanayicilerin itirazlarına yol açtı ama kongrenin ezici çoğunluğu tarafından dostça desteklendi. Kimi konuşmacıların şu türden etkili beyanatlarından sonra: “Wells kömürünü tonu bir kuruşa bile koysalar önümüze, Zonguldak kömürünü kullanacağımıza yemin ediyoruz.” Teklif, birkaç sanayici ve ziraatçının oyları dışında neredeyse oybirliğiyle kabul edildi.

İtalyan sermayesine karşı, denizcilik grubu tarafından, Anadolu kıyılarında yabancı gemilerin seyrüseferinin yasaklanması teklifi getirildi. (“Limanlarımızdaki yabancı bayraklar, deniz ticaretimizin gelişmesine imkân vermiyor.”)

Yabancı sermaye kalemlerine bir dizi yasaklayıcı gümrük getirilmesi, ticaret ve sanayinin hangi dalında olursa olsun yabancı tekelinin kaldırılması, bütün devlet memurlarının yabancı manüfaktürden çıkmış elbiseler giymelerinin yasak-

lanması gibi bir dizi tedbir daha, keza hükümetin ihalelerinde, yabancı eşdeğerlerinden yüzde 20 daha pahalı olsa bile yerli üretim mamullerini tercih etmesi teklifi ve teferruata varınca-ya kadar pek çok şey de bu kategoriye giriyor.

Tamamen dekoratif mahiyet taşıyan kimi ışıltılı anlar da az değildi. Mesela, eşkıyalıkla mücadele meselesi görüşülüyor. Kürsüye işçi grubundan bir hatip çıkıyor ve konuşuyor:

“Yollardaki eşkıyalardan başka, çok daha zararlı, çok daha tehlikeli eşkıyalar olduğunu da unutmamak gerek. Bunlar, ceplerinde yabancı pasaportlarıyla halkımızı soyan yabancı imtiyaz sahipleri ve işletmeciler.”

İşçilerine ve memurlarına kongreye delege göndermelerini yasaklayan Aydın demiryoluna (İngiliz) karşı, Forbes’un ürün fiyatlarını yağmalcasına düşüren meyankökö atölyelerine karşı vb. de konuşmak gerek.

Bunlardan başka, kongrenin Sovyet cumhuriyetlerine sempatisi de net şekilde vurgulandı. Bu sempati, kongrenin başından sonuna kadar görülüyordu. RSFSC büyükelçisi yoldaş Aralov’un ve TSFSC¹ büyükelçisi yoldaş Abilov’un kongreye davet edilmeleri, Sovyet elçilerinin gelişinin gecikmesi yüzünden kongre oturumlarının iki gün ertelenmesi, onların kongreye kutlamalarının duyurulması, ayakta alkışlanmaları ve daha başka bir dizi olay daha tesadüfi değildir; bunlar Batı emperyalizmi karşısında, Türkiye’nin bütün sınıflarının iktisadi yeniden doğuş davasında baş dostu ve müttefiki olarak Sovyet cumhuriyetlerini gördüklerini vurgulamak için etraflıca düşünülmüş ve bilinçli şekilde yapılmıştır; bu, kongrede görüşülen tedbirlerin çoğunluğunun sosyalist bir karakterden tamamen yoksun olmasına ve sadece, sayısız Sovyet kararnamesinin güttüğü gibi, yabancı sermayeden tamamen ve ebediyen kurtulmak, onun ülkeye girmesine izin verilecek olursa da asla şimdiye kadar olduğu gibi muktedir bir efendi hakla-

1 Transkafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (1922-1936); SSCB kurucu cumhuriyetlerinden biri.

rıyla değil ama ancak temel kanunlara riayet eden bir iş ortağı olarak izin verilmesi hedefinin en belirgin niteliklerden birini teşkil etmesine rağmen böyledir.

Bununla birlikte bu “küçük” benzerlik, sadece İzmir ve Zonguldak işçilerine değil, Bitlis ve Sivas’ın yarı feodal toprak sahiplerine ve Konstantinopol ofislerinin bankerlerine de yeterince açıklıkla fark ettirdi kendini... Kongre günlerinde, özellikle de yoldaş Aralov’un ayrılmasına kadar, İzmir’in yabancı ve levant spekülâtörleri arasında bir paniğin hâkim olması boşuna değildir... Aralov’un gelmesini, kongrenin toplanmasına ve savaş gemilerinin İzmir Limanı’ndan çıkması için Ankara hükümetince verilen notaya ve daha pek çok şeye yordular... Bunlar, Türkiye’de bir “hasta adam,” ceplerini boşaltan hırsızlara direniş gösteremeyen birini görmek arzusuyla dopdolular; bu yüzden de basit hakikati, “hasta adamın” aslında çoktan çürüdüğü, onun yerinde de hedefine kararlı adımlarla yürüyen ve cebine uzanan elleri kırmasını bilen yeni, tamamen “sağlıklı bir adamın” olduğu hakikatini benimseyemiyorlardı ve benimseyemiyorlar... Ve eğer bu “sağlıklı adam,” Sovyet cumhuriyetlerinin işçi-köylü kitleleri nezdinde daha güçlü ve daha sağlıklı bir adamın yardım ve sempatisinden yararlanırsa, o vakit bütün eylemleri, kendi yenilenen gücüne yaslanır...

Bize kalan, Türk milli devriminin tamamen kendine has, her zaman da anlaşılır olmayan yolunda berrak, nihai hedefine yürürken kazanacağı başarıları ve alacağı biçimleri dikkatle izlemektir.

Bu hedeflere nasıl ve ne zaman varılacağını ve onun başarılarının ardından hangi yeni ufukların açılacağını da yakın zamanda göreceğiz.

*“Rusya Merkez Yürütme Komitesi Haberleri” [İzvestiya],
23 Mart – 20 Nisan 1924*

VI

Kristalleşme Sürecinde Kemalizm'in Devrimci İdeolojisi

1. Çıkış Noktaları

Anadolu milli hareketi gitgide, kaotik muhtevalar taşıyan puslu ve bulanık biçimlerden çıkarak gelecekteki gelişmelere dair çok daha aydınlatıcı perspektiflerle dolu berrak bir yüz almaya başlıyor.

İki üç yıl önce bu harekette vulgar bir panislamizmden neredeyse komünizme kadar akla gelecek bütün eğilimlerin kümeleşmelerini fark etmek mümkünken, bugün bu kaosun içinden demokratik-bonapartist bir siyasi rejime ve devlete büyük bir nüfuz, kontrol ve ülkenin iktisadi hayatına doğrudan katılım payı bırakan modernize edilmiş bir kapitalist iktisadi sisteme sahip yeni bir devletin şekillenmiş iskeleti berrak şekilde ortaya çıkıyor.

Milli hareketin güncel güçlerinin demokratizmle (daha doğrusu “millet iktidarı” ile) ilgili siyasi idealleri, (“muhalefetin” çabalarıyla biçilmiş de olsa) 1 Kasım kararnamesinde vücut bulmuştu. Bu idealler, Mustafa Kemal'in kadınlara eşit hak verilmesi ajitasyonuna kadar varan konuşmalarında geliştirilmişti. Bunlar aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin ve büyük bölümü tamamen yeni partiye giren Müdafaa-i Hukuk'un yıkıntıları üzerinde kurulan Halk Fırkası'nın programında da tespit edilmişti.

Bu partinin ön programının ilk maddesi şöyledir:

“İktidar, kayıtsız şartsız millete aittir... Milletın gerçek ve yegâne temsilcisi, TBMM’dir... ıkartılacak bütöün kanunlarda, her tür teşkilatın kuruluşunda, bütöün idari işlerde ve sosyal ve iktisadi eğitimde demokratizm prensiplerinden yola çıkılacaktır...”

Ama bununla birlikte, Türkiye’de bu ilkenin hayata geçmesi için yeterince güçlü, diğerklerinden bağımsız ve kenetlenmiş bir sınıf olmadığı ölçüde, Türkiye henüz bir iç mücadele aşamasından geçmekte olduğı, dahası bu mücadele doruğuna çıkmanın çok uzağında olduğı ölçüde, demokratizm ilkesini dengeleyecek ve onu “tehlikelerden” esirgeyecek, keza iç mücadelenin başarısını temin edecek biricik vasıta, *güçlü bir kişiliğın* anlamlı şekilde vurgulanmış rolüdür. Tek gereken, bu kişiliğın bir taraftan yeterince güven uyandıran ve popüler, diğerk taraftan da demokratizm idealine sadık olarak itibar görmesidir.

Yeni Gün’ün tarihte kişinin rolü, siyasi bir partinin başında “*güçlü bir kişilik*” görmek zarureti üzerine makaleleri bundan kaynaklanıyor; “vatana ihanetle” ilgili sert kanun ve kişi dokunulmazlığı kanununun dikkatsiz uygulanmasının büyük tehlikesiyle ilgili yorumlar bundan kaynaklanıyor. Mustafa Kemal’in halk iktidarı ve bu iktidarın her kim olursa olsun başkasına devredilemeyeceğı fikrine olan sadakatini devamlı olarak temin etmesi bundan kaynaklanıyor.

İktisadi idealler de (devletin, ülkenin iktisadi hayatında başkın rolü oynaması hedefi), İzmir İktisat Kongresi’nin toplanması, ekim ayında Adana’da ziraat fuarının örgütlenmesi, bir dizi zirai ve teknik okulun açılması, muhtelif zirai gösterilerin yapılması vb. gibi eylemlerde vücut buldu. Hükümet, şimdilik yalnızca tasarlanan bankaları tamamen İktisat Vekâleti’ne bağılı kılarak seferber etmeyi hedefliyor. Yağmacı reji idaresi yerine *tütöün tekelinin* devlete devri için zemin hazırlanıyor.

Doğmakta olan burjuvazinin hükümetin vesayeti altına alınması, uygun bir yasaklayıcı gümrük vergileri ve ithalatı

teşvik sistemi üzerinde (bu sistem hâlihazırda kısmen uygulamaya geçti), *bir ticaret bankasının* devlet kaynakları üzerinde örgütlenmesi projesinde ve gençliğin yurtdışına özel eğitim için gönderilmesi üzerinde çalışılmasında ifadesini buluyor.

Ankara hükümeti bu arada, yeni doğmakta olan işçi hareketinin yönetimini de ele geçirmeye çalışıyor. Hükümet, Zonguldak işçilerinin hayatını kolaylaştıracak bir kanun tasarısı üzerinde çalışıyor ve bu arada 8 saatlik işgününün uygulamaya konulması, asgari ücret, uzlaşma odalarının örgütlenmesi, küçük yaştakilerin çalışmasının yasaklanması gibi tedbirlerden söz ediyor. Hükümet grubunun önde gelen yöneticileri, İktisat Vekili de dahil, 1 Mayıs kutlamasını organize ediyor ve işçi mitinginde selamlama konuşmaları yapıyorlar.

Mustafa Kemal konuşmalarında ülkenin üretici güçlerinin artırılması ve sermaye birikimi çağrısı yapıyor. *Yeni Gün* de her gün, Yunanlıların bozguna uğratılmasına çağırırken olduğundan hiç de daha az olmayan bir coşkuyla tekrarlıyor iktisat cephesinin önemini.

Bununla paralel olarak, bütün bu gelişmelerin altına *teorik bir temel* yerleştirme girişimlerinde de bulunuluyor. Bu misyonu, kültürel ve eğitsel bir nitelik taşıyan yeni sosyal teşkilat olan Türk Ocakları etrafında kümelenmiş en öncü unsurları nezdinde Anadolu *entelijensiyası* yerine getiriyor. Ağaoğlu Ahmet Bey (Ahmet Agayev) Marksizm'e, Lenin'e, Troçki'ye övgüler yağdırdığı, bununla birlikte 19. yüzyıl milliyetçiliğinin eşsiz niteliklerini vurguladığı konuşmalar yapıyor. Yusuf Akçura (Akçurin) konferanslarında, Türkiye'nin Batı'ya ve emperyalizmin ajanları olarak Rumlarla Ermenilere karşı mücadelesine iktisadi bir temel sunuyor. Profesör Ziya Gökalp, *Hâkimiyet-i Milliye*'de Anadolu'nun *sınıfsal analizini* yapıyor, bu temelde de hükümet partisinin zaruri taktiğinin anahatlarını şekillendirmeye, daha doğrusu zaten uygulanmakta olan bu taktiği doğrulamaya çalışıyor.¹

1 Yusuf Akçura (1876-1935): Milli hareketin en önemli ideologlarından,

Ziya Gökalp Türkiye’de şu dört sınıfın bulunduğunu söy-
lüyor: 1) Feodaller, 2) küçük burjuvazi, 3) örgütsüz işçiler, 4)
tarımcılar (fellahlar).

Feodalizm güney vilayetlerinde, esas itibarıyla da büyük
ağaların ve ağa köylerinin olduğu *Diyarbakır*’da varlığını koru-
makta. Bu bölgelerde köylerin (azatlıklar) ve şehrin ancak bir
kısmı feodalizm aşamasından çıkmış durumda.

Diğer sınıflara gelince, Türkiye’de bilinçli bir burjuvazi ve
bilinçli bir işçi sınıfı *yok*; bu yüzden burjuvaziye karşı sınıf
mücadelesinin zamanı gelmedi. Burjuvazi, Türkiye’deki tari-
hi misyonunu henüz yerine getirmedi. Bu misyon şunlardan
oluşuyor: 1) Feodalizmin işini bitirmek ve 2) milli bir sana-
yi yaratmak. Burjuvazi zararlı hale gelmeden önce olumlu bir
faktör olarak rolünü oynamalı. Tam da bu yüzden güney vi-
layetlerinde hükümetin taraftarları, şehirli *tüccarlar ve zana-
atçılar*.

Buradan varılan sonuç: Halk Fırkası, “radikal” ve
“gerici” güçleri yolundan temizleyerek “liberallerin ve
muhafazakârların” koalisyonu şeklinde mevcudiyetini koru-
mak ve feodalizmin yok edilmesine ve milli bir sanayinin ku-
rulmasına kadar burjuvazi ve işçileri kendi içinde birleştirmek
“zorunda.”

Bu teoride belirsiz kalan tek şey, Ziya Gökalp’in öngörü-
len şemaya girmeyen *radikallerden* kimi kastettiği. Bu yüz-
den, “radikaller”le mücadele zaruretine dair söyledikleri pek
az ikna edici. Olayların gidişatının, Anadolu entelektüellerine
radikal unsurlarla mücadeledeki hatayı açık seçik göstereceği-
ni ve milli hareketin teorisyenlerinin aslında epey düzgün ve

Ulyanovsk doğumlu, Kırım Tatar’ı. Abdülhamit’e karşı muhalefetinden
ötürü Fizan, Paris ve Kazan sürgünü. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra
İstanbul’a döndü. *Türk Yurdu* dergisi yöneticisi. İstanbul’u işgal kuvvet-
lerinden teslim alan heyette bulundu. 2, 3, 4, 5. dönem milletvekili.
TTK kurucularından.

Ziya Gökalp (1876-1924): Milli hareketin en önemli ideologlarından.
Diyarbakırlı. II. Meşrutiyet’ten sonra Meclis-i Mebusan’da Ergani-Ma-
den (Diyarbakır) mebusu. Malta sürgünlerinden.

genel olarak da doğru konseptlerine uygun tashihleri getireceklerini düşünmek gerek.

2. Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi¹

“Türkiye için değerlerin yeniden değerlendirilmesinin zamanı geldi.” Son aylarda Anadolu’da meydana gelen ideolojik mayalanmayı Profesör Ziya Gökalp’ın bu sözleriyle kısaca formüle etmek mümkün.

Bu “yeniden değerlendirme” aslında Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi’nde, son zamanlara kadar idealize edilmiş bulunan Osmanlı tarihini tamamen alaşağı ettiğinde ve Türk milletinin milli hareketten önce bir tarihinin olmadığını, sadece muhtelif despotların, saray mensuplarının ve yönetici hiziplerin tarihi olduğunu kapsamlı bir sertlikle duyurduğunda başlamıştı.

Seyahatleri sırasında konuşmalar yaptığı aynı dönemde kadınların durumunu, ruhbanın rolü meselelerini de incelemiş, ülkenin hayatında köylülüğün ve tüccar sınıfının önemini vurgulamıştı.

Bu itilim sonuç verdi. Değerlerin yeniden değerlendirilmesi süreci gitgide daha geniş ve derin şekilde yayılıyor.

Şimdilik bununla esas itibarıyla Türk Ocaklarında kümelenen Anadolu entelijensiyası meşgul.

Son zamanlarda bu örgüt, ortaya çıkan harekete sadece entelijensiyayı değil, şehir ticaret ve zanaat burjuvazisini, daha ziyade de onun gençliğini katarak bünyesini ve etki alanını genişletmeyi hedefliyor. Bununla bağlantılı olarak da yöneticileri, sadece kültürel ve eğitsel çalışmayla yetinmemek, iktisadi faaliyete, ticaret ve zanaat eğitimi vb. yaygınlaştırılmasına geçmek gerektiğine işaret ediyorlar.

Ankara basını, “değerleri yeniden değerlendiren” makalelere çok yer vererek bu harekete hizmet ediyor.

1 Bu, aslında Nietzsche felsefesinden ödünç alınmış bir kavram: “*Umwertung aller Werte*” Kavram, onu Türkiye’de ilk telaffuz eden Ziya Gökalp’ın devrimci milliyetçiliğine işaret eder.

Son aylar boyunca bu anlayışla yapılan en parlak çıkışlar, Yusuf Akçura'nın "Türk milliyetçiliğinin iktisadi temelleri" üzerine tebliğiyle Ziya Gökalp'in bir dizi makalesi oldu.

Yusuf Akçura Türk Ocağı oturumunda okuduğu tebliğinde, yabancı sermayenin ve onun Rum-Ermeni ajanlarının kudretiyle ezilen Türklerin ve Türkiye burjuvazisinin iktisadi geri kalmışlığını vurgulayarak, Osmanlı tarihinin ayrıntılı ve yeterince güçlü bir temele sahip analizini sundu. Yazarın vardığı sonuca göre, yürümekte olan milli hareket, Türk milletinin (Türk, burada kelimenin dar anlamında) Batı Avrupa sermayesinin sömürsü altından kurtulup iktisaden faal bir duruma geçmek ve Türk milli kapitalizmini yaratmak girişimi anlamına geliyor. Yazar, bu görevin güçlüklerine gözlerini kapıyordu.

Ziya Gökalp ise, bir milli Türk kültürünü yaratmanın zaruretine ve keza gericilik ve klerikalizmin ürünü olan panislamizm teorisinin bağımsızlık davasına verdiği zarara dikkat çekiyordu. Somut görev olarak da bütün çabaların bir Türk milli burjuva demokratik devletinin kurulmasına yoğunlaşması gerektiğine işaret ediyordu.

Bir taraftan yeni fikirlerin daha büyük bir başarısı için harap Osmanlı gemisinin geride bırakılıp yakılması zaruretini anlayan, diğer taraftan da belki köylü kitlelerinin muhafazakârlığını ve ataletisizliğini hesaba katarak yeninin eski ile belli bir sürekliliğini sağlamak ihtiyacını hisseden Anadolu entelijansiyanının ideolojisi şu tarzı ortaya koyuyor.

Türkiye'nin yeni demokratik devrimi, Osmanlı İmparatorluğu mirasından sadece Türk milli kültürünün yaratılması için zaruri olanları almaktadır: Arap ve İran etkisinden mümkün olduğunca temizlenmiş, saf bir Türkçe, Türk halk türküsü, üzerine daha sonra yapışmış katmanlardan temizlenmiş bir İslam dini. Kenetlenmiş ve manevra yapmayı bilen Türkçülük; içinde Türk halkının menfaatlerinin çözülüp dağıldığı ve unutulduğu, iktisadi olarak farklı kabilelerden ve farklı soylardan milletlerin yığıntısı olan, ömrünü tüketmiş, hantal Osmanlıcılığın karşısına konuluyor.

Bu yeni organizma, bileşenleri arasında tam bir ahenge sahip olmanın henüz uzağında. Bu organizma sadece doğmakta olan endüstri bölgelerini (Zonguldak, Konstantinopol, kısmen İzmir), yoğun tarımsal üretim bölgelerini (Adana) değil, ilkel bir tarım yapılan Konya steplerini ve Sivas ovalarını, sakinlerinin feodal ağının izni olmaksızın bir yerden başka bir yere gitmeye hakları olmayan feodal bağımlı köylerin varlığını koruduğu, ilkel bir hayvancılık yapılan Diyarbakır'ın kervan geçmez yerlerini de içine alıyor.

Acemi Türk burjuvazisinin ve entelijensiyasının (bu kavramlar Türkiye şartlarında epey kendine has bir muhteva taşıyorlar: burada burjuvaziden, esas itibarıyla burjuvazi olmayı hedefleyen dükkâncıları ve zanaatkârları anlamak gerek), dışarıdan yapılan amansız hücumları ve içeride de gericiliği ve Anadolu kırının pasifliğini alt ederek, milli gemiyi tamamen omuzlamaları gerekiyor. Bu gemiyi muazzam ölçekte çabalarla, “manevralarla, ilerleyerek ve geri çekilerek” Ortaçağ bataklıklarından 20. yüzyılın açık denizine çıkarmaları gerek.

Yarı yarıya yanmış Ankara'nın sokaklarında ve meydanlarında hor görüyle unutulmuş Roma sütunları ve parçalanmış Bizans aslanları serili. Sağda solda İcra Vekâletlerinin yeni binaları görülüyor. Bir de fabrika yapılıyor. 1 Mayıs'ı caddelerde sadece mollaların beyaz sarıkları ve Mevlevilerin upuzun başlıkları değil, işçi tulumlarının ve aydın gençliğin iliklerine iştirilmiş kırmızı fiyonklar da karşılıyor. Arzuya bağlı; semboller hiç az değil.

3. Hayata Geçme Sürecinde İdeoloji

“Beş yıl önce, Türk milletinin bugün gerçekleştirdiklerinin onda birini olsun söyleseydi biri, aptal ya da deli derlerdi.”
(Hâkimiyet-i Milliye, 7 Ocak 1924.)

Gerçekten de milli hareketin başında onun sonraki kapsamını kimse öngöremezdi. Türkiye'de mücadelenin ilk döneminin

sultanı Avrupa'nın esaretinden kurtarmak sloganıyla geçtiğini hatırlayalım. Daha sonra, Misak-ı Milli'de formüle edilen milli bağımsızlık mücadelesi sloganları ortaya çıktı. Ancak zaferden sonra iktisadi hedefleri net şekilde formüle etmeye başladılar: Ülkenin Avrupa sermayesinin boyunduruğundan kurtarılması, devlet kapitalizminin eşlik ettiği bağımsız bir devletin kurulması. İç siyaset hedefleri de su yüzüne çıktı: mutlakîyetin, klerikalizmin tasfiyesi ve en nihayet *demokratik bir cumhuriyetin* kurulması. Bu hedefler ulaşılması sürecinde tedricen belirginleşti; sonuçta Kemalistler sadece dış değil, iç cephede de mücadele zaruretiyle, yerli karşıdevrimle mücadeleyle karşı karşıya kaldılar.

Yönetimdeki Halk Fırkası içinde bu mücadelenin ve onun yürütülüş yöntemlerinin amaca uygunluğu tartışmaları zemininde ciddi ihtilaflar belirmişti. Eski Başvekil Rauf Bey'in başında olduğu muhalif azınlık, ultra-demokratik bir nitelik taşıyan sloganlara (şiddetin kabul edilmezliği, söz hürriyeti, vb.) dayanarak karşıdevrime karşı mücadeleyi baltalamaya çalışıyordu.

Bu yarı yanmış Asya kasabasında bizim için tanıdık sahneler oynanıyordu. Sultanın peşinden sızlanan cumhuriyet karşıtı unsurlar cumhuriyetçilerden daha parlak demokrasi havarilerine dönüşmüşlerdi. Hilafet yandaşları, cumhuriyet hükümetinin başını kaldırmaya girişen karşıdevrimi tasfiye hedefiyle aldığı tedbirlerden ötürü ona içerlemeye başlamışlardı.

Hükümet galip geldi. İstiklal Mahkemesi (Türkiye'nin Çeka'sı) olağanüstü yetkilerle Konstantinopol'e gönderildi.¹ Ama muhalif azınlığın çabası da etkisini göstermişti. Mahkeme faaliyetlerinde, başlangıçtaki kadar kararlı ve merhametsiz olamadı. Londra'daki Hinduların hilafetle ilgili mektuplarını

1 Çeka, Rusça "Olağanüstü Komisyon" kelimelerin başharfleri. Rusya Karşıdevrim ve Sabotajlarla Mücadele Olağanüstü Komisyonu, ilk Sovyet istihbarat organı olmasından başka yargılama hakkını da haizdi. Kurucusu, efsanevi Feliks Cerjinski idi.

yayınladıkları için mahkemeye verilen muhafazakâr gazetele-
rin redaktörleri aklandılar.

Ama mahkeme çalışmasını sürdürdü. Konstantinopol baro başkanı, saltanat yanlısı Lütü Fikri'yi beş yıl sürgüne mahkûm ettikten sonra Molla Ethem'e de cumhuriyet karşıtı propagan-
dadan ötürü bir yıl verdi.¹ Bunu, cumhuriyete karşı komplo-
la suçlanan gericilere karşı bir dizi yeni tutuklama takip etti. Bunlar arasında ruhbandan başka eski memurlar, eski meclis üyeleri de vardı. Tutuklanan bakanların davaları da sıradaydı. Hükümetin gerici unsurlara hücumu geliyordu. Gazeteler, tutuklanan karşıdevrimcilerin portreleriyle süslenmeye baş-
lamıştı; kimileri fesleri beyaz sarıkla sarılı süslüler, kimileri de besili, suratsız gençler. İstiklal Mahkemesi Reisi İhsan Bey² (istihzayla "Türk Cerjinski" diye anılıyor), bir şölende teskin edici sözler yerine şöyle demişti:

"Ankara, devrimi bitmiş saymıyor. Devrim, cumhuriyet rejiminin kesinleştirilmesi için daha çok mücadele etmelidir. Devrimimizde pek az kan döküldü. Dünyada meydana gelen devrimlerin sayfalarını çevirdiğimizde, devrimimizin bitmiş olduğu görüşüne kuşkuyla yaklaşıyoruz."

Eğer bunun yanına Mustafa Kemal'in geçen yıl yaptığı, kan üzerinde inşa edilen bir devrimin sağlamlığı üzerine beyanı-
nı koyarsak, Ali İhsan Bey'in sözleri müphemlikten yeterince uzak olarak belirir.

Meselenin epey belagatli şekilde konulması sayesinde kar-
şıdevrimin sesleri kesildi ve yerini kuytu köşelerden memnu-
niyetsiz homurtular aldı. Biriken öfke mesela Konstantinopol polisi tarafından kadın ve erkek bölümlerini ayıran tramvay perdelerinin kaldırılmasında olduğu gibi önemsiz vesilelerle ortaya serilmeye başlandı. İşgüzar mollalar taşrada kargaların

-
- 1 Lütü Fikri (1872-1934): *Hürriyet ve İtilaf* kurucularından biri, 1920-1925 arasında İstanbul Barosu başkanlığı yaptı ama özel bir af kanunuyla TBMM tarafından affedildi. Molla Ethem'in kim olduğunu öğrenemedim.
 - 2 İhsan Eryavuz (1877-1947): 1924-1928 arasında Bahriye Vekili; 1928'de irtikaptan hüküm giydi, soyadını Topçu olarak değiştirdi.

öldürölmesi talimatını dine karşı bir eylem olarak yorumlayıp baltalamaya çalışıyorlardı.

“Devrimin gelişimi.” Hükümetin genelde yeterince ölçülü olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazılarından birinin başlığı buydu. Bu gazetenin Avrupa devrimlerine bakışı, kapsamlı olmanın da ötesinde.

“Her Avrupa devriminin temelinde dünya görüşlerinde değişiklikler ve sosyal kitlelerin mücadelesi yatıyordu. Avrupa burjuvazisi, 18 ve 19. yüzyıllarda güçlenmekteydi. Avrupa burjuvazisi bu sırada devrimciydi. Ama 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında roller değişti. Sahneye yeni bir devrimci faktör çıktı: Marx ve Engels tarafından yönetilen işçi sınıfı.

Doğru, bu akıl yürütmelerin devamında “ne Rousseau ne Marx” tanıyan Türk milletin “hususî yolları” üzerine epey bir kafa karışıklığı buluyoruz. Ancak Ankara gazetelerinin yazarları Avrupa tarihinin yorumlanmasında *Times* ve *Le Matin*’in parlak okurlarının çok ilerisindeydiler.

“Bizim devrimimiz aç, çıplak ve yalınayak halk kitleleri tarafından yapıldı,” diye yazıyor aynı yayın organının bir başka başyazısında. “Bu kitlelerin dinlemeye ihtiyaçları var ve buyururcasına maddî iyileşme, eğitim, kültür talep ediyorlar.”

Güncel gelişmelerin özü böyle tespit ediliyor. Bunu da entelijensiyaya, “temelsiz siyaset gevezeliğini” bırakmak ve “yegâne cepheyi” örgütlemek çağrısı takip ediyor.

Yeni Gün gazetesi, hükümetin eski üyelerinden biri olan Mahmut Esat’ın makalesinde yakın görevleri daha somut tespit ediyor:

“Cumhuriyetin varlığını ve millet egemenliğini sağlamak zaruridir. 1924 yılı için demokratik bir bütçeye sahip olmak zaruridir. Bu bütçede, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için özel krediler olmalıdır. Zira mermerden elleriyle ülkeyi kurtaran ve devrimi besleyen millettir. Demokratik kontrolün ve zirai kredinin örgütlenmesi, seçim sistemi reformu, adli reform, sosyal hizmetler programı yürütölmesi şarttır.”

Eğer ilkel feodal üretim yapan yarı feodal bir ülkenin yaşadığı derin yıkımı hesaba katarsak, bu program ilk bakıştaki bütün mütevazılığına rağmen hiç abartmasız epey radikal olarak nitelenebilir.

Gazete, bu engellerin aşılması için bir ölçüde kendine has bir tarzda “coşkuyu” teşvik ediyor.

“Allah vere de her birimiz, Bastille’in ele geçirilmesine katılan fahişelerin oldukları gibi, tiranlığın coşkun düşmanları olalım,” diye yazıyor *Yeni Gün*, Taine’in dediklerine gönderme yaparak Bastille’in ele geçirilmesinin fahişelerin işi olduğunu söyleyen gerici Lütfü Fikri’nin (kendisi şimdi tutuklu) homurtularını savuştururken.¹

Evet, değil beş yıl, daha bir buçuk yıl önce bile Türkiye’de hiç kimse devrimin bugün aldığı devasa boyuta dair kehanette bulunamazdı. Ama proleter devriminin önderleri, Rusya’da daha savaş komünizminin olduğu ve Anadolu hareketinin de henüz saltanat sloganlarıyla yürüdüğü zamanlarda Türk milliyetçi hareketine yardım elini uzatırlarken öngörmüş ve hesaplamışlardı bunu. Hatta o zaman proleter devriminin önderleri, sarı basının yuhalamalarına bakmaksızın, “beyleri ve paşaları” Taşnak-Menşevik “demokrasisine” tercih etmişlerdi. Çokları için anlaşılmaz olan dış kabuğun altındaki, şimdi büyüyen ve ileride yeni yemişler vaat eden olan sağlıklı tohumu görmeyi başarmışlardı.

1923 Temmuz’undan Aralık’a kadar yazılmış makaleler.

1 Hippolyte Adolphe Taine (1828-1893).

VII

Kemalizm İdeolojisinin Bir İllüstrasyonu Olarak Uygulanmasının Muhtelif Veçheleri

1. Gericiliğe Karşı Mücadelede Liberal-Muhafazakâr Blok

1923 Baharında Ali Şükrü'nün Öldürülmesi ve
Müdafaa-i Hukuk 2'nci Grubun Ezilmesi

Volkan henüz püskürmüş değil. Ama köpürüyor. Zaman zaman da uğultular yükseliyor. Kraterin derinlerinden dışarıya topaklar fışkırıyor.

Türk halk kitlelerinin atılımı üzerinde henüz bir darphane damgası yok, katmanlarına ayrılma tamamlanmış değil. Dış tehlikenin baskısı, ülkenin devrimci güçlerine kristalleşme, konsolide olma ve gericiliğin kalıntılarını yok etme fırsatı vermiş değil. Büyüyen devrimci enerji yankısını Mustafa Kemal'in konuşmalarında ve yarı romantik karakter taşıyan, dışarıdan bakıldığında Breşko-Breşkovskiy'in romanlarını, Ortaçağ melodramlarının temalarını hatırlatan kimi olaylarda buluyor.¹

Çaya davet edilen TBMM milletvekili, klerikalistlerin (2'nci grup) lideri, muhafazakâr muhalif gazete *Tan*'ın redaktörü Ali Şükrü Bey, güpegündüz ortadan kayboluyor.

Kötü bir şeyler olacağını sezen gazete başsayfada yas çer-

1 Nikolay Breşko-Breşkovskiy (1874-1943).

çevesiyle çıkıyor. Fikirdaşları mecliste ateşli konuşmalar yapıyor, doğrudan doğruya, milletvekilinin hükümetin emriyle değilse bile ondan habersiz öldürülmüş olamayacağını söylüyorlar.

Din adamları, siyasi hararetin tozu dumanı içinde hükümete karşı bu kadar ağır bir suçlamayla konuşurlarken, Türklerin “barbarlığından” ötürü iç çeken ve bu temelde “garantiler” ve “kapitülasyonlar” isteyenlerin eline beklenmedik, fazladan bir koz verdiklerini unutuyorlar.

Unutuldu bu. Hükümete kara çalmak çok baştan çıkarıcı. Pek zor da değil. Yeni düzene karşı çıkan herkesin “kafasının kopartılacağına” dair Mustafa Kemal’in sözleri ve Yunus Nadi’nin başyazıları yankılanıyor hâlâ...

Kaybolan vekilin kişiliği de yeterince renkli. Eski bahriye subayı, Trabzon’un gerici burjuvazisinin başını çekenlerden biri, şimdi de Türkçede sempatik bir şekilde *Tan* adını alan gazetenin başredaktörü.

Bu aynı Ali Şükrü iki yıl önce Trabzon’da, o dönemde şu makaleleriyle dikkat çeken *İstikbal* gazetesinin yöneticisiydi: “Bakü seyyahları (Mustafa Suphi vd.) geldiler... ve ‘gittiler’ (denizin dibine)”, “Batum bizimdir” (Moskova’da Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasında dostluk anlaşması imzalandığı sırada)...

Meclisin açık oturumunda 2’nci grup milletvekillerinin istetik ve tehditkâr konuşmaları yankılanıyordu.

Ankara’daki *Tan* ve Trabzon’daki *İstikbal* gazetesi kocaman üst başlıkların altında yas çerçeveleriyle çıktı. Trabzon’da ve Erzurum’da mütegalibe, mollalar, vakıf yöneticileri protesto işareti olarak toplantılar düzenlediler, Ankara’ya tehditkâr telgraflar çektiler...

Üç gün geçti; boğularak öldürülmüş Ali Şükrü’nün cesedi Ankara’nın birkaç kilometre uzağında bulundu. Cinayetin örgütleyicileri Lazların önderi, meşhur kabadayı Osman Ağa çıktı.

Bu da epey renkli bir kişilik.

Lazistan kökenli, alt sınıflardan. Başlangıçta gerilla çeteleri önderi ama sonra düzenli birliklerin örgütçüsü (nadir görülen bir istisna), albaylık rütbesine kadar yükselmiş. Milli hareketin bütün düşmanlarının amansız hasmı, Anadolu'daki Yunan ahalisinin korkulu rüyası. Kendiliğinden, dizginsiz, sapkın ama halk kitlelerinden çıkmış devrimci bir tabiat.

Osman Ağa cezasız kalacağı hesaplarında yanılmıştı. Eski hizmetlerine rağmen hükümet kendisini tutuklamaya karar verdi. Lazlarla silahlı çatışmalar meydana geldi. Osman Ağa öldürüldü ve daha büyük ibret olması için cesedi bir meydan-da asıldı.

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı, meclise kapsamlı bir izahatta bulundu, hükümetin suçluyu cezalandırmak için mümkün olan her şeyi yaptığını kanıtlayarak muhalefeti yatıştırdı. Ali Şükrü'nün cesedi en ateşli iki hayranının eşliğinde törenle Trabzon'a gönderildi. Hükümetin ilgisi olmadığı ortaya çıkmıştı. Mesele neredeyse kapandı. Mustafa Kemal'in muhafızlarının kaymak tabakasını teşkil eden Lazların silahsızlandırılması gibi sağlam bir "garanti" alan muhalefet uysalca susmak zorunda kaldı. Volkan bir süreliğine dindi.

Ancak Mustafa Kemal'in şimdiye kadar sarsılmaz olan otoritesine kara çalma riski taşıyan eyleminde Osman Ağa'nın karışık kafasına hangi güçlerin girdiği belirsiz kaldı. Ali Şükrü'nün yeminli bir düşmanının davetine neden gittiği ve son kahve fincanı başında ne hakkında konuştukları da aydınlanmadı.

Hükümetin Lazlarla hesaplaşmasında muhalefet de kendi kozunun üzerine çakıldığını görüp şaşkına döndü. Doğru, uzaklardaki *İstikbal*, cinayetin "sadece mahkemeler için sır olduğu, milletin gerçek suçluyu bildiği" şeklinde kara çalmalarına devam ediyordu ama Ankara'daki muhalefet şaşkına dönmüştü ve Dâhiliye Vekili Fethi Bey birkaç gün sonra gazetecilere alışılmadık, meydan okurcasına bir dürüstlikle, 2'nci

grubun saltanat yanlısı olduğunu, barış davasını koparıp attığını açıklayıp Mustafa Kemal'in 1'nci grupta olduğunu altını çizince, genelde patırtıcı olan 2'nci grup bu defa protestoya kalkışmadı ve *Tan*'ın belagatli suskunluğuyla söz konusu değerlendirmenin doğruluğunu teyit etti; muhalefet birkaç gün sonra *Tan*'ı çıkarmayı da durdurdu.

Daha Lazların silahsızlandırılmasında patlayan silahların yan-
kısı dinmeden 1'nci grup doğrudan hücumla geçerek mecliste
yeni seçimlerin yapılması kararını çıkardı. Seçim kampanyası
da bu kararın neredeyse tam ertesi gün başladı. 1'nci grup ace-
leyle bir "demokratik parti" şeklinde yeniden örgütleniyor. İkt-
tisat kongresinin kararlarını temel alarak "sınıflar dışı" oldu-
ğu iddiasıyla, iktidar cihazına da sahip bulunarak, adaylarının
ezici çoğunluğunu geçireceğini hesap ediyor. Bunlar arasına,
şimdiye kadar küçük makamlarda bulunmuş ve siyaset arena-
sına ilk defa çıkan tamamen yeni yüzler de koyuyor. Bunun
büyük çoğunluğu da ticaret burjuvazisinin ve ondan çıkan en-
telijensiyanın temsilcileri.

Katmanlar hızla çözülüyor. Şeyleri kendi adlarıyla anmaya
başlıyorlar. TBMM'nin bu iki "grubu," dış tehlike karşısında ge-
çici olarak birleşen ölümcül düşmanlar olduklarını kavradılar.

Halk Fırkası seçimlerde kendi yerel teşkilatlarına bile ba-
ğımsız aday çıkarabilecekleri en ufak bir bağımsızlık göster-
meyi amansızca yasaklayarak kendi adaylarını sürüyor. Aday
listesi tek bir istisna olmaksızın merkez teşkilatı tarafından
belirleniyor; merkez kimi zaman listeye fazladan, aralarında
seçmenin seçim yapacağı birkaç isim daha ekliyor.

Seçim kampanyalarının başında bulunan muhtelif muha-
lefet grupları, iktidardaki grubun gücü ve örgütlülüğü apaçık
ortaya çıkarken, olayların gidişatı ölçüsünde, ya onunla aynı
bloğa girdiler ya da (bunun mümkün olmadığı durumda)
"gelişigüzellik" taktiğini benimsediler. Yakın düzen ve vizörü
açık miğferlerle yürümeye hiçbir grup cesaret edemedi.

İktidar partisinin, aynı “Müdafaa-i Hukuk” adını taşıdığı, milli hareketin üç kûsur yılı boyunca da Misak-ı Milli mücadelesinde aynı ortak bayrak altında yürüdüğü 2’nci grubu neden bir anda dağıtıverdiği ve Anadolu mücadelesinin sadece seyircileri olan parçalanmış İttihat ve Terakki kalıntılarıyla neden mutabakat yoluna girdiği anlaşılmaz gelebilir.

Bunun nedenleri hiç az değil.

İttihat ve Terakki’nin pek çok tarihi başarısı var. Despotluğa karşı mücadele, 1908 devrimi, ülkeyi kültürel ve siyasi-iktisadi olarak yenilemek için geniş planlar (mevcut hükümetin faaliyetinin temelinde de önemli ölçüde bunlar yatıyordu) onun adıyla ilişkili. Anadolu hareketinin neredeyse bütün yöneticileri İttihatçı saflarından çıktılar, onun sütüyle büyüdüler. Son zamanlarda büyük limanların, öncelikle Konstantinopol ve İzmir’in ticaret ve finans burjuvazisinin sempatisi onlarla. Doğru, bu kesimler Kemalistlerin demokratizmini ifrata varmış sayıyorlar; onların ağzının tadına göre değil bu. Gereksiz “millet iradesi” çağrılarından ve sık sık “demokratizm ilkelere” gönderme yapılmasındansa “grup diktatörlüğünün” zaruretinin açıkça kabul edilmesini ve (hiç değilse parlamentonun üst kanadı ve belki hilafetin etkisinin güçlendirilmesi şeklinde) küçük bir takım “sosyal nizam” garantilerini daha çok tercih ederlerdi.

Ankara hükümetinin kimi kesimlerinde bu yönde eğilimlerin fark edildiği devlet tekelleri de onların ağzının tadına uygun değil. Ankara’nın siyasetinde görülen “köylü siyaseti” yönelimini de paylaşmıyorlar. İktisat Vekili’nin düşüncesi olan küçük tarım kredi bankaları yerine devlet hazinesinden güçlü bir ticaret bankasının örgütlendiğini görmeyi tercih ederler. Türkiye’nin başkenti olarak da sefil, demokratik ve milli Ankara’yı değil, yabancı topların namlusu altında bile olsa haşmetli Konstantinopol’ü görmeyi yeğlerler.

Ama son yıllarda milli mücadelenin küpeştesinde bulunmuş olmaları, onları zaruri bir aşırı özgüvenden yoksun bıra-

kıyor ve kendi listelerini çıkarmaktan bile vazgeçecek kadar uzlaşmacı olmaya zorluyor. Kemalistler ise, onların büyük merkezlerdeki nüfuzlarını ve zaman zaman Türkiye dışına da çıkan güçlü mali bağlantılarını hesaba katarak, bu bedeli ödeyip muhalefetin son gölgesini bertaraf etmek için, kimi isimleri hiç arzu edilir olmasalar bile aday listelerine koymayı mümkün görüyorlar.

Müdafaa-i Hukuk 2'nci grup (gericiler) açısından durum başka. Bu grup, milli hareketin sadece örgütlenmesi döneminde belli bir rol oynadı; yeşil bayrağı ve klerikalist-demokratik sloganları Anadolu taşrasının en atıl unsurlarının milli mücadele yoluna çekilmesine epey katkıda bulundu. Ama askeri diktatörlüğün sınırındaki katı merkezi bir iktidar taşra komitelerinin faaliyetlerini dizginlemeye başlar başlamaz ve oluşmaya başlayan düzenli ordu da gerillacılığı (Ethem ayaklanması) süpürmeye giriştiğinde, sonrasında 2'nci grubun meydana geldiği kesimler de muhalefete geçtiler. Taşranın hükümet tarafından "gücendirilen" yıkıcı ve gericici unsurlarının himayesine soyunmak, milli hareketin düşmanlarıyla mücadelede sert tedbirlere karşı çıkmak, bilhassa da saltanatın radikal şekilde tasfiyesine sertçe karşı koymak, Osmanlı hanedanının himayesine soyunmak ve gericici bir seçmen sayımı kanun tasarısı getirmek... Son bir yıldır 2'nci grubun faaliyetleri bu olgularla karakterize olmakta.

Eski memurlar, mollalar, ilkel toprak sahipleri: Ülkenin geri kalmış, merkezden kopuk doğu vilayetlerine dönük bu grubunun sosyal bileşimi esas itibarıyla böyledir.

En iyi ihtimalle faydasız yüklerden endişe eden Kemalistler bu grupla pazarlığı kararlılıkla reddettiler, onunla "gericilik" olarak kararlı bir mücadeleye giriştiler. 2'nci grubun "gelişigüzel" taktiğine geçişi ise hasımlarının onunla mücadelesini daha da kolaylaştırdı.

Adaylarını şahsi liyakat sloganı altında çıkarmaya cesaret eden gözü pekler, belli bir başarı şansları olması halinde hü-

kümet basınının acımasız atışlarına, karşısında mücadele edecek güçleri olmayan muhtelif bastırma tedbirlerine maruz kalıyorlar, zira bütün sosyal ve idari nüfuz cihazı Kemalistlerin elinde bulunuyor.

Kemalistler dizginleri sımsıkı tutuyorlar, Türk milli hareketinin gücü de burada yatıyor. Doğu'nun başka ülkelerinde (milli güçleri Batı emperyalizmine karşı yekpare bir cephenin mücadelesinden alıkoyan) amansız boğazlaşmalar yaşanırken (Çin) veya ülkeyi Batı ile kararlı bir mücadele yoluna sokabilecek, net şekilde ifade edilmiş milli güçlerin kristalizasyonu henüz gerçekleşmemişken (İran), Türkiye'de kaynaşık, kendinin ve hedeflerinin bilincinde, tüm aktif sosyal güçlerin birleşkesi şeklinde hizalanmış, Antant'ın Sakarya bataklıklarında da, Lozan'ın yeşil masalarında da parçalamayı başaramadığı bir cephe var.

2. Radikalizme Karşı Mücadelede Liberal-Muhafazakâr Blok

Konstantinopol'de Komünistler Davası (1923 yaz ve güz)

Konstantinopol'deki "komünistler davası" beklenmedik kadar parlak şekilde bitti. Mahkeme, davanın düşmesine ve bütün zanlıların beraatına karar verdi, bu da izleyicilerin "gök gürültüsünü andıran alkışları arasında" yapıldı.¹

Mahkemenin nihai kararının usul tartışmaları bizi ilgilendirmiyor (zanlıların yargılandığı "vatana ihanet kanununun" yayınlanması kurallarına uyulmaması). Hâkimlere böyle bir kararı aldırان iç insiyaklar çok daha ilginçtir. Bu insiyaklar,

1 1923'te İstanbul'da üç bin kişinin katıldığı 1 Mayıs gösterileri öncesi ve sonrasında 16 işçi önderi tutuklandı. "Hıyanet-i Vatanîye Kanunu gereğince yargılama, avukatların 'İstanbul'un TBMM yönetimi altına girmiş olmakla birlikte kanunun yürürlüğe konması için gerekli özel tören yapılmamış olduğuna dair' itirazları üzerine düşmüştür." Bkz. Babalık N., Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi, Imge: Ankara 2005, s. 50.

davaya yönelik Konstantinopol emekçi ve entelijensiyasının ortaya koyduğu beklenmedik ilgiden kaynaklanıyordu. Davayı örgütleyenler, davanın iki uçlu bir değnek olduğunu, bu değnekle vurulacak darbenin şiddetinin de esas itibarıyla kendilerine yöneleceğini hissetmişlerdi. Zanlıları milli hareketin düşmanları ve “yabancılar”ın kör piyonları gibi gösterip kara çalmayı başaramayacaklarını anlayınca da satranç partisini tam zamanında patla bitirmişlerdi.

1 Mayıs çağrısı yüzünden yapılan ilk tutuklamalara pek çok sorumsuz yayın organının tıslamaları eşlik etmişti. Doğmakta olan hareketle merhametsizce hesaplaşma talepleri de yankılanmıştı. Hatta zanlıların bir Atina bankasıyla mali ilişkileri olduğu hikâyeleri de ortaya saçılmıştı; güya bu banka gizlice kapatılmış ve mühürlenmişti, tabii bu da en azından üzücüydü. Saf Kemalist yayın organlarının çoğunluğunun ise hakkını teslim etmek gerek; bunlar zanlılara yönelik yeterince hassasiyeti korudular.

Ama polis işi azimle epey ötelere taşıdı ve sadece 1 Mayıs çağrılarının sözde veya gerçek yazarlarını ve bunların dağıtılmasına katılanları tutuklamakla kalmadı, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası yöneticilerini de tutukladı ve onun haftalık yayın organı *Aydınlık*’ı kapattı.

Bunun üzerine Konstantinopol’ün geniş kitleleri ayağa kalktılar. Herkes, *Aydınlık* yöneticilerini “vatana ihanetle” suçlamanın sadece saçmalık olmayıp bundan sonraki siyasi hayat için de tehlikeli bir emsal olduğunu anlamıştı. Bu aynı şekilde, iktidar partisi saflarında da anlaşılmıştı; mahkemede sonuçta zanlıların avukatları olarak pek çok seçkin Kemalist de vardı.

Gazetelerin üslubu değişti. Neredeyse resmi sayılabilecek *Vatan* gazetesi, tutuklananların mahkeme edilmesinin gereksiz, bilirkişiyeye göndermenin yeterli olacağını, pişman olanları salıvermek, pişman olmayanları ise dünya görüşlerine daha uygun şartlardaki bir ülkeye sürmek gerektiğini söylemeye başladı.

Gazetelerde, *Aydınlık*'ın tutuklanan ve prangaya vurulan redaktörü Doktor Şefik Hüsnü ile bir mülakat da çıktı. Şefik Hüsnü, davayı uyduran “polis memurlarının yaranmacılığından” söz etme fırsatını kaçırmamış ve ileri sürülen suçlamaların saçmalığını kapsamlı şekilde kanıtlamış, Komintern’e övgü dolu bir cümle de eklemiştir:

“Beni Moskova’ya gidip Komintern kongresine katılmakla suçluyorlar. Bu doğru değil. Ben Rusya’ya gitmedim. Ama fırsat olsaydı giderdim çünkü Avrupa’daki örgütler arasında Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesine aktif ve coşkun yardımında bulunan ilk örgüt, III. Enternasyonal’dir.”

Davanın bütün duruşmaları zanlılar için sağlam bir zaferdi. Başlangıçta düşmanca davranan *Vakit* gibi yayın organları da bu haletiruhiyeye kapıldılar. Duruşmaların haberlerinde dinleyicilerin demokratik bileşiminden ve kadınların erkeklerden ayrı yerlere oturması gibi eski bir âdetin yıkılmasından sempatiyle söz ediliyordu. Zanlılara sigara dağıtan bir milletvekili ve Doktor Şefik Hüsnü’nün “kollarına atılan” dinleyiciler arasındaki bir çocuk da öne çıkıyordu.

Önceleri uzlaşmaz olan *Tanin* de oynadığı dramayı şu tırada kadar vardırdı:

“Sinirli gerginliğin yerini ansızın alkışlar aldı. Mahkemenin duvarları ve tavanı, bu uzun ve defalarca tekrar eden alkışlardan titriyordu. Bu kamuoyunun, kanundan başka her tür dış etkiden azade adil hâkimlere saygı borcuydu. Ve bu, yüreklerin derinlerinden geldiğinden, resmiyet sınırlarını da aşmıştı.”

Davanın böylelikle ters dönmesi son derece önemlidir. Bu sebeplere sadece, Konstantinopol’ün Ankara ile karşılaştırıldığında çok daha yüksek iktisadi ve kültürel seviyesi olarak bakmak yetersiz olur. Konstantinopol proletaryası aslında, sadece kendi gücüyle mahkemenin ve basının haletiruhiyesi üzerinde etkide bulunmak için çok güçsüz. Belli ki burada, proletarya ile nüfusun radikal burjuva unsurlarına kadar ge-

niş kesimleri arasında bir kaynaşma oldu ve bu yeni cephe de dava üzerinde etkisini gösterdi.

Bu kaynaşma, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın programındaki hayati taleplere dikkat edersek anlaşılır olur. Bu programın ilkeleri, ülkenin geniş kitlelerinin gerçek ihtiyaçları üzerinde yükseliyordu; bunlara yeterince net bir formülasyon kazandırılmış ve somut bir muhteva yüklenmişti. Daha önce muhtelif örgütler, basın ve İzmir İktisat Kongresi gibi muazzam bir milli güç tarafından formüle edilen asgari radikal talepler dizisi de bu ilkelerde muhteviydi.

Bunlar, kadınların katılımıyla doğrudan seçim, Türkiye'de tarımın kamçısı olan ve kaldırıldığı iktisat kongresi tarafından ilan edilmiş bulunan aşarın ve tütün tekeli "reji"nin kaldırılması gibi taleplerdir. Kooperatifler örgütlenmesi, 8 saatlik işgününün kabulü, grev ve gösteri hakkı vb. gibi talepler de bu kapsamdadır.

Bu taleplerin büyük bölümü, iktisat kongresinin kararları arasında değilse eğer orada işçi grubunun önerilerinde öngörülmüştü.

Bunlar kısmen, Halk Fırkası'nın (Kemalistler) "9 umde"sinde de muhtevidirler.¹ Ama orada bulanık, kesinlik-

1 "9 umde" Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923'te yayınladığı seçim bildirgesine dayanır ve "6 ok"un taslağını teşkil eder. Buna göre: 1) Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Bu madde, "vilayetlerin muhtariyetini" de vaat eder. 2) Egemenlik yetkisi, milletin gerçek temsilcisi TBMM'de toplanmıştır. Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez. Hilafetin dayanağı da TBMM'dir. 3) Ülke içi güvenliğin sağlanması. 4) Hızlı adalet, mevzuatın iyileştirilmesi. 5) Aşar iyileştirilecek, tütün ekimi ve ticareti halkın yararına olacak hale getirilecek, çiftçi, sanayici ve tüccarlara ucuz kredi temin edilecek, Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılabilecek, tarım araçları getirilecek, ihraç edilen hammadde esasen ülke içi üretimde kullanılacak, demiryolları geliştirilecek, öğretmenlerin yükseltilmesi ve halk eğitimi öncelenecek, tıp ve sosyal yardım kuruluşları iyileştirilecek ve çalışanları için koruyucu kanunlar çıkarılacak, ormancılık, madencilik ve hayvancılık iyileştirilecek. 6) Askerlik süresi kısaltılacak. 7) Emekli subay, gazi, dul ve yetimlerin sefil düşmesi engellenecek. 8) Memur eksikliği giderilecek, kıdem şartları düzenlenecek, denetim sağlanacak. 9) Ülkenin onarımı için devletin alacağı tedbirlerden başka özel şirketler

ten uzak şekilde formüle edilmişlerdi; burada ise bilenmiş, zımparalanmış ve tamamlanmış olarak.

Programın karakteristik niteliği, Türk radikallerinin asgari programlarını tesis ettikleri bir başlangıç noktasının varlığıdır. Bu çıkış noktası ise saltanatın kaldırılmasına ve TBMM egemenliğine dair 1 Kasım kararnamesi, keza Mustafa Kemal'in sözü edilen "9 umde"sidir.

Bu çıkış noktası, Doktor Şefik Hüsnü tarafından *Aydınlık*'ta seçimlerle ilişkili de ifade ediliyor. İşçilerin ve yoksul köylülerin sosyalist adaylar listesinin olmadığını dikkate alarak seçimlerde takınması gereken tutumdan söz ederken hükümet partisindeki Kemalistler tarafından yapılan devrimin derinleşmesine katkıda bulunmaya eğilimli adaylara oy vermenin zaruretiine işaret ediyordu. Kemalistlerin ve sosyalistlerin şimdilik kol kola yürümeleri gerektiğini vurguluyordu. "Bağımsızlığımız dış tehlikeden kurtuluncaya kadar" "9 umde"yi bütünüyle tatmin edici olarak niteliyordu.

Milli hareketle güçlü bir bağ: Aydınlık'ın meclis adayları için ileri sürdüğü temel taleplerden biri işte budur. Bu vazgeçilmez şartı da bir başkası izliyordu: "Bir sosyal devrime eğilim göstermek, ilericiilik ve emekçi haklarına saygı"

Bu suretle Kemalist platformun çevresinde "asgari program" gibi mütevazı bir isim altında inşa edilmiş eşmerkez ortaya çıkmıştı.

Şimdilik bu platformun daha ayrıntılı bir değerlendirmesine girmeksizin, kesin surette şu sonuca varabiliriz: Türk radikalizmi, milli hareketin sağlıklı kaynaklarından güçler devşirerek, sağlam bir zeminde yükseliyor. Bu güçleri işçilerin ve köylülerin sınıf çıkarları için mücadelesinin seliyle kaynaştırarak geliştirmeyi hedefliyor.

Ve hiç kuşkusuz ki Kemalizm'in etkin gücü hangi yararlı etkileri üretirse üretsın, *Aydınlık* tipi bir radikalizm, yakın za-

için teşvikler sağlanacak. Mali, iktisadi ve idari bağımsızlığımızı sağlamayan bir barış anlaşması kabul edilmeyecek.

manda başrolü oynaması mümkün değilse bile, Türk devriminin yönetici güçlerini ileriye itekleyerek ve geniş kitlelere yeni ufuklar açarak uyarıcı etkisini gösterecektir.

3. Liberal-Muhafazakâr Blokun Dağılması

Rauf Bey'in Mülakatı ve Halk Fırkası İçinde Bir Tartışma (1923 sonu – 1924 başı)

Anadolu gazeteleri aralık ayı boyunca, bir ay önce meclis duvarları arasında gerçekleşen siyasi kapışmayı yeterince aydınlatıyorlar.

Kapışmayı ortaya çıkaran, eski başvekil Rauf Bey'in Konstantinopol gazetesi *Vatan*'a 1 Kasım'da (yani cumhuriyetin ilanından iki gün sonra) verdiği mülakatı oldu. Rauf Bey bu mülakatta cumhuriyetin ilanının "erken" ve "beklenmedik" oluşundan yakınarak ve bu meselede kendisinin "sorumsuzlardan" daha net bir terimle anmaya cesaret edemediği kimilerinin oynadığı role değinerek (kuşkusuz yeterince temkinli bir şekilde) cumhuriyet idaresine karşı görüş belirtiyordu. Rauf'un dediğine göre toplumda, hükümetin kulak vermesi ve kamuoyuna "zaruri izahatlarda" bulunmasını gerektiren bir "huzursuzluk" ortaya çıkmıştı.

Meclis ve hükümet önceki yıllarda örneği bulunmayan bir şekilde, 22 Kasım oturumunda yapılan konuşmaları yayınlamaya karar verdi; amaç çok açık ki meydana gelen ihtilaf vesilesiyle topluma seslenmekti.

Rauf Bey'i cumhuriyet karşıtlığıyla, gericiler ve hilafetle flört etmekle suçlayan bir dizi hatip epey sert konuşmalar yaptılar. Rauf Bey özellikle de ayrı bir grup örgütleyip parti saflarında bölünme yaratmayı hedeflemekle suçlandı. Konstantinopol'ün gerici unsurlarının Rauf'a bağladıkları umutlardan söz edildi. Kimi konuşmalar meclisteki yönetici çoğunluğun Rauf'a ateş

açarken onun arkasında duran halifeyi (kendisini açıkça hedef almanın şimdilik amaca uygun olmadığı düşünülüyor) hedef aldığı izlenimini de doğuruyordu. Rauf'un yurtseverliği de, İngiltere'ye olan sempatisine dokundurmalarla gölgeleniyordu. Bu durumda İngilizlere Pars okları fırlatılıyordu.¹

Kapışmanın kışkırtıcısı, "Türk Çeka'sının" (İstiklal Mahkemesi) eski başkanı İhsan Bey'di. Zamanında Rauf'la ihtilafı, onu iktidardan ayrılmak zorunda bırakan Başvekil İsmet Paşa da kapsamlı bir konuşma yaptı. Radikal milliyetçi gazete *Yeni Gün*'ün başredaktörü, ünlü gazeteci Ağaoğlu Ahmet (Ahmet Agayev), eski maarif vekili, tanınmış şair ve gazeteci Hamdullah Suphi vb. de konuşmalar yaptılar.

Rauf'un tutumunu en açık ve net şekilde Hamdullah Suphi şu sözlerle tasvir etti:

"Devrim yağmur değil ezici bir kasırgadır. Kuşku ve tereddüde yer bırakmaz. Herkesi hoşnut edecek bir devrim olmaz. Biz herkesi hoşnut etmeyi hedefledik ve bir kargaşa ortaya çıkardık. Kriz büyüdü. Aramızda, yeni düzeni zayıflatmak isteyen yoldaşlar var.

Konstantinopol'de hilafet kurumu mevcut. Selamlık merasimi, saltanat merasimlerinin bir tekrarı. Bu kurumun kimi üyeleri, saltanatın yeniden kurulmasını kesinkes düşünüyorlar. Bu kurumu güçlendirecek olursak saltanat haline gelecektir."

İsmet de Rauf'u hedef alırken hilafetin gerici unsurlarına vurmak fırsatını kaçırmadı. İç savaşta "hilafet ordusunun" rolünden, eski halifelerin halk düşmanı fetvalarından, Rauf'un gerici unsurları kendi etrafında kenetleme eğiliminden söz etti.

Türk devrimi tarihindeki bu muazzam kapışma nasıl mı bitti? Dışarıdan görüldüğü kadarıyla (ilk bakışta) sonuçsuz kaldı. Rauf'a sempatiyle yaklaşan klerikalist *Tevhid-i Efkâr* gazetesi-

1 Parsların kaçır görünürken arkalarını dönüp ok atmalarına gönderme yapıyor.

nin alaycı bir dille yazdığı gibi, “bir bardak suda fırtına” kopmuştu. Gök gürültüsünü andıran konuşmalardan ve Rauf’un iki defa kürsüye çıkışından sonra (kendisi, mülakatı geri almayı kategorik olarak reddetti ve sadece cumhuriyetçi duygularını temin etmekle yetindi) oturum hiçbir karar alınmadan sona erdi. Rauf da Halk Fırkası saflarında kaldı.

Muhalef basın tabii ki bütün bu olanları Rauf’un zaferi olarak yorumladı ve onun adını reklam etmek için bu fırsattan da yararlandı, keza (Kemalist konuşmacıların sadece imalarda bulundukları) Rauf’un fikirdaşlarının isimlerini yayınladı. Böylelikle, Rauf’un tutumunu (Doğu Cephesi Kumandanı) Kazım Karabekir, (Konstantinopol’deki TBMM temsilcisi) Adnan Bey, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa gibi devlet adamlarının da paylaştığı ortaya çıktı. Bu kişiler iç siyaset meselelerinde bugüne kadar pek bir radikalizm göstermiş değillerdi; dış siyasette ise içlerinden kimileri Batı ile uzlaşmacı eğilimlerini ortaya koymuşlardı.

Radikal Kemalist *Yeni Gün*’ün mücadelenin sonuçlarını “her iki tarafın da yeni bir kapışma beklentisi içinde siperlerine geri çekilmesi” olarak nitelemesi ve bunlar vesilesiyle memnuniyetsizliğini gizleyememiş olması şaşırtıcı değildir. *Yeni Gün*, “Rauf basınının” neşesine dikkat çekerek mevcut durumda şu tahminde bulunuyordu:

“Cumhuriyetçilerle cumhuriyet karşıtları arasında bir mücadele sürüyor. Düşman grup, önderi olarak Rauf’u ileri sürdü. Bu bizi hazırlıksız yakaladı. Rauf’un açıklamaları samimi değil ve bizi de tatmin etmedi.”

Ancak muhafazakâr miyopluk, bu olayı “bir bardak suda fırtına” olarak görebilir. Gerçekte bu olay Türkiye’deki liberal ve muhafazakâr unsurlar arasındaki mücadeleyi aydınlatan bir şimşek çakışı oldu. Geçtiğimiz baharda Türk devriminin teorisyenlerinden biri olan Profesör Ziya Gökalp, Halk Fırkası’nı liberallerin ve muhafazakârların gericiilere ve radikallere karşı

bloğu diye nitelemişti. Ziya Gökalp'ın görüşüne göre son iki kategorinin ezilmesinden sonra liberallerle muhafazakârlar arasında bir mücadele başlayacaktı.

Bu an, profesörün hesapladığından daha çabuk geldi. *Aydınlık* dergisi çevresinde toplanan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası nezdinde radikaller daha baharda, baskılarla siyasi arenanın dışına atılmıştı. Eski mecliste Müdafaa-i Hukuk 2'nci grup diye adlandırılan gericileri yeraltına itmek içinse daha çok çaba gerekti. Ama hükümet “bloku” yazın yapılan seçimlerin sonuna doğru bu görevi de yerine getirdi. Bu andan itibaren de, kaynaşmayı simgeleyen Rauf Bey kendini tüketti ve iktidardan uzaklaştı. Halk Fırkası'nın liberal ve muhafazakâr unsurları arasındaki mücadele Rauf olayına yol açana kadar artan bir tempoyla devam etti. Mücadelede inisiyatif, cumhuriyetin aceleyle ilan edilmesiyle muhafazakârlara meydan okuyan liberallerde. Şaşkına dönen muhafazakârlar bu meydan okuyuşu kabul ettiler ama ona ancak “Rauf mülakatıyla” cevap verebildiler. Liberallerin Rauf Bey'i partiden silme girişimi de muhafazakâr unsurların bütün girişimlerinin önünü doğmadan kesmek gayesiyle açıklanabilir. Sonuçta blok resmi olarak varlığını koruyor ama çatladığı çıplak gözle bile görülüyor. Önümüzdeki günler ve aylar, blokun resmen parçalanmasına, liberaller ve muhafazakâr unsurlar arasında keskin bir mücadeleye yol açacak; dahası, şimdiden bunu kısmen doğuruyor. Bu mücadelede, o aynı ezilen radikaller de liberallerin (Kemalistler) saflarında yer alacaklar; eskiden onlarla birlik olmuş, ilişki içinde oldukları gericiler ise muhafazakârların saflarında olacaklar.

VIII

Türkiye ve Yabancı Kapitalistler

(Genel Çizgiler)

1. Nasıl Zemin Yokladılar?

1922'nin yaz aylarında Anadolu'ya yabancı akını arttı. Fransızlar, Amerikalılar ve İtalyanlar geliyorlar. Üzerinde ayrıca duracağımız General Townshend dışında İngilizler henüz yoklar. Bu yabancılar iki kategoriye ayrılıyor: "ciddi niyet güdenler" ve gütmeyenler.

İlk gelenler, omuzladıkları misyonun büyüklüğünün bütünüyle farkındalar: Anadolu'yu ne olursa olsun kendi ülkelerinin kapitalizminin kucağına çekmek. Bunlar belli bir ölçüde pohpohlanarak karşılanıyorlar, gazeteler bunlara yaraşır makalelerle çıkıyor, resimleri basılıyor...

İkinci bir kategori, daha küçük balık peşindekiler. Muhtelif ticari mümessiller, iş adamları, spekülâtörler de bulanık suda ki balığı yakalayacaklarını umut ediyorlar.

İlk kategoridekilerden en ciddi siyasi rolü, Fransa'nın gayri-resmi temsilcisi Albay Mougin oynuyor; kendisi eski asker, bütün ömrü Doğu'da, ülkesinin kapitalizmini şanlandırmak için savaşlarda geçmiş, bu kapitalizm de genel olarak Doğu'yu ve özellikle de Türkiye'yi içtenlikle seven bu insana başvurmuş.¹

1 Louis Mougin (1873-1955): Ankara hükümetinin Fransa ile ilişkilerinin gelişmesi, hatta Ankara Anlaşması bile, Mougin'e gerçekten çok şey borçluydu. Mougin özellikle 1922 başından itibaren Ankara'da çok etkili bir isim olmuştu. 1925'e kadar Ankara'da kaldı.

Mougin bütün gücüyle, Türkiyeli devlet adamlarını, Türkiye'nin mutluluğunun, bütün Doğu'nun dostu Fransa ile ittifakta olduğuna ikna etmeye çalışıyor. Sözlerinin nominal değerinde kabul edilebileceğine kendisinin inandığı da kuşkuludur. Fransa'nın Suriye ve Tunus'taki siyaseti Ankara'da çok iyi biliniyor. Yerel parlamentoları dağıtan, en vahşi bir terör siyaseti sürdüren General Gourrot ve Catrot'nun Suriye'deki sözleri ve eylemleri, Mougin'in onları unutturmayı başaramayacağı kadar belagatli.¹

“Fransa'nın dostluğuna ciddiyetle inanabileceğimizi mi düşünüyorsunuz gerçekten?” Biri, pek az istisnayla Ankara'nın bütün siyaset adamları adına böyle söylüyor. “Suriye ve Tunus gazetelerini biz de okuyoruz. Fransızların Kilikya'da faaliyetlerini hatırlıyoruz. Eğer Fransa ile bir dereceye kadar yakınlaşıyorsak bu, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmemize yardım edebileceği ölçüdedir.”

Yeni Gün gazetesi, adını anmadan, Mougin'e bir mektuba yer veriyor:

“Ey yabancı! Edebiyatının zengin olduğunu biliyorum, dilinin fırtınanın uğultusunun bile tatlı bir melodi gibi geleceği, coşkun bir selin ise dingin bir gölün hışırtısına dönüşeceği kadar ahenkli olduğunu biliyorum. Ama bunda bile emperyalizmin çanını duyuyorum.

Çelik orağımın kopartacağım bu çanın dilini, çekicimle parça parça edeceğim gövdesini, pulluğumla toprağa gömeceğim parçalarını...”

Mustafa Kemal'in kendisi de, Anadolu ile Fransa arasındaki ilişkiler üzerine bir soruya şu cevabı verdi:

“Fransa ile yakınlaşma, Türkiye'de ancak mola ve kurtuluş saatini hızlandırmak için bir vasıta olarak görülüyor. İtalya ve İngiltere ile ilişkilerimize de aynı görüş açısından bakıyoruz. Fransa ile ilişkilerimiz ancak, Fransa Misak-ı Milli'mizi tanıyacağı ölçüde hayata geçer.”

1 Henri Joseph Eugène Gouraud (1867-1946) ve Georges Albert Julien Catroux (1877-1969).

Amerika'nın gayriresmi temsilcisi Mister Ambery, dışarıdan bakıldığında sadece bir gözlemci ve incelemeci rolüyle kendini sınırlıyor. Türkiye'yi sadece sayısız sömürü objelerinden biri olarak gören uzaktaki ABD'nin vatandaşı olarak, Mougin'in yaptığı gibi, dostluk duygularıyla vakit kaybetmeye meyilli değil. Bir mülakatında doğrudan doğruya şöyle diyor:

“Amerika, Anadolu hükümetini tanımıyor. Türkiye'deki milli mücadeleyle ilgili Amerika pek az şey biliyor.”

Amerikalılar genellikle, Anadolu'daki hedeflerinin kesinlikle iktisadi olduğunu, Anadolu'da siyasi nüfuz edinme niyeti gütmediklerini vurgulamayı seviyorlar.

Birkaç gün önce nihayet ilk İngiliz de Ankara'ya geldi: General Townshend. Ankara'da sadece birkaç gün kaldı, resmi faaliyeti de birkaç hükümet temsilcisiyle sohbette ifadesini buldu. Mülakatında, Yakın Doğu'da barışı sağlayabileceğine emin olduğunu vurguladı ve Türkiye'ye yönelik tutumunu da şöyle formüle etti:

“Türkiye'nin güçlü olmasını ve böylelikle de güçlü İngiltere'ye yardım etmesini arzu ederim.”

Yardım mı... Neyle? Bundan söz edilmiyor ama öyle de olsa anlaşılıyor.

Bütün bu devlet adamları Türkiye'yi “çok seviyorlar,” hepsi de Türkiye halkının asaleti ve alicenaplığına hayranlar ama şu ana kadar bitkin ülkeye herhangi gerçek bir hafifleme getirdikleri görülmedi.

Bunlardan hiçbirinin Ankara'da kalmayı sevmemeleri, birkaç ziyafetin ardından ya hükümete sunacakları bir raporla ya da başka yerleri tetkik etmek için çekip gitmeleri boşuna değil.

Townshend de bir hafta kalmadan gitti. “Uzun” kalacağı sözüne bakmadan Suriye'ye yollandı. Mougin bile Poincaré'ye sunulacak bir raporla gitmeye hazırlanıyor.

İkinci kategori, her cinsinden işadamları. “İncelemek” ve “etüt etmek” için geliyorlar, binlerce proje getiriyorlar, 25 kuruşa 100 şey teklif ediyorlar. Ve sonra, geldikleri gibi iz bırakmaksızın gidiyorlar.

Kimileri bütün Anadolu’da karayolları kurmak istiyor, kimileri demiryolları inşa etmek, kimileri kibrit fabrikaları ör-gütlemek, kimileri tarım aletleri fabrikaları kurmak, vs., vs.

Kimileri doğu vilayetlerinde Van ve Erzurum’un petrol yataklarını inceleyerek sinsice dolaşıyorlar, kimileri Kelkit Çayı vadisinde (Karadeniz’in güneyinde, Ordu ve Samsun arasındaki bölgede) mineral yataklarını araştırıyorlar...

Amerikalılar, Musul petrol yatakları yolu üzerinde olan Harput ve Diyarbakır bölgelerine özel bir dikkat gösteriyorlar. Gazeteci görünüşü altında geliyorlar buraya, hayır dernekleri kuruyorlar, vb. Ama şu ana kadar tek bir ciddi pazarlık, tek bir sağlam taahhüt duyulmuş değil. Kolay kâr meraklılarının hoşuna gitmiyor, ülkeyi toptan ve perakende olarak satmaya hiç de niyetli olmayan Ankara hükümetinin inadı.

Bu inci avcıları arasından Anadolu’nun ufkunda yakın zamanda yükselen yeni bir yıldız daha seçiliyor: Prens Louis de Bourbon. Bir zamanlar pek şanlı olan bu soyun dölü iki (Amerikalı) firmanın yetki belgesiyle, bir yığın projeye ve... cebinde tek kuruş olmadan geldi. İlk gün gazetecilere, Amerika’nın Anadolu’da birkaç on milyon dolardan aşağı olmayan muazzam projeleriyle ilgili bir dolu laf etti, aynı gün hükümet tarafından kendisiyle görüşmesi için özel olarak görevlendirilmiş bir memuru da eski enfiye kutusunu yaldızlamak ve sonra Mustafa Kemal Paşa’ya hediye etmekle görevlendirdi.

Taçsız bir prens, Fransa’sız Fransız, cebinde tek kuruş olmayan bir milyoner: iki üç günlük ziyaretinin ardından hakkında böyle bir görüş oluştu.

Ziyareti epeyce süslenen bu maceracının hiçbir şey alamamış olması şaşırtıcı değil. İktisat Vekili, onun getirdiği proje-

leri incelemeyi kibarca reddetti ve belli ki o da, Anadolu'da neredeyse hiç bulunmayan bir neşe ve alay atmosferi getirerek belli bir yarar sağlayan diğer altın arayıcıları gibi iz bırakmadan unutulacak...

Bu "prens," bir zamanlar şanlı bir soydan gelen bu yozlaşmış adam, bir zamanlar kudretli ve muazzam olan ama şimdi Anadolu'ya sırf eski enfiye kutularını hediye etmek ve gerçekleştirecek projelerle ilgili laf kalabalığıyla muhataplarının kulaklarını yormak için gelen Avrupa kapitalizminin de simgesi değil mi!

2. Toprağı Nasıl Gübrelediler?

1919'da Antant, hiç yakınmadan Sevr boyunduruğunu takmayı kesinkes reddeden, boyun eğmez Türk milletini bastırmak için, kendi jandarması yetmediğinden ajanlarını (Ermeni çetelerini ve Yunan kıtalarını) güney ve batı Anadolu'ya kaydırды.

Bu kıtalar, tıpkı daha önce milli güçlere yükselme ve ülkede iktisadi bir gelişme yaratma fırsatı vermeyerek Türkiye'nin iktisadi, ticari ve mali sömürüsü içinde Batı Avrupa sermayesinin dürüst müşterileri ve komisyoncuları oldukları gibi, askeri meselede de ajan rollerini dürüstçe yerine getiriyorlardı.

Yunan kıtaları üç buçuk yıl boyunca Anadolu'yu vahşete boğdu ama Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlığı kazanmak için baş eğmez kararlılığını kırma çabaları başarısız oldu.

Her zaman olduğu gibi, Yunanlıların haletiruhiyesi en yüksek dereceden idealizmle doluydu; esinleyicileri tarafından neredeyse tarih öncesi dönemin motifleri ortaya sürülmüştü. İyonla kültürünün toprak altından çıkarılan antik eserlerini (Küçük Asya kıyılarında bolca rastlanır bunlara) kullanarak Odise'nin ve İlyada'nın ruhuna sesleniyorlardı. "Mazlum kan ve iman kardeşlerimizi Türk boyunduruğundan kurtarmak" şeklindeki o pespaye sloganla işliyorlardı.

Ama baskın slogan şuydu: “Yunanistan, Doğu’da kültür, medeniyet ve insaniyet ideasının rehberi olmak şeklindeki yüksek bir misyonu yerine getiriyor.”

Yunan ordusu, gerekli her şeyle (lükse varıncaya kadar) cömertçe teçhiz ediliyordu; askerler her gün sardunyalarla besleniyor, İngiliz katlanır karyolarında uyuyorlardı.

Ama buna rağmen yağma ve çapul bütün sınırları aşıyordu. Türk köyleri, bitmeyen sistematik talepler ve gaspların baskısı altında inliyordu.

“Her günün sabahı, diye anlatıyordu bir muhtar, “Yunan kumandanının yanına çağırıyorlar. Hemen bir emir: En geç bir saat içinde şu kadar miktar yağ, koyun, ayran getireceksin. Ahaliden çabucak toplayacaksın. Zamanında beceremezsen yağma başlar.”

Yunanlıların en çok sevdiği kelime, “çabuk”

“Üç yumurta bir tavuk, çabuk, çabuk!”¹ Bunlar, kulübeye giren Yunan askerinin sözleri. Yunanlıların baskınlarını hatırlarken her Anadolu köylüsü acıyla ve hiddetli bir istihzayla bunları söylüyor.

Bu uygulamalar, kiralık orduyu yozlaştırıyordu. İzmir’deki Rum burjuvazisinin morali de bozulmaya başlamıştı, zira Küçük Asya’nın en önemli limanı olan, gövdesiyle, yani Anadolu’yla bağları kopartılmış İzmir sanayisinin gelişmesi şöyle dursun, şehir neredeyse bir balıkçı köyüne dönüşüyordu.

Türklerin ilk darbeleriyle bulundukları mevzilerden devrilen Yunan ordusu, ağaçtan düşen olgun meyve gibi yuvarlanarak çıkıyordu Anadolu’dan.

Yunanlılar çıkarken “kapıyı çarptılar.”

Hiç abartmasız, geri çekilme yollarındaki bütün köyleri ve şehirleri ateşe verdiler. Evlere gazyığı döken ve el bombalarını fırlatan özel birliklerin yardımıyla sistematik şekilde ateşe veriyorlardı.

1 Özgün metinde Türkçe.

Bu, sadece demoralize olmuş çetelerin barbarlıkları değildi. Bu, *Avrupa emperyalizminin stratejisiydi*.

Avrupa emperyalizminin; çünkü sadece perişan edilmiş Yunan askerleri değil, komuta kademesi de 2-3 Rus vilayeti büyüklüğündeki bir bölgeyi böylesine sistematik şekilde yok etme cesareti gösteremezdi.

Anadolu'nun bütün şehirlerinin, köylerinin, hatta ormanlarının vahşileşmiş ve demoralize olmuş Yunan kıtaları tarafından bu sistematik imhasında daha yüksek bir gücün işlediğine dair berrak bir kanıt da var.

Gelişmekte olan İzmir vilayetinin çevrildiği bu çölün ortasında, tek tük vahalar şeklinde, İngiliz ve Amerikan sermayesine ait girişimler (Forbes fabrikaları) ve İngiliz sermayesiyle dolaylı ilişki içindeki girişimler (Uşak'taki manüfaktür ve yün atölyeleri) sağlam kalmış durumda.

Uşak'ta kinizm öyle bir noktaya varmış ki Yunanlı kumandan, Osmanlı Bankası müdürü Baladour'u "şehrin yakılacağına" dair önceden uyarmış...

Pratik Fransız, doğal olarak ihtarı dikkate almış ve banka da ne var ne yok taşımış ama elbette ahaliyi uyarmamış.

Yüzlerce batılı gazeteci, Yunanlıların barbarlıklarını görmek için geliyorlar, telgraf tuşuna tıklıyor ve makaleler yazıyor, upuzun sütunlar boyunca tabiatın güzelliğine övgüler yağıdırıyor, barbarlıklardan ise ancak iki kelimeyle iç çekerek bahsediyorlar.

4500 haneden ancak 2-3 tanesinin ayakta kaldığı Alaşehir'in yerle bir edilmesinde Amerikalılar "ikna olmak" için geldiler. İlkın şüphe ediyorlardı. Sonra yıkıntıları incelediler, ahaliyle görüştüler ve "ikna oldular."

Onlara eşlik eden Türk subay sordu:

"Yunan başkumandanı Papulas daha baharda, Anadolu'nun tahliye edilmesi halinde yakılacağını söylemişti; o zaman neden protestoda bulunmadınız? Hani siz insaniyet havarileriydiniz..." Ve cevap alamayınca Türklerin her zamanki nezaket

dairelerinden çıkıp ekledi: “Herhalde sizin orada, Amerika’da insaniyet eşya gibi pazarda satılıyor. Biz de sizin pazarda bir şeyler satabiliriz aslında...”

Türk halkı yıkılan yerleri tekrar ayağa kaldırmak için canla başla çalışıyor. Köylüler çalışıyorlar, siviller çalışıyorlar, askeri yetkililer çalışıyorlar, yabancı imtiyaz sahipleri ise yüklü bir tazminat karşılığında yardımda bulunmayı vaat ediyorlar.

Çokları, önümüzdeki yıl hiç değilse konutları kurmayı umut ediyorlar. Ama bu en zengin ve en gelişmekte olan bölgenin yakın gelecekte tamamen ayağa kaldırılabilceğini düşünmek mümkün değil. Bunun için, Türkiye’nin önümüzdeki konferansta almayı ümit ettiği çok büyük kaynaklar gerekli. Şimdilik yeni şehirlerin kurulması planı üzerinde çalışılıyor ama bu da yeni yerlerde ve yeni bir tarzda, geniş caddelerle, su kanallarıyla vb. olacak.

Belki yıkıntıları toplamamak ve onları, Batılı emperyalistlerin kültür ve medeniyet adıyla Doğu’ya getirdiği anlamsız vahşiliğin apaçık tanıklığı olarak kimi yerlerde uzun süre korumak yararlı olurdu.

3. Meyveleri Nasıl Topladılar?

İlk Lozan Konferansı bitti, ikincisi de üç aydır devam ediyor. Bozgunun, Yunanlıların bozgununun yıldönümü. O zaman, geçen yıl Türkiye, zaferden sonra ülkenin yenilenmesi yolunda yürürken yaralarını huzurla sarabileceğini ümit ediyordu.

Şimdi (1923 yazı) her yeni gün, General Pellé’nin her yeni sözü, bir İngiliz uçağının Gelibolu üzerinde her yeni uçuşu, Beyrut’taki ve İskenderiye’deki her yeni tutuklama, geçen yılın ümitlerinden son kalanları da alıp götürüyor.¹ Fransa ile geçen yıl yapılan flörtten, Mougin’e verilen ziyafetlerden, Türk siyasetçilerin Fransız diplomatlarıyla birliğini resmeden dokunak-

1 Maurice Pellé (1863-1924): İstanbul’daki işgal güçlerinin Fransız Yüksek Komiseri.

lı fotoğraf karelerinden iz kalmadı. Mougin bir siyasi çalışmada değil de “sayfiye yerinde” sayılıyor. Fransız generalleri ve diplomatları *Karagöz* (Konstantinopol’deki bir mizah dergisi) karikatürlerinde münhasıran karşımıza çıkıyorlar. Geçen yılın Claude Farrère ve Madam Gaulis gibi idollerinin de itibarı kalmadı. Tartışmasız türkofil Pierre Loti gibi birinin ölümü bile çok zayıf bir ilgiyle karşılandı; bu ölüm Ankaralı gazeteciler tarafından, ölüyü tutsülerken tutsü başkalarına değsin diye kullanıldı.¹ Suriye’den her gün, Fransızların yeni bir barbarlığıyla ilgili haber veren telgraflar yağıyor. Lozan’dan gelen haberler Fransız emperyalizminin yağma hırsını gösteren yeni işaretler veriyor. İtalya’ya gelince... Ona olan ciddi yaklaşım çoktan kayboldu. Lozan’da Türklerle gayriresmi bir sohbet sırasında İtalya’yı zaten hesaba katmadıklarını bildirdikleri söyleniyor. Bu da anlaşılır, zira İtalyan hükümeti Lozan’daki ciddi problemlerde en ufak bir bağımsız tavır göstermedi, iradesini her konuda diğer orkestra şeflerine bıraktı.

Birleşik cepheyi parçalamaya yönelik konvülsif çabalarda Polonya ile mutabakata bile ümit bağlandı. Ama bu ümitler de çiçek vermeden soldular; Türkiye ve Polonya arasında başlayan görüşmelerle ilgili ümitvar makalelerin ertesi günü, kapitülasyon peşinde koşan emperyalist vatanperverlerinden aşağı kalmayan “eski dost” a acı sitemler ortaya çıktı.

İngiltere... Onunla ilişkide üslup daha dikkatli. İngiliz, karikatürlerde genellikle yüzünde barışçıl bir ifadeyle lütfedip gülümserken resmediliyor. Ama bu dikkat, İzmir ve Bursa’da kazanılan zaferleri büyük ölçüde değersizleştirmeye ve Hindistanlı Müslümanlar gibi kendilerini Türkiye’nin savunucuları sayanları aldatıp kendi siyasetini belirsizleştirmeye yeltenen İngiliz emperyalizminin gücüne olan sınırsız nefreti içinde gizlemek zaruretinin bilincinden başka bir şey değil. Barışa duyulan açlık, bilhassa saltanatın tasfiyesi ve ülke içinde bir

1 Yevgeniy A. Boratinskiy’in (1800-1844) “Lermontov’un Ölümü Üzerine” adlı şiirine gönderme.

dizi atılımla halk kitlelerinin önüne iktisadi gelişme ve kültürel-siyasi yenilenme perspektiflerinin açıldığı andan itibaren şiddetlendi; bu açlık, Türkiye toplumunun Lozan'daki İsmet Paşa'dan Ankara ve Zonguldak işçilerine kadar düşünmesini bilen bütün unsurlarını "dişlerini sıkamak," İngiltere'ye olan nefretini gizlemek zorunda bırakıyor; bu nefret ise ne kadar özenli ve derine gizlemeye çalışırlarsa o kadar güçleniyor.

Misak-ı Milli, içinin boşalması tehdidiyle karşı karşıya. Batı Trakya'yı ve bir dizi başka aziz toprak parçasını almak ümidi yok artık. Musul ise problemlili. Türkiye'nin, yerle bir edilen batı vilayetlerine karşılık 4 milyarlık tazminat almak yerine Karaağaç'ın kemirilmiş kemiğiyle yetinmesi gerekti. Ve borçların faizlerinin altınla ödenmesi ihtimali, bütün bütçenin yarısını yutmakla tehdit ediyor.

Avrupa'ya karşı asırlardır biriken nefret her geçen gün ve saat kesifleşiyor, ölçülemeyecek kadar büyük bir enerji birikimine yol açıyor, bu enerjinin gücü İsmet Paşa'nın İngiliz dretnotlarının gücünü ve İngiliz emperyalizminin mali-iktisadi kudretini hesaba katarak Lozan'da verdiği tavizlerin neredeyse karesi, küpü kadar katlanarak büyüyor; zaferi, bu enerjinin sınırlarına ulaşip da dışarı doğru tekrar patlayacağı anda onun bütün biçimleriyle kendi eylemlerini koordine etmeye cüret edebilecek olanın kazanacağını peşinen söylemek mümkün.

Ama henüz bertaraf edilememiş dış tehlikeye rağmen, Lozan'da ortaya çıkan sevinç vermekten uzak perspektiflere rağmen, fırsattan istifade Lozan'ın arkasına sığınarak bu perişan ülkede yeni tavizler kazanıp işlerini yola koymak için akla gelebilecek her türlü anonim şirketin ve kumpanyanın temsilcileri sıfatıyla onlarca ufak şantajcının Ankara'ya akın etmiş olmasına rağmen, bütün bunlara rağmen kültürel ve siyasi gelişme bir defa hayat bulduktan sonra ölmüyor ve (ağır ağır da olsa) ileri doğru hareketine devam ediyor.

Ankara'da yaşarken bu hareketi bütün ülkeyi kapsayan

olanca boyutuyla kavramak güç. Basın çok yetersiz, Lozan ve seçim kampanyası meseleleri de dikkatini fazlasıyla boğuyor. Ülkenin bu ele avuca sığmaz, istikrarlı yeniden doğuşunu her zaman fark etmiyor ve fark ettiremiyor. Çevreye bakmak, meydana gelen gelişimin işaretlerini Ankara'da yakalamak gerekiyor. Bu işaretler ilk bakışta çok fazla değil. Ama daha dikkatli baktığınızda ve geçen yılı hatırladığınızda, bunların üstelik de yeterince berrak bir şekilde mevcut olduğunu fark ediyorsunuz.

Milli kaynaklarla yeni binalar yapılıyor. Amerikalıların her türden parka bahçeye kadar Avrupa'nın konfor kurallarına uygun olarak yeni bir Ankara inşa etmeye yönelik devasa planları hayata geçmeden önce, ilk düzgün otel binasını, Maliye Vekâleti'nin yeni binasını kondurmak fırsatını kaçırmıyorlar. Bunlar, Ankara'nın ciddiyetle ve uzun süreliğine başkent olarak kalacağını delili.

Kanada'da Chester imtiyazının demiryolu etrafında spekülasyonlar devam ederken sefil bir demiryolu aracı da Ankara-Yozgat demiryolunun kıt hazine kaynaklarıyla inşasını devam ettirmek için her gün bir düzine platformun yanından traverslerle geçiyor.

Barış ve ordunun terhis edilmesi konuşmaları devam ederken de Ankara'nın önündeki büyük meydanda her gün acehillerin kitlesel eğitimi yapılıyor. Caddelerde askeri araçlar bekliyor, askerler askeri şarkılarla yürüyorlar.

Avrupa'da son saydıkları şey belki de sadece bir başlangıçtır.

4. Lozan'ın Önemi

Lozan Konferansı uzlaşma işaretiyle bitti. Türkiye heyeti, taleplerini tam olarak karşılayamadı. Ama Antant da kendisini muzaffer sayamaz. Türkiye'den yabancı uyrukluların hukukunu, milli azınlıkların haklarını ilgilendiren alanda, keza mali alanda kopardığı tavizler ne kadar esaslı olursa olsun, gene de Lozan Antlaşması Türkiye'nin *kapitülasyon rejiminden*, ya-

bancı kapitalizmin iktisadi ve siyasi boyunduruğu rejiminden kurtulduğunu öyle ya da böyle tespit eden bir hukuk demek. Türklerin verdikleri tavizler meselenin özünü değiştirmiyor. Türkiye, kendi iktisadi gelişmesi için meydana temizledi. İsterse ülkeye batıp kanatmaya devam etsin her nasılsa kalmış, koparılamamış kıymıklar; yeni bina inşa halinde. Bunu engellemeye Avrupa kapitalizminin gücünün yetmesi mümkün değil. Eğer Mustafa Kemal, milli hareketi Türk milletinin milli tarihinin başlangıcı olarak andıysa, Lozan Antlaşması'nı da onun iktisadi tarihinin başlangıcı olarak anmak mümkündür. Bu anlamda Lozan sadece Türkiye için değil, Doğu'nun bütün sömürge ve yarı sömürge ülkeleri için de tarihi bir kilometre taşıdır. Türkiye daha önce de muharebe meydanlarında muzaffer olmuştu ama yarı sömürge bir Asya ülkesinin sadece emperyalist devletlerin birleşik cephesini savaşta yenmekle kalmayıp onlara yeşil bir masanın ardında da yenilgilerini kabul ettirdiğinin Doğu tarihinde şimdiye kadar bir örneği yoktu.

Ve bu vakıa, Doğu'nun bütün yarı sömürge ülkeleri için silinmez bir örnek olarak kalacaktır. Lozan Antlaşması'nın devrimci ve ajitatif anlamı, İsmet Paşa'nın vermek zorunda kaldığı tavizleri unutturuyor. Bu anlam, ikiye bölünce Türkiye'yi Doğu'nun kurtuluş davasına ihanet etmekle suçlayan Doğu kleriklerinin istedik ulumalarını da boğuyor.

Türkiye'nin önünde, Anadolu meydanlarında ve Lozan'daki masada kazandığı başarıları tahkim etmek için uzun ve zorlu bir yol var. Bu (iktisadi) cephede hızlı ve etkili zaferler beklememek gerek. Burada ilk bakışta son derece küçük başarılarla yetinmek gerek; bunlar ne kadar tesadüfi olursa olsunlar bundan sonraki başarı zincirinin halkalarıydılar. Tıpkı büyük bir savaşın harekât raporlarında olduğu gibi, Türkiye'de meydana gelen iktisadi yeniden doğuş sürecini takip ederken, yeni Türkiye'nin önündeki uzun mevzi savaşında alacağı her "kayıkhaneyi" memnuniyetle kutlamalıyız.¹

1 *La Maison du Passeur*, Paul Armont'un I. Dünya Savaşı'ndaki ilk çatışma-

5. Lozan'dan Altı Ay Sonra

Lozan'ın hemen arkasından gelen dönem, karşılıklı illüzyonların hızla dağıldığı bir dönemdi. Türkler başlangıçta, kendilerine Lozan'da verilen tavizlerle tatmin olacak yabancı sermayenin Türkiye'ye, münhasıran aşırı kâr ve siyasi nüfuz talep etmeden çalışmaya geleceğini hesaplıyorlardı. Chester'in tüm Türkiye'yi bir demiryolları ve maden işletmeleri ağıyla donatmak için on beş yıllığına imtiyaz almış olması da bu türden illüzyonlar için bir sebep teşkil etti. Ülkenin, tam siyasi bağımsızlığını koruyarak Amerikan tipi hızlı bir sanayileşmeye girişeceğine, milli burjuvaziye geniş bir faaliyet alanı ve Amerikan parasıyla önemli ölçüde zenginleşme imkânı kalacağına, köylülerin dört gözle işgücü talebinin artmasını beklediklerine dair baştan çıkarıcı hayallerle doluyordu zihinler.

Ama beklenmesi gereken şey gerçekleşti. Milyarlık imtiyazın bir blöf olduğu ortaya çıktı; ne Amerika'da ne de Avrupa'da, Chester'in imzaladığı imtiyaza sahip olma peşinde gönüllüler yoktu; Türk hukukuna boyun eğecek ve aynı zamanda da yavaş bir sirkülasyonla büyük miktarda *sabit sermaye* harcaması gerektiren bir girişime para yatıracak istekliler yoktu. Üstelik de sıhhati yerinde ülkeleri yağmalama imkânları henüz tükenmemişken kendisini bir uzaylı gibi bulacağı yabancı ve bağımsız bir ülkede mütevazı bir kârla yetinmek gerekiyorsa! Emperyalizmin geri kalmış ülkelerdeki en sevdiği yöntem, sömürge hammaddelerini yağmalarcasına ithal ve metropol sınai ürünlerinin döküntüsünü de ihraç etmektir. Emperyalizm, sömürgecinin ciddi sınai kalkınmasını da kapsayabilecek daha derin bir çalışmaya, neticede yatırılan sermayeyi kaybetmek korkusuyla olduğu gibi kendisine rakip olabilecek yerel sanayiye geliştirmeyi arzu etmediğinden de cesaret edemiyordu. Emperyalizmin sömürgelerdeki üretken faaliyeti, genelde, sözü edilen (hâlâ temel olarak kalan) iki hedefin (ihracat ve

ları anlatan 1914 tarihli novellası ve buna dayanan, Gérard Bourgeois'nın 1915 tarihli kısa metrajlı filmi.

ithalat) temini için zaruri ve yeterli bir çerçevenin dışına çıkmıyordu. Anadolu'nun sınai gelişmesine gerçek bir momentum olmayı vaat eden Chester imtiyazı gerçekleşmiş olsaydı, emperyalizmin rutin uygulamasında (eğer biricik değilse) son derece az istisnalardan biri olurdu. Bu, tamamen yeni bir yol anlamına gelirdi.

Böyle bir şey olmadı. Ne Amerika'da ne İngiltere'de senetleri alacak kapitalist çıktı. İmtiyaz iptal edildi. Bu başarısızlık, Amerikalı Sam Amca'nın makineden bir tanrı gibi sihirli değneğiyle Anadolu'yu on beş yılda sanayi cenneti haline getireceğini ümit eden Türkiyeli devlet adamları üzerinde aylıtcı bir etki yarattı. Ve bunu kavradıktan sonra da gerekli sonuçlara vardılar, diğer imtiyaz sahiplerine ve imtiyaz peşinde koşanlara doğrudan doğruya düşmanlığa kadar varan derin bir şüpheyile yaklaşılmaya başladılar.

Diğer bir açıdan da az çok benzer bir süreç yaşanıyordu. Yabancı sermaye, özellikle de İngiliz sermayesi, Lozan'daki Türkiye heyetinin inatçılığının esas itibarıyla prestijli değerlendirmelerden kaynaklandığını düşünüyordu. Türklerin kapitülasyonların resmen kaldırılmasından tatmin olacakları ve Lozan Antlaşması'nın bütün uzlaşmalarını ve çözümlenmemiş noktalarını geniş şekilde kapitalizm lehine yorumlayacakları kanısındaydı. İngiliz kapitalizmi, Türkiye'ye uğradığı bütün kayıpları telafi edecek şekilde kolayca ve genişçe nüfuz etmeyi dört gözle bekliyordu.

Bu illüzyonlar da hızla dağıldı. Türkiye hükümeti vermiş olduğu tavizlerden bir milim geriye çekilmedi ve kapitülasyonların kaldırılmasından doğan bütün sonuçları son derece enerjik bir şekilde ileri götürdü: Yabancı okulların kapatılması, yabancı girişimlerin mecburi kayıt altına alınması (bu da yüzlerce benzerinin kapatılmasını getiriyordu), yabancı postaların kapatılması, yabancı girişimler üzerinde Türkiye'nin kontrolü, vb. Vickers-Armstrong imtiyazlarını (Konstantinopol'deki doklar) tanımayı kesinlikle reddetti, Fransızlara Samsun-Sivas

demiryolu inşaatı imtiyazını vermeyi reddetti, Musul'un kendisine teslim edilmesinde ve borçlarını kâğıt franklarla ödeme hakkında ısrar ediyor. Emperyalizm, Lozan kümesinde açık bıraktığı kapının son derece yetersiz olduğuna, oradan içeri süzölemeyeceğine kanaat getirdi. Karşılıklı soğutma dönemi başladı. Türkler kendi "farà da sè"lerini¹ (kendimiz hallederiz) söylediler ve ülkenin iktisadi inşasına yabancı kredileri olmaksızın girişmeye karar verdiler.

"Türkler... çalışmak istiyorlar. Halkların önderleri bir an önce iş versinler, zira Türkler, sosyal ve iktisadi alanlarda da dış cephede kazandıkları gibi zaferleri bir an önce kazanmak için büyük bir sabırsızlık içindeler... Halk, yaratmaya girişmek için sabırsızlıkla işaret bekliyor. Cumhuriyet bunu talep ediyor."

6 Ocak'ta *Yeni Gün*'de Türkiye'deki devlet adamlarının en ilericilerinden olan eski İktisat Vekili Mahmut Esat böyle sesleniyordu.

Bu işaret, hükümetin ve toplumun bir dizi girişimiyle verildi. Başlıcalarını sayalım.

Yabancı şirketlerin Türkiye limanları arasında kabotaj yapması yasaklandı. Bu milli ekonomiye deniz ticareti gelirleri sonucunda hızla sermaye birikimi için kaynak sunuyor. Türkiye'li armatörler yeni buharlılar almaya ve kıyıların düzenli bakımı meseleleri üzerinde çalışmaya giriştiler. Hükümet kuruluşları da Atina ve Londra'ya yeni buharlılar almak için komisyonlar gönderdi. Bu suretle, yabancı kapitalizm ile mücadeleyle paralel olarak deniz ticaretinin avantajlarından yararlanmak amacıyla devlet ve özel sermaye arasında belli bir rekabet de yaşıyor.

Halk Fırkası, uzun tartışmalardan sonra nihayet Huguenin imtiyazlarına karşı çıktı.² İmtiyazın kabul edilmesi için Rauf

1 İtalyanca "Kendimiz hallederiz."

2 Edouard Huguenin (1856-1926): Haydarpaşa Garı'nın ilk müdürü; Almanya'nın Bağdat demiryolu imtiyazı onun adıyla anılıyordu. Refik Halit Karay'ın yazdığına göre savaştan sonra "Anadolu hattına el koyan

Bey'in başında bulunduğu azınlık ısrar etti. Partinin olumsuz kararıyla Nafia Vekili Muhtar Bey istifa etmek zorunda kaldı.¹

İcra Vekilleri Heyeti, Ankara-Musaköy (Erzurum istikametinde) ve Samsun-Sivas demiryolunu 65 milyon Türk kâğıt lirası (yaklaşık olarak aynı değerde altın ruble) toplam maliyetiyle hazine kaynaklarıyla yapmaya girişmeye karar verdiler. Süresi beş yıl. Bu itibarla Nafia Vekaleti'nin bütçesi geçen yıla göre 9.200.000 lira artırıldı.

Genç Türk burjuvazisinin yabancı sermaye ile mücadele aktivitesinin artışı resmeden diğer şeyler arasından, İzmir'de malt kökü ihracat derneğinin kurulmasına dikkat çekmek gerek; malt kökü daha önce yağmacı Amerikalı tekel Forbes'un ürünüydü.

Türk devrimi, iktisat siyasetini yürütürken sadece dış değil iç güçlerin de direnişiyle karşılaşılıyor. İçeride bu siyasetin karşısına, yabancı sermayeye ve ticari kapitalist müdahaleciliğe daha fazla taviz verilmesi taraftarlarıyla tuhaf şekilde aynı blok içine giren fanatik yabancı düşmanı unsurlar çıkıyor. Halk Fırkası'nın radikal çoğunluğu, bu Batıcı-gerici muhalefetin üstesinden gelmek amacıyla köylülük ve işçi sınıfıyla kaynaşmasını artırmak için tedbirler alıyor. Bu amaçla, tarımı kalkındırmaya (tohum dağıtımı, kırı tarım araçlarıyla donatmak, ziraat bankası sermayesini artırmak, kırsal özyönetim kanunu üzerinde çalışmak gibi) yönelik bir dizi tedbir alıyor ve işçi sınıfının durumunu iyileştirmek için adımlar atıyor (mecburi bayram tatili, grev yasağının kaldırılması, vb.).

Türk devriminin önünde duran engellere gözleri kapamak gerek. Bu güçlükler Türk önderler tarafından da hesaba katılıyor. İsmet Paşa, İnönü Zaferi'nin yıldönümünde şöyle demişti:

İngiliz zabitlerine nüfuz etmeye çalıştı, sünepe sünepe kapılarında bekledi, yüz bulamadı, kovuldu ve gaiplere karıştı." Ancak aşağıda göreceğimiz gibi Karay yanılıyordu; Huguenen cumhuriyetin kuruluşundan sonra bu imtiyazların İngiltere'ye verilmesi için çalışacaktı.

1 Ahmet Muhtar Cilli (1871-1958).

“Ülkenin yeniden doğuşu için bütün tedbirleri alacağız. Demiryolları inşa edeceğiz, halk eğitimini ve sağlık hizmetlerini geliştireceğiz. Hedeflerimize erişmek için her tür çabayı göstereceğiz.

“İnönü Muharebesi sırasında olduğu gibi bugün de hiçbir kaynağımız yok. Cepheleyken ölmeye gidenlere şöyle dedim: ‘İleriye yürüyeceksiniz, ama unutmayın ki ne çocuklarınız, ne dullarınız, ne de hayatta kalanlarınız maddi bir ödül almayacaklar.’ Bu sözleri bugün de tekrar ediyorum.”

Bu sözlerden açıkça anlaşılıyor ki Türkiye’de devlet adamları yollarına güller de serpilse yanılığlardan uzaklar. Çabuk ve kolay ödüller kazanmak hesabına girmeksizin uzun süreli ve inatçı bir mücadeleye hazırlar. Bu, bize, başlattıkları işi tam bir sebat ve ısrarla yürüteceklerine dair kesin güven veriyor. 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasıyla başlayan siyasi buz kaymasından sonra, 1923 güzünde büyük bir seli, cumhuriyetin ilanını, sonrasında hayatta kalmayı başaran hilafete karşı mücadeleyi, onu tamamen yok etmeye hazırlanan mücadeleyi gözlemledik. Şimdi, iktisattaki buz kaymasını gözlemlerken de yakın zamanda değilse bile iktisadi bir sel bekleyebiliriz.

IX

Hilafetten Sonra Türkiye'nin İktisadi Eğilimleri

Yabancı emperyalizmin yarı sömürgesi olan eski Osmanlı İmparatorluğu, kendi iktisat siyasetine sahip değildi. Doğru, Jön Türk devrimi, yabancı sermayeyle ilişki problemini Türkiye'ye iktisadi gelişmesi için daha büyük imkân sağlamak anlamıyla gündeme koymuştu. Bu gelişmenin önündeki aşılmaz engel ise kapitülasyon rejimiydi. Ancak İttihatçıların (Jön Türklerin) kapitülasyonların kaldırılmasını sağlama girişimleri, diplomatik ve askeri güçlerinin yanı sıra Türkiye'nin klerikal-feodal gericiliğine ve milli azınlıklara yaslanan devletlerin aşılmaz direnişi karşısında parçalandı. (Bu azınlıkların burjuvazisi, yabancı kapitalizmin ajanı işlevini görüyordu.) Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesi, İttihatçı önderlerin en önde gelenlerinden biri olan ve öldürülen Cemal Paşa'nın notlarından öğreneceğimiz gibi, motivasyonunu esas itibarıyla kapitülasyonlardan kurtulmak gayesinde buluyordu. Jön Türk hükümeti, savaşa resmi olarak girmeden önce, kapitülasyonların kaldırılması meselesinde Antant elçilerinden gayriresmi olarak zemin yoklamışlardı. Bunların reddetmesi tayin edici bir rol oynamış ve kapitülasyonları reddetmeyi kabul eden Almanya'nın yanında yer almak da bir olgu haline gelmişti.

Sevr döneminden sonra, Mustafa Kemal'in önderliğinde milli hareket de esas itibarıyla iktisadi düzenin veçhelerinden esinleniyordu. Kapitalüsyonların kaldırılması talebi Misak-ı Milli'ye de girmişti. Türk heyeti Lozan'da kapitülasyonların

maskeli şekilde yeniden tesisinden kendisini korumayı amaçlayan maddeleri bilhassa inatla savunmuştu. Bu anlamda Lozan, Türkiye'nin kuşku götürmez zaferiydi, zira anlaşma, milli hareket sürecinde Ankara hükümeti tarafından fiilen kaldırılmış olan kapitülasyonların (yüzde yüz değilse bile) kaldırıldığını hukuken tespit ediyordu.

Yeni Türkiye'nin iktisadi inşası yolunda bir başka engel de iktisadi ifadesini devasa *vakıf mülklerinin* (toprak, bina, vb.) ruhbana ait olması gerçeğinde bulan *feodal-klerikal rejim*di. Klerikalizm siyasi olarak hilafet kurumunda vücut buluyordu. Bu yüzden hilafetin kaldırılması mart başında yeterince kararlılık ve tutarlılıkla gerçekleştirildi.

Hilafetin kaldırılmasından beri geçen altı ay, Türkiye'nin bütün iktisat siyasetinin zaruri bir etabı olan bu kararın, milli iktisadın yeni, kapitülasyon karşıtı ilkeler üzerinde yaratılmasına katkıda bulunarak ve ülkenin yabancı sermayeye ihtiyacını zayıflatarak Türkiye'nin iktisadi kaynakları üzerinde sağlıklı ve güçlendirici bir etkide bulunduğunu da gösterdi. Bu, kapitalist Antant devletlerine yönelik eski, boyun eğmez eğilimin korunmasına da yardım ediyordu. Osmanlı borç kuponu ödemelerinin kâğıt frank yerine altın frankla ödenmesi ısrarı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti rejiminden kaynaklanan, Türkiye'de bulunan yabancı girişimlerin, okulların, dini misyonların vb. durumunu esaslı şekilde değiştiren bir dizi meselenin düzenlenmesine yanaşmaması zemininde Fransa'ya karşı eskisi gibi bir düşmanlık gözleniyordu. Bu gerilim zaman zaman yabancı basında bir Fransa-Türkiye savaşı ihtimalinden söz edilmesine de neden oluyordu. Fransız okullarının kapatılması, Fransa'ya verilmiş olan imtiyazların iptali ve en nihayet Suriye gerillasına duyulan sempati, bu düşmanlığın bütün tezahürlerini kapsamaktan çok uzak. Ağustos ayının son günlerinde Fransız parlamentosunun Lozan Antlaşması'nı onaylaması, Fransa'nın Türkiye'yle uzlaşma ve taviz yoluna

girmeye hazır olduğunu öngörmek için henüz bir sebep vermiyor. Tersine, bu ancak yeni baskılar, Türkiye'ye yeni iktisadi bir taarruz için taktik bir adım. Parlamento onayından hemen önceki dönemde "İktisadi Etüt ve Enformasyon Derneği"¹ tarafından yayımlanan "Günlük Bülten"de çıkmış Konstantinopol mahreçli kapsamlı bir haber de belagatle tanıklık ediyor buna. Yabancı sermayeye ancak Türkiye için avantajlı şartlarda ve mümkün olduğunca apolitik (Alman, İtalyan) olacak şekilde izin vermeyi hedefleyen Ankara hükümetinin baş eğmez milliyetçi siyasetini berrak şekilde tasvir eden ve Ankara'nın siyasetini en sert ifadelerle mahkûm eden, mutlaka iflas edeceği kehanetinde bulunan yazı, bununla birlikte sonuç olarak, Türkiye'deki durumunun iyileşmesini sağlayacak hukuki bir imkâna sahip olmak için antlaşmanın bir an önce onaylanması zaruretinde ısrar ediyordu.

Dolayısıyla bu makale, Fransa'daki blokun Comité des forges etrafında toplanan en gerici unsurlarının şu ya da bu şekilde Lozan Antlaşmasının onaylanmasının zaruri olduğu fikrine geldiklerini ancak bununla daha tavizkâr bir siyasete hazır olduklarını ifade etmeyi istemeyip tam tersine bunda sadece yeni baskılar, Türkiye'ye yeni bir iktisadi taarruz için yeni bir taktik adım gördüklerini apaçık şekilde ortaya koyuyordu. Herriot'nun ve sol blokun radikalizmi bu bağlamda henüz Comité des forges'un beklentilerinin ötesine geçmemişti.²

İngiltere ile ilişkiler de düzene sokulmanın uzağında. Türkiye ve Irak arasında henüz resmi bir sınır yok. Musul meselesi hâlâ ortada. Milletler Cemiyeti bu meselede her iki tarafın da uzlaşacağı bir formül bulabilecek mi bilmiyoruz. Tarafların uzlaşması hiç kolay olmayan görüşlerinde ne dereceye kadar

1 "Comité des forges" ile dolaysız ilişki içinde bir dernek [Astahov'un notu.] Comité des forges, Fransa'nın demir çelik sanayisi liderlerinin konsorsiyumuydu.

2 Édouard Herriot (1932-1926): 1905'ten ölümüne kadar Lyon belediye başkanı, ayrıca 1924-1925, 1926 ve 1932'de kısa süreli koalisyon hükümetlerinde üç defa başbakan ve dışişleri bakanı.

ısrar edeceklerini de bilmiyoruz. Bu, güçler dengesine ve iki tarafın da ülke içi ve ülke dışı durumuna bağlı. Ama Türkiye basını tarafından Konstantinopol görüşmeleri sırasında yürütülen Musul yanlısı ve İngiltere karşıtı kampanyadan sonra biçimsel değil, esasa dayanan ve her iki tarafı da kapsamlı şekilde tatmin edecek bir mutabakatın pek az ihtimal dahilinde olduğu bizim için açık.

Yeni Türkiye'nin kapitülasyon karşıtı eylemlerinin *İtalyan* kapitalizminin menfaatlerine diğerlerinden daha az dokunması ve *İtalya*'nın kupon ödemeleri meselesiyle çok daha az ilgili olması yüzünden *İtalya*'nın Türkiye ile yakınlaşma şansı çok daha fazla ama buna rağmen onunla ilişkiler bile şu ya da bu ölçüde bir gerilim aşamasından çıkabilmiş değil.

Mussolini'nin "Drang nach Ost" kabilinden açıklamaları zemininde geçtiğimiz günlerde ortaya çıkan gerilim ve bunların arkasından Sicilya ve Rodos'ta kuvvet yoğunlaştırması sıkıntılı bir şekilde yaşandı ve bitti ama geride gizlenemez, ekşi bir iz bıraktı. Belki de *İtalya*'nın Anadolu'nun güneybatı bölgesindeki iştahını doğal bir abartıyla vurgulayan Türkiye basını, *İtalya*'ya yönelik hasmane yaklaşımını korudu. Mateotti'nin öldürülmesiyle ortaya çıkan kriz de bu yaklaşımı göstermek için bahane oldu.¹ Türkiye basını bir ağızdan bu krizi Mussolini'nin istikrarsızlığından ve *İtalya*'nın mali ve siyasi zayıflığından emin olduğunu vurgulamak için kullandı.

Türkiye genel olarak, yabancı gözlemcilere, onun Sovyetler Birliği ile dostluğunu hesaba katmadan "izolasyon durumunda" diye adlandırmaları için bahane veren bir durumda. Türkiye Cumhuriyeti, Londra ve Paris'teki istenmeyen hamileri nice kehanet etseler de bunu, yabancı sermayenin boyunduruğu altına girmeyi inatla reddediyor. Yurtdışındaki esintilere keskin bir ilgiyle dikkatle kulak veriyor, dışarıdan gelen ve menfaatleriyle örtüşmediğini, büyük ölçüde de doğrudan düş-

1 Giacomo Matteotti (1885-1924): Sosyalist Parti liderlerinden biri. Faşistler tarafından kaçırılıp öldürüldü.

manlık olarak mülahaza etmek için sebebi bulunan bütün tedbirlere sınırlı, sert bir tepki gösteriyor.

Yeni Türkiye'nin bu uzlaşmaz eğilimlerinin ne kadar sürrekli olacağını kesin bir şekilde öngörmeye girişmeyeceğiz. Uzlaşmazlığın sınırlarının sonsuz olmadığını, Türkiye hükümetinin bir dizi meselede taviz vermek zorunda kalacağını biliyoruz. Ancak kurtuluş hareketini, Lozan'ı ve son yılların iktisadi mücadelesini omuzlarında taşıyan sosyal kesimler ve siyasetçiler iktidarda oldukça yukarıda belirttiğimiz temel eğilimin korunacağını iddia etmek için her türlü nedene sahibiz.

Yeni Türkiye, dış güçlerin ve içerideki iktisadi krizin baskısı altında nitel değil ama nicel anlamda hangi muhtelif taktik adımları atarsa atsın ve hangi tavizleri verirse versin, bu eğilimi aydınlatmamız ve kendi kesin kanaatimizi kalıcı bir nitelikte tahkim etmemiz çok kolaydır. Bunun için hilafetin kaldırılmasından başlayarak son aylara kadar Türkiye siyasetinin belli başlı aşamalarını kısaca takip etmeliyiz.

Hilafetin kaldırılması, hem siyasi hem iktisadi önem taşıyan bir eylemdi. Türkiye'yi yarı sömürge olmaktan çıkartıp devlet kapitalizmi eğilimine sahip kendine yeterli bir milli burjuva devleti haline getirmeyi hedefleyen devrimin yeni bir aşamasını simgeliyordu. Bu eylem mantıken vakıfların yakın zamanda kaçınılmaz *sekülerizasyonu*yla ve onlarla ilişkili masrafların tasfiyesiyle bağlantılıydı. Bu, ülkenin üretici güçlerini geliştirmek için hazineye yeni kaynaklar vaat ediyor ve yerli burjuvazinin gelişmesi ve günlük yaşam, hukuk ve bütün devlet yapısında radikal reformların yapılması için yolu temizliyor. Bu tedbir köylülük için, ruhbanın şu ya da bu biçimde kendisinden emdiği fazla ödemelerden kurtulmak anlamına geliyordu. Böylelikle Türk devrimi, hiç değilse belli bir zaman için reformdan önce belirginleşmiş olan mali ve iktisadi çıkmazdan çıkacaktı. Bununla ilişkili olarak yabancı sermaye ihtiyacı da (her ne kadar tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değilse bile) zayıflıyor. Yabancı sermaye belli bir dönem için cazibesini

kaybediyor. Türkiye burjuvazisinin onunla bağlantılı unsurları da zemin kaybediyorlar ve vakıf mülklerinin bölüşümünde kendi paylarından olmamak için yönetici kesimlerle pazarlığa girişmekte acele etmeleri gerekiyor. Yabancı sermayeye yönelik zayıflayan ilgi, daha 1923'te başlanmış olan, kapitülasyon kalıntılarının ve yabancı sermayenin Türkiye'deki mevzilerinin tasfiyesine devam etmek olanağı sağlıyor. Böylelikle, önümüzdeki yıllarda Türkiye siyasetinin ağırlık merkezinin ülke içinde olacağı, iktisadi projeler üzerinde çalışılmasında ve bunların hayata geçirilmesinde, gericilikle mücadelede ve ülke içi reformların derinleşmesinde yoğunlaşacağı netleşiyordu. Bu şartlarda bir dış macera ihtimali son derece küçük bir ihtimal olarak belirliyordu. Sadece emperyalizmin hususi bir saldırganlığı, ülkeyi silaha sarılmak zorunda bırakabilirdi.

Hilafetin kaldırılmasından sonra geçen altı ay, Türkiye'deki olayların tam da bu özetlenen istikamette geliştiğini gösterdi. Bu dönem, bir yandan iktisadi projelerin ve kültürel reformların azimle hazırlanması ve gücü orantısında hayata geçirilmesi, diğer yandan da eski kalıntıların tasfiyesine devam edilmesi şeklinde gerçekleşiyor. Ülkenin sömürgeci emperyalizmin yağmacı biçimlerinden kendi (özel veya devlet) ekonomisinin kurulması yoluyla kurtuluşunun tahkim edilmesi gayesi, kapitülasyona ve teokrasiye dayanan sistemin tasfiyesiyle paralel olarak, giderek daha eksiksiz bir ifadeye kavuşuyor. Eski kökler sökülürken âdeta genç fidanlar dikiliyor. Savaş sonrası yıkım ortadayken ve son derece ağır dış şartlar altında Ankara hükümetinin kurucu faaliyetinin her şeyde "yıkıcı" olmasını beklememek gerek. Her iki eğilimin farklı tempolarda da olsa ileriye doğru gelişmekte oluşu şimdilik yeterli. Ankara siyasetinin hilafetten sonraki aylardaki istikametini şöyle bir takip ettiğimizde bile bu olgunun mevcudiyetini hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde tespit edebiliriz.

Bu eğilim göze en çok demiryolu inşaatı ve su taşımacılığı alanında çarpıyor.

Demiryolu alanında “yıkıcı” tedbirler kapsamında, İngiliz kapitalistleri grubunun (Huguenin) Anadolu-Bağdat demiryolu imtiyazlarının kendi lehlerine uzatılması için yaptıkları tekliflerin kesin olarak reddedilmesi de var. Başlangıçta projesinin ne kadar avantajlı olduğuna dair baştan çıkartıcı argümanlar ileri süren Huguenin bunu başaramayınca tehditlere girişti ancak onlar da sonuç vermedi. Gene Bağdat demiryolu çevresinde muhtelif mali kombinasyonlarla sunulan Von Schalas'ın (İsviçreli gruplar) teklifleri de karşılıksız kaldı. Yolum hazine kaynaklarıyla alınması kararı, belli ki nihai nitelik taşıyor.

Bu alanda Fransız sermayesi de “rejinin” Samsun-Sivas demiryolunun yapılması imtiyazının iptaliyle darbe yedi. (Bu, Lozan'da tartışma konusu olmuştu.) Reji bu imtiyazı savaştan önce almıştı. Ankara hükümeti buna rağmen imtiyazı 1923'te Chester'a devretti. Lozan'da Türkler, proje Chester tarafından gerçekleştirilemeyecek olursa Fransızlara geri vermeyi vaat ettiler. Ancak Ankara hükümeti, Chester imtiyazının başarısızlığına rağmen 1924'te bu niyetinden vazgeçti. Keza Fransızlara verilen Mersin limanı inşaatı imtiyazı da iptal edildi.

İtalyan sermayesi de talihli çıkmadı. Ona verilmiş olan Kütahya-Bandırma demiryolu inşaatı imtiyazı belli ki elinden çıktı.

Bununla paralel olarak kurucu nitelik taşıyan tedbirler de alınıyor. Ankara hükümeti, Türkiye'nin kurulduğundan beri ilk defa hazine kaynaklarıyla olduğu gibi özel kapitalist kaynaklarla da geniş ölçekli demiryolu ekonomisi örgütlemeye girişiyor. Meclis, Samsun-Sivas ve Ankara-Sivas demiryolu hattını hazine kaynaklarıyla 5 yılda 56 milyon kâğıt Türk lirası maliyetle inşa etme kararı aldı. 1924'te de Ergani-Diyarbakır hattına 1 milyon kâğıt lira, Edirne-Keşan hattına ise (ikisi de kısa hatlar) 150.000 kâğıt lira ayrıldı. Yapılması düşünülen diğer yollar arasında Erzurum-Trabzon demiryolu projesi de var; bunun Erzincan'a uzanacak kolunun yapımına 1925'te başla-

nacak. Inebolu-Kastamonu demiryolu ve Bağdat demiryolundan Rasulayn'a bir kol projeleri de inceleniyor. Özel sermaye de demiryolu inşaatı işine yoğun bir şekilde eğiliyor. Geçen sürede Nemlizade Mahdumları'na Samsun-Çarşamba ve Samsun-Alaçam demiryolu, keza İzmir-Niffarsa(?)¹ inşaatlarıyla ilgili küçük imtiyazlar verildi. Bahri Mehmet Mahdumları ile (Eskişehir-Ankara hattına bitişik) Sarayköy-Aksaray imtiyazı üzerine görüşmeler yapıldı.

Su taşımacılığı alanında "yıkıcı" faaliyet, kabotajın, yabancı armatör ortaklıklarının, muhtelif yabancı girişimcilerin liman hizmetlerinin kaldırılmasıyla gerçekleşti. Bu epey radikal tedbir, daha önce Türkiyeli yetkililerin her türlü kontrolü dışında ölçsüz ve sınırsız kârlar elde eden sayısız yabancı şirketin faaliyetini tamamen felç etti. Bir takım yabancı armatörlere muhtelif yolcu ve yük kategorilerinde gümrük ve teşviklerle ilgili bir dizi sınırlayıcı kuralı yerine getirmeleri, hizmetlerine münhasıran Türkleri almaları vb. şartıyla kabotaj hakkı tanınmasına yönelik görüşmeler de bir sonuca varmış değil.

Aynı istikamette atılan tekil bir dizi adımı saymayacağız (Konstantinopol'de Vickers-Armstrong işletmelerinin kapatılması, *Goeben* zırhlısının İngiltere'de tamirinden vazgeçilmesi ve başka bazı adımlar).

Bu arada yurtdışından ihale ve alım yoluyla (1923 boyunca 60'tan çok yeni gemi alındı), keza hazineye ait gemilere olduğu gibi özel şirketlere ait olanlara da muhtelif sübvansiyon ve teşvikler sağlanması yoluyla milli deniz taşımacılığı örgütlenmesine yönelik enerjik bir faaliyet de geliyor. 1924'te hazineye ait Seyrisefain şirketine ve özel armatörlere gemi alımı için bütçeden 500.000 kâğıt Türk lirası ayrıldı. 1924 Temmuz'una kadar Türk taşımacılık filosu 50 yeni gemiyle zenginleşecek. Seyrisefain için Konstantinopol, Zonguldak, Mersin ve Adana'da hususi kömür depoları inşa

1 Muhtemelen İzmir-Aydın hattının bir bölümü, Nif Dağı çevresi kastediliyor. -yhn

ediliyor. Yeni denizcilik şirketlerinin kurulduğu da duyuruldu; bunlar arasında Selanik'ten tehcir edilen Müslüman tüccarlar tarafından örgütlenen "Türkiye İstiklal-i Bahri" ve İzmir'deki ihtiyat subayları tarafından örgütlenen "Akdeniz" de var. Türkiye'deki gemi satın alan muhtelif girişimcilerden Konstantinopol'de Hacı Paşazadeler, Adana'daki Ağazade Hulusi vb. anılmakta.

İptal edilen yabancı imtiyazlarına karşılık Mersin ve Trabzon'da hazine kaynaklarından limanlar kurulması kararlaştırıldı. Mersin limanının inşası için 3 yıllığına 8 milyar kâğıt Türk lirası ayrılmasına karar verildi.

Bütün bunlardan, Ankara hükümetinin artık asgari direniş yolunu tutmadığı ama kapitülasyonların sonuçlarını tasfiye ederken kamu iktisadının en önemli alanlarından birini de enerjik şekilde örgütleme faaliyeti içinde olduğu görülüyor.

Mali alanda da benzer gelişmeler gözlemliyoruz. Ankara hükümeti, Türkiye'ye yüklenen Osmanlı borçlarını (yaklaşık 80 milyon İngiliz sterlini) altın frankla ödemeyi inatla reddediyor ve kâğıt frankla ödemekte ısrar ediyor. Osmanlı Düyun-u Umumiye'sini¹ ve onunla ilgili bütün tekelleri tasfiye etmek için gitgide daha ciddi bir niyet ortaya koyuyor. İngiltere hükümetinin Düyun-u Umumiye temsilcisi Adam Block'un raporuna göre 1922-1923 döneminde Anadolu'dan hiçbir ödeme yapılmadı, 1924'ün ilk altı ayı için de Edirne, Bursa ve İzmir şubeleri topladıklarını Düyun-u Umumiye'ye değil, hükümete gönderdiler. Düyun-u Umumiye'yi Konstantinopol belediyesi de sabote ediyor; Galata köprüsünden geçiş ücreti almıyor, vb. Osmanlı Bankası'nın bu yıl bitecek imtiyazının uzatılmasından vazgeçme meselesi de gündemde. Bu niyet, bankanın uygun tavizler ve Türkiye için imtiyazın uza-

1 Osmanlı İmparatorluğu hükümeti tarafından 1882'de kurulan yabancı krediler teşkilatı. Teşkilatta yabancı borçlarının esas itibarıyla özel, hükümetin kendi tasarrufuna devredilmiş vergi ve harçlar yoluyla geri ödenmesini kontrol için Türkiye hükümetinin bir temsilcisi de bulunuyor. [Astahov'un notu.]

tilmasında daha uygun şartlar öngören bir teklif yapmasına yol açtı. Bu mesele kesin olarak çözülmüş değil ancak Ankara hükümetinin bu meselede ilkesel olumsuz tutumu yeterince açıklıkla ortaya çıktı.

Paralel olarak milli ve tarım bankalarının faaliyetleri gelişmeye devam ediyor, kooperatiflere yardımlar yapılıyor, bir dizi devlet tekeli teşkil ediliyor (alkollü içki, vb.). Anadolu Ajansı'nın verilerine göre içki tekeli yıllık 3.750.000 kâğıt Türk lirası gelir sağlayacak. Ankara hükümetinin bu istikametteki faaliyetleri yabancı sermayenin direnişinin, askeri harekâtlar sonucunda ülkenin mali iflas ve yıkımının neden olduğu bir dizi ciddi engelle de karşılaşılıyor. Ancak genel eğilim yeterince açık; mesele ancak bu gidişatın temposu olabilir. Bu bağlamda özellikle, kurtuluşunu sağlamış devlet için çok karakteristik olan, yabancı borç korkusuna dikkat çekmek gerek; bu, Ankara'da sorumlu mevkilerdeki yöneticilerin bir dizi beyanatında da ortaya çıkıyor.

Ticaret ve sanayi alanında da hiç daha az olmayan bir ısrarla benzer bir istikamet tutturulmuş durumda. Yağmacı Fransız tekeli Regie de Tabac Ottoman'ın varlığı meselesi ilkesel olarak tasfiyesi temelinde çözülmüş durumda. Bu yönde gerçek adımlar bekleniyor. Maliye Vekâleti şu anda bu temelin gelecekte alabileceği biçim üzerinde incelemeler yapıyor.

Gümrük siyaseti de ithal malları üzerine konulan gümrük tarifeleriyle sert korumacı bir nitelik taşımaya devam ediyor. Olası bütün ihraç malları üzerindeki eski 5, 12 ve 15'lik gümrük harçlarından başka geçtiğimiz günlerde Konstantinopol'e ithal edilen buğday ve una koruyucu harçlar getirildi, alkol ihracı yasaklandı, yeni harçlar getirileceğine dair de haberler çıkıyor (kömür, suni ipek, vb.). Bununla birlikte ifrata varan bazı tedbirler kaldırıldı. Mesela Konstantinopol'den Anadolu'ya taşınan mallara harç kaldırıldı. Bu harç zamanında, işgal altındaki Konstantinopol'den gizlice kaçakçılık yapılmasını önlemek için getirilmişti. Bu tadilatlar, Ankara hükümetinin milli

hareketin daha ilk etaplarından itibaren görülmeye başlanan temel korumacı eğilimlerini değiştirmiyor.

Bu gümrük siyasetinin yabancı sermayenin menfaatlerinde ne ölçüde yansıdığı hakkında 1924'e kadar son yılların verilerine bakılabilir. 1924 yılı Statesman's Yearbook'ta, son yıllarda Türkiye ile yapılan ithalat ve ihracatın azalmasını resmeden şu rakamları buluyoruz.

	İthalat	İhracat
1920	169.396.267 kâğıt TL	47.625.882 kâğıt TL
1921	121.829.542 kâğıt TL	30.879.812 kâğıt TL
1922	67.884.181 kâğıt TL	23.405.246 kâğıt TL
1923	38.294.981 kâğıt TL	25.533.043 kâğıt TL

1920, büyük ölçüde, Türkiye'yi köleleştirmeye yönelik emperyalist siyasetin zaferinin ifadesiydi. Milli hareket bu dönemde henüz örgütlenme aşamasındaydı. Sonraki yıllar, milli hareketin ilkin bölgesel sonra da siyasi ve iktisadi olarak gelişmesi yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ithalatın dört kattan daha fazla azalmasıyla doğru orantılı olarak ilişkilidir. İhracatın sadece iki kat azaldığını dikkate alırsak ithalattaki azalışı sadece Türkiye'nin genel yıkımından kaynaklı saymak mümkün değildir. Bu bağlamda, bu azalışın en güçlü şekilde, Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasında en aktif rolü oynayan emperyalist ülkelerin menfaatlerine darbe vurması karakteristiktir. Aynı derlemeden, Britanya'nın Türkiye'ye ihracatının 1920'de 31 milyon sterlinden 1923'te 3,9 milyon sterline düştüğünü, yani neredeyse 8 kat azaldığını da anlıyoruz. Yabancı sermayenin kapitülasyonların kaldırılmasından ve Türkiye'deki yeni ekonomi politikasından büyük zarar gördüğü açıkça anlaşıyor. Türkiye'de çalışan yabancı girişimlerin karşılaştığı bütün zararı, keza Türkiye'deki yabancı ticari ve sınai ve bankacılık girişimlerinin kâr seviyesindeki düşüşü hesap etmek ancak daha sonra mümkün olabilecek. Girişimciler için görünürde avantajlı olan onca şeye rağmen aksiyoner bulamayan Chester

projesinin başarısızlığı, yeni Türkiye’de yabancı sermayenin olanaklarının ne derece daraldığını vurguluyor.

Ankara hükümetinin yerli bir sanayi yaratma ve ülkenin üretici güçlerini geliştirme alanındaki faaliyetlerine dönersek, tarıma gösterilen azimli ilgiye dikkat çekmek zorunlu. Küçük çiftçilere kredi veren ve köylüler arasında tohum ve ziraat araçları dağıtımı yapan Ziraat Bankası’nın ödeneğinin artırıldı. Özel bir Ziraat Vekâleti kuruldu. Ziraat araçları ithalatında en büyük önem traktörlere veriliyor. 1924 boyunca 300 traktör alınacak. Anadolu’daki askeri harekâtlar sırasında köylülerin el koyma şeklinde uğradığı zararı telafi etmek için özel bir kredi de oylandı.

Tarım alanındaki bu faaliyetin sonuçları müşkülpesent yabancı gözlemciler tarafından bile tanındı. Fransız tüccar Girot (İzmir’den), *Near East* dergisinde yayınlanan raporunda, İzmir vilayetinin gerçek ziraatçıların daha önce kabul edildiği gibi Rumlar değil, Türkler olduğunu görmekten hayrete düştüğünü itiraf etmek zorunda kaldı. Sonuçta üzüm ve incir bağları gayet güzel işleniyor; palamut ve zeytin tatmin edici hasat veriyor. Pamuk hasadı geçtiğimiz yılı üçe katlıyor. Bu itiraf karakteristiktir, Rumların çıkarılmasıyla birlikte Anadolu’da tarımın öleceğine dair kısa bir süre öncesine kadar yapılan kehanetlerle tam bir dezonanstır.

Milli ticaret ve sanayi örgütlenmesine yönelik tedbirler arasından bu yıl planlananlar şunlar: Isparta’da, Kayseri’de ve Kırşehir’de halı ve eğirme atölyelerinin açılması; ticari kredi örgütlenmesi; Eskişehir yakınlarındaki lületaşı madenlerinin işletilmesi için bir ortaklık kurulması; buğday borsası açılması; kömür üretiminin iyileştirilmesi. 1924 Mayıs’ında Adana’da geniş çaplı bir tarım ve sanayi sergisi açıldı; 42 sınaî işletmenin ürünleri de burada sergilendi. Tek tek örnekler arasından Adana’da Türk sanayiciler Hüsnü ve Şinasi’ye ait bir pamuk balyalama fabrikasını da anmak gerek. Fabrika her gün 20 saatlik bir çalışmayla her biri 250 kiloluk 150 balya pamuk

çıktısı verecek. Bu, Adana'nın pamuk sanayisinde hızlanan artışla ilişkili. Ziraat Vekâleti istatistik dairesinin verilerine göre Adana ve bölgesindeki pamuk hasadı 1921, 1922 ve 1923 yıllarında sırasıyla 15, 30 ve 80 bin balya iken, bu yıl 170 bin balya öngörülüyor. İktisat siyasetine daha geniş bir planlama sokulmasına da dikkat gösteriliyor. *Yeni Gün* (Ankara'daki aşırı milliyetçi gazete) bir pamuk siyaseti geliştirmenin zarureti üzerine yazıyordu ve bunu, "sadece tekstil değil, demir ve çelik sanayisinin de" temeli sayıyordu.

Diğer örnekler üzerinde durmadan, Ankara hükümetinin kapitülasyonların sonuçlarının tasfiyesi alanında olduğu gibi milli iktisat yaratılmasında da canlı bir faaliyet içinde olduğunu belirtebiliriz. Bu faaliyet önemli ölçüde geliştirilme aşamasında bulunuyor. Ama genel rotası belli ve eğilip bükülmeden gelişiyor.

Hilafetin kaldırılması kararnamesi hiç kuşkusuz bu siyasetin yöneticilerine büyük bir enerji ve kendine güven kazandırdı. Ülke ekonomisini kendi güçleriyle düzeltmenin ve belli sınırlar içinde yabancı sermaye olmaksızın da idare etmenin mümkün olabileceğine karşı geçmişteki organik kendine güvensizlik günümüzde, yeni Türkiye'nin eski monarkların paha biçilmez ziynetlerini satarak bile önemli mali kaynaklara ulaşabileceği gerçeğiyle, sırf bu gerçekle dahi belirgin ölçüde zayıflamış görünüyor. Türkiye'nin hesaplarına göre bu değerli ziynetlerin nakde çevrilmesi hazineye 400 milyon kâğıt Türk lirasını bulan bir gelir vaat ediyor. Fransız kaynaklar ise bunu 60 milyon kâğıt Türk lirası olarak tespit ediyorlar. Ancak hangisi olursa olsun, Türkiye'nin hiç değilse programlanan reformlarını hayata geçirmeyi başarmak için güvenebileceği ölçekte önemli sermayeler bunlar.

Yeni Türkiye'nin bu başarıları Avrupa basınında da az bile olsa kabul görüyor. Bu anlamda en objektif olan *Alman* basını. Yukarıda işaret ettiğimiz temel eğilimlere *Vossische Zei-*

tung, *Berliner Tagesblatt*, *Deutsche Allgemeine Zeitung* vb. gibi gazetelerin sütunlarında da tanık olunuyor. Alman basınının Türkiye'ye yönelik iyimser tutumu, Almanya'nın Ankara'nın kapitülasyonlara karşı aldığı tedbirlerle kaybedecek hiçbir şeyi olmaması, Alman kapitalistlerinin çok daha fazlasına sahip olma hesapları yapmalarıyla ilişkili (zira Alman sermayesi Türklere siyaseten tehlikesiz olarak çok daha kabul edilebilir görünüyor).

Türkiye'yi kendi dış siyasetinin öznesi olmaktan çıkaran radikal değişiklik düşüncesiyle bir türlü barışamayan İngiliz gözlemciler ise çağdaş Türkiye'nin değerlendirmesine başka türlü yaklaşıyorlar. "Jüpiter öldürmek istediğinin önce aklını alır."¹ İngiliz gazetecilerin Türkiye'de alınan şu veya bu yeni tedbirle ilgili haberlerine çoğu zaman bu yorum eşlik ediyor ancak bu sözlerin aslında kendilerine daha çok uyduğunu hissetmiyorlar. Ankara, bir yandan Türkiye pazarını hesap ederek, diğer yandan da onun diğer Doğu ülkeleri üzerindeki bulaşıcı etkisini engellemek için şöyle veya böyle Türkiye ile yakınlaşacak. Bu hedef, İngiliz sömürge dergisi *Near East*'in 19 Nisan sayısında şu cümleyle ifade edilmiş: "Türkiye'ye dost eli uzatmadıkça (Türkiye'de) mevcut haletiruhiyenin Yakın ve Orta Doğu'da meşum bir peşin hüküm olarak kristalleşmesinden endişe edilebilir. Hilafetin kaldırılması, İngiltere'yi hiçbir şekilde sakinleştirmede, bilhassa da Arabistan ve Mısır'da hilafet örgütlemek için bulunduğu bir dizi girişimin başarısız olmasından sonra. Hindistan Müslümanlarını Türkiye'ye karşı fişeklemeyi de başaramadı. İngiltere tarafından sahneye konulan hilafet hareketi, tıpkı beklenmesi gerektiği gibi, tamamen blöftü. Tam tersine, Türkiye'den yükselen cumhuriyetçi ve anti-klerikal rüzgârlar komşu ülkelerdeki (Iran) yabancı sermayeye yönelik büyük korkuyu şiddetlendiriyor. Bütün bunlar İngiltere'yi bir yandan daha uyanık olmaya, diğer yan-

1 Latince "*Quos Iupiter perdere vult, dementat*" Antik edebiyatta çok sık rastlanan, Sofokles döneminden bir deyiş.

dan da Türkiye'yi kendi hizmetine koşma olanakları aramaya zorluyor.

Hilafetin kaldırılmasının, Türkiye'nin Doğu halklarıyla bağlarını koparması anlamına geldiğini onun kapitalist dünya ile yakınlaşmasını kolaylaştırdığını ileri sürmek kadar yanlış bir şey olamaz. Son birkaç on yılın tarihi (ilk devrim sırasında İtilafçıların¹ rolü, 1914'te Wilhelm'in işaretiyle cihat ve niha-yet son yıllarda halifenin oynadığı bütün rol) hilafet yanlısı il-lüzyonların son kırıntılarını tuzla buz etti ve bizatihi halifenin kaderini olduğu gibi emperyalist devletlerin Mart kararname-sinden sonra uyandırmaya çalıştığı sıkı hareketin kaderini de tayin etti. Türkiye basını hilafetin kaldırılmasından sonra "Türkiye'nin Doğu'dan kopup Batı ailesine gireceğini" be-lirtmişti. Ama bunu, Türkiye'nin sömürge ülkelerin kurtuluş hareketinden kopup emperyalizm kampına geçeceği şeklinde anlamak derin bir hata olur. Türkiye'nin koptuğu, Levant'ın, haremelerin ve sokak köpeklerinin sembolü olan bir Doğu'dur.

Yeni Türkiye'nin herhangi bir emperyalizmin silahı haline geleceğinden söz etmek, Türkiye'de meydana gelen derin orga-nik süreci görmemek, iktisadi yapısında son yıllarda olan deği-şikliklerin anlamını kavramamak anlamına gelir. Türkiye'nin Doğu'ya yayılmasından söz etmek de mesela SSCB'nin Boğaz-ları ele geçirmek hedefi güttüğünden söz etmek gibi hatalı olur. Türkiye, kendi bitkin organizmasını ayağa kaldırmakla, sistemini yeni ilkeler temelinde yeni baştan düzenlemekle fazlasıyla meşgul; "yayılmayı" düşünmek şöyle dursun, içe-ride fazlasıyla az ve seyrek bir nüfustan² başka fazlasıyla iş-

1 İtilafçılar, Jöntürk İttihat ve Terakki partisinden kopan Hürriyet ve İtilaf partisi taraftarları. Hürriyet ve İtilaf, klerikal-feodal unsurların gayesini ifade ediyordu ve 1918'den beri de İstanbul'da iktidardaydı, oradan İngilizlerin gücüyle Kemalist hareketi ezmeye çalışıyordu. Sevr Antlaşması'nı da İtilafçılar imzalamışlardı. [Astahov'un notu.]

2 Statesman Yearbook verilerine göre Türkiye nüfusu 10 milyonu aş-mıyor, bununla birlikte 8 milyon olması çok daha olası. Oysa arazisi 500.000 milkare civarında; bu da milkare başına 16 kişi anlamına geli-yor. [Astahov'un notu.]

lenmemiş kaynakları ve zayıf bir kapitalizmi var. Bu da ona, SSCB ile dostluk ilişkilerinin zarureti dikte ediyor. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik siyasetine gelince, bunun değişmezliği çok iyi biliniyor, dolayısıyla üzerinde durmaya gerek yok.

Türk devrimi, mücadele aşamasından henüz çıkmamış olsa bile, ilk başarılı sömürge devrimini temsil ediyor. Bu devrim, dış pazarla bağlantılı ve köylülüğe dayanan yerli burjuvazinin yönetimi altındaki geri kalmış yarı sömürge bir halkın sadece emperyalizmden kurtuluşunu başarıyla gerçekleştirmekle kalmayıp güç kullanarak kazandığı iktisadi bağımsızlığını hararetle bir ekonomik inşa yoluyla güçlendirebileceğini de kanıtladı.

İttihatçı Türkiye'deki Alman araştırmacılar, savaşın son yıllarında Profesör Hellauer'ın redaksiyonu altında geniş bir makaleler derlemesi çıkarmışlar ve orada Türkiye'nin savaş öncesi durumunu prekapitalizm dönemden erken kapitalist döneme geçiş evresinde bulunduğu şeklinde nitelemişlerdi.¹ Günümüzde, Kemalistlerin gerçekleştirdikleri köklü, Türkiye için Prusya-İttihatçı örneğinin tam tersine Amerikan örneğine göre gelişme imkânı yaratan değişikliği dikkate alarak, gelişmenin bundan sonraki temposunu daha iyimser değerlendirebiliriz. Bunu yakın bir dönemde Türkiye'den kendine has ama eski biçimlerin, yapının tam tasfiyesi sayesinde çok daha mükemmelleştirilmiş bir Yakın Doğu Japonya'sı yaratan (elbette ki başka bir tarihi dönemde, emperyalizmin tasfiyesi döneminde) gerçek bir kapitalistleşme dönemi olarak nitelememiz de belki büyük bir abartı olmayacaktır.

1 Josef Hellauer (1871-1956): dönemin en ünlü Alman iktisatçılarından.

X Aşar

1. Ankara Hükümeti ve Köylülük

Türkiye'nin yeni seçilmiş meclisinin önünde duran en temel görevlerden biri, köylülükle sıkı bir kenetlenmenin sağlanmasıdır. Bu problem, SSCB'deki benzer problemle epey ilginç bir akrabalık gösterir; yalnız “küçük” bir fark var ki bizde kastedilen köylülük ile *proletaryanın* kaynaşmasıdır, Türkiye'de ise köylülükle, meydana gelen devrimde başlıca rolü oynayan küçük ve orta ticaret burjuvazisinin.

Türkiye şartlarında “burjuvazi” terimi ancak şartlı olarak kullanılabilir. Kelimenin Avrupa'daki anlamıyla büyük tüccarlar Türkiye'de neredeyse hiç yok. Buna sadece, Konstantinopol'de ve büyük ticari limanlarda (İzmir) yoğunlaşan az sayıdaki ve esas itibarıyla Batı ile ilişkileri yoluyla dış ticaretle uğraşan kesimler bu gruba giriyor. Bu grup büyük önem taşıyor ve esas amacı Türkiye'nin Batı Avrupa sermayesinin boyunduruğundan kurtuluşu ve bağımsız bir Türkiye devletinin iktisadi gelişmesinin elemanter ön şartlarını yaratmak olan milli harekette de başrolü oynamıyordu. Bu gelişimin eğilimleri, milli hareketin ideologlarının anlayışına göre, devlete ülke ekonomisi üzerinde büyük bir pay verecek ve yabancı sermayenin iktisadi bağımsızlığı tehdit etmeden çekilmesini öngören milli bir kapitalizmin, milli sanayinin yaratılması istikametinde tasvir ediliyordu.

Böyle bir harekette öncü rol doğal olarak bu misyonu ye-

rine getirmeyi hedefleyen ve kendilerini, Türkiye'yi Ortaçağ prangalarından kurtulup kapitalist gelişme yoluna girmeye çağıran geleceğin bu milli burjuvazisi olacak güçte hisseden kesimlere aitti.

Ülkenin iç pazarıyla sıkı bağlara sahip ve böyle bir işlevi yerine getirmek için zaruri birikmiş yeterli sermayesi olan kesimler bunlardı. Bu sınıflar, iç pazarla bağlantılı, Anadolu tüketicileriyle ilişki içinde bulunan tacirler; onların arkasından onlarla sıkı ilişki içinde küçük tüccarlar ve dükkâncılar, keza zanaatkârlardır. En genelde sersefil olan tacirler Avrupa tipinde büyük şirketler olmanın ve sonra belki sermaye fazlalarını yerli sanayinin yaratılmasına yöneltmenin hayalini kurarlarken küçük tüccarlar ve dükkâncılar dükkânlarının büyük mağazalara dönüşmesinden fazlasını hayal dahi edemiyorlardı; zanaatkârlara gelince, onlar 3-4 kalfalık sersefil atölyelerinin yarı fabrika şeklinde girişimler olarak yeniden organize etmeyi düşünebilirlerdi sadece.

Bunlara görece kültürlü, yoğun kültür ekimi yapan, yani gerçek pulluklardan, tırmıklardan, ekim makinelerinden yararlanan, iyi cins hayvanlar yetiştiren ve sınai kültür bitkileriyle (pamuk, keten, zeytin, incir, üzüm, vb.) ilgilenen çiftçiler de katılıyorlardı.

Bu kesimler doğal olarak köylülükle mümkün olduğunca sıkı kaynaşmaya ihtiyaç duyuyorlardı; bu kaynaşma savaş sırasında zaruriydi, zira köylülük başlıca askeri ve mali gücü teşkil ediyordu. Ancak bu, "iktisat cephesinin" örgütlenmesiyle günümüzde özellikle zaruri hale geldi.

Kemalistler bu bağları güçlendirmek amacıyla epey ilkel nitelikte bir dizi tedbire başvurdular. Köylülüğe, yeniden iskân edilen Rumların mülkleri hesabına durumlarını düzeltme olanağı sunuldu, tütün tekeli (reji) "kaçakçılarla" (yani "reji" talimatlarının dışında her çeşit tütün üretimiyle uğraşan ve keza serbest pazarda tütün satan çiftçiler) mücadelenin tamamen sona ermesi noktasına varıncaya kadar önemli ölçüde

zayıfladı; savaş sırasında alışılan aşarın üç katına çıkarılması uygulamasına son verildi, vb.

Köylülüğe gösterilen ilgi yasama alanındaki ifadesini, seçimle gelen kırsal beledi birimlere bütün faaliyet alanlarında önemli bir bağımsızlık vermeyi öngören ve böylelikle jandarma keyfiyetini dizginleyecek olan bir kanun tasarısı üzerine çalışılmasında bulmuştu. İki yıldır üzerinde çalışılan bu kanun tasarısının incelenmesinin bitmediği doğrudur ama moral etkisi gene de epey büyüktür.

Deklaratif beyanatlardan en geniş yaygınlığa ulaşan, Mustafa Kemal'in 1 Mart 1922'deki oturumda söylediği coşkun cümleydi: "Köylü ülkenin efendisidir."

Bu slogan basın tarafından, özellikle de *Yeni Gün* gazetesi tarafından iyice yaygınlaştırıldı. Sloganın hayata geçirilmesinde kısmi de olsa pek çok adım, 1922 Temmuz'unda İktisat Vekâleti'ne atanan Mahmut Esat Bey tarafından atıldı. Küçük tarım kredisi (tarım bankaları) örgütlenmesi fikri ona aittir; bu tedbir hayata geçirilinceye kadar da geçici olarak mevcut Ziraat Bankası'nın faaliyeti önemli ölçüde artırıldı. Bu banka ayrıca, kredi dağıtımına ve ithal tarım araçlarının ve hayvanların taksitli dağıtımına da katıldı. 1923 baharında TBMM'den ithal tohumlardan, tarım araçlarından, damızlık sığırlardan ve zararlılarla mücadelede kullanılan kimyasallardan harç alınmasına son verilmesi kanunu geçti.

Maarif Vekâleti, ilkokullar açmaya ve eksikliği şiddetle hissedilen öğretmenlerin eğitilmesi için öğretmen enstitülerinin örgütlenmesine yönelik azimli girişimlerde bulunuyordu. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Rumların kaçmasından sonra devletin eline geçen mülkleri harap haldeki köylüler ve savaşta ölenlerin aileleri arasında dağıtarak hararetli bir çalışmanın içinde bulunuyordu.

Ama bu gelişigüzel ve eksik listeden de görüldüğü gibi alınan tedbirlerin ezici çoğunluğu milli savaşın son yılına, daha doğrusu 1922 Eylül'ünde zafer taarruzunu takip eden döneme

aittir. İlk (ve en ağır) dönemde, düşmana karşı zafer kazanılması zaruretinin farkında olması ölçüsünde fedakârlıkta bulunan neredeyse sadece köylülüktü. Gelecekte tazmin edileceği ümidiyle devasa bir borç avans verdi Ankara hükümetine: Mülküyle, emeğiyle ve kanıyla. Eli silah tutan bütün erkek nüfusunu cepheye gönderdi, vergileri yakınmaksızın ödedi, ağır nakliye angaryasını üstlendi. Birer çift öküzün çektiği gıcırtilı kağnıları yürüten kadınlar, dayanılmaz yaz sıcağında ve kışın aşılmaz balçığında Anadolu'nun öldüren yollarında cepheye giden cephane... Bu kahramanlık döneminin unutulmaz resmidir bunlar.

Dış düşman Anadolu'dan çıkartıldıktan sonra milli hareketin önderlerinin köylülüğe hiç değilse ondan alınan borcun bir kısmını geri vermek zaruretini hissetmiş olmaları doğaldır. Sonuçta yukarıda anılan tedbirler alındı ve bu çerçevede yeni projeler üzerinde çalışılmasına başlandı.

Ankara hükümeti, bu tedbirlerin yetersiz olduğunu hissetmemiş olamaz; köylülüğü sadece yaptıkları fedakârlıklar karşılığında tatmin edecek değil, onlara ayakları üzerinde doğrulma, ülkenin iktisaden ayağa kaldırılması için başlatılan davaya kendi katkısını sunma ve egemen kesimlere köylülüğün siyasi desteğini tahkim etmeleri olanağı da verecek çok daha geniş bir tedbirler planı üzerinde çalışmak zaruretini de kavradı.

Bu hedef, hükümeti, Anadolu şartlarında büyük bir cesaret gerektiren nüfusun bütün sınıflarının temsilcilerinin katılacağı bir iktisat kongresi toplamak adımını atma kararını vermeye teşvik etti.

Köylülüğün bu kongrede ne kadar eksiksiz ve varlığıyla orantılı temsil edildiği meselesine değinmeyeceğiz. Çiftçi delegeleri arasında çoğunluk köylü değil epey iri kalibreli toprak sahipleriydi. Ama toprak sahiplerinin aynı ruh halini paylaşmadıkları, paylaşamayacakları, dümdüz köylü delegeler de vardı.

Öyle ya da böyle, köylülüğün sesi kongrede yankılanmıştı.

Bütün taleplerinden pek azını formüle edebildi, bütün ihtiyaçlarından pek azını serilmeyebildi ama gene de uzun uzun konuştu.

Bu taleplerden tartışma gündemi açısından birincisi, muhteva açısından da en önemlisi, *aşarın* kaldırılması talebiydi. Bu, Aydın ve Kilikya'nın büyük toprak ağalarından Diyarbakır taşlıklarının sefil çiftçilerine kadar çiftçiler grubunun bütün delegelerinin göğsünden yükselen ortak haykırıştı. Bu, kongredeki işçi grubu tarafından tamamen, burjuva grupları tarafından da önemli ölçüde desteklendi.

Bu mesele, büyük önemi göz önüne alınırsa, çok daha ayrıntılı bir mülahazayı hak ediyor.

TBMM, aşar meselesine, ortaya çıktığı andan itibaren, bilhassa da 1922 bütçesinin çalışmaları sırasında dikkat göstermişti. Bütçe ödenekleri 8'inci maddesinde bu vergiyle ilgili şu değerlendirmeyi buluruz:

“Aşar, kamu iktisadının gövdesinde kangrene dönüşen bir yaradır. Tarımın gelişmesine engel teşkil eden sebepleri düşünmeye başladığımızda aşar olanca büyüklüğüyle karşımıza dikilir. Ülke, aşar yüzünden, ahalinin kendisini tıka basa olmaktan çok uzak ancak besleyebileceği kadar miktarda mahsul üretiyor. Aşar, köylülüğe her türlü zulmün vesilesi, akla gelebilecek güçlüğü'n nedenidir. Köylü aşar yüzünden kendi mahsulünden zarar eder ve çalışma zamanını üretkenlikten çok uzak şekilde harcar. Aşar, diğer vergiler ve salmalarla karşılaştırıldığında en ağırlardan biridir. Yüklenmesi itibarıyla adaletsizlik ve toplanması sırasında da zulüm, akla gelebilecek her tür sınırı aşar.”

TBMM bütçe komisyonu, aşar hakkında bu karakteristikleri ortaya koymuş ama bu “kangrenin” tasfiyesi için ısrar etmeyi mümkün bulmamıştı.

Aşar, Arapçadaki tam anlamıyla onda bir demek. Bu terim, topraktan sağlanan bütün ürünlere yüklenen bütün vergileri ifade ediyor. Aşar Türkiye'de tahıldan, bağ sebzelerinden,

yemden, samandan, teknolojik bitkilerden, meyvelerden, tütünden, ipekten, baldan alınıyor.

Aşar, Muhammed'in zamanlarının kalıntısı. Dini nitelikli bir yükümlülük olarak getirildi. İlk dönemde hiç de yıkıcı bir nitelik taşımıyordu, normal, doğal bir vergi ve aynı zamanda devletin saldıgı yükümlülüklerden köylülüğün payına düşen biriciğiydi. Bu sırada askerlik niteliği kesinlikle genel bir nitelik taşımıyordu, aşar da askerlik hizmetinden kurtulma karşılığı getirilen bir vergi kabilindendi. Köylülüğün üzerinde başka sorumluluklar ve yükümlülükler yoktu. Benzer bir vergi de (cizye) fethedilen gayrimüslim halklara para olarak getirilmişti. Yükümlülüklerden ticaretle uğraşan kesimlere düşen pay ise harç ve hediye şeklindeydi.

Ama "sel gider kum kalır." Muhammed'in patriarkal zamanları ebediyete intikal etti. Devlet idaresi biçimleri değişti. Askeri yükümlülük genel bir nitelik aldı. Köylülük de orduya katıldı. Diğer sosyal kesimlerin vergileri kaldırıldı. Ama aşar acayip bir Ortaçağ kalıntısı olarak kaldı, üstelik zamanla gitgide daha da çarpık, çirkin biçimler aldı. Aşar görünüşü altında köylüden diğer sosyal kesimlerin kurtulduğu vergilerin eksik kısımlarını da sızdırmaya başladılar. İltizam giderek daha tahammül edilmez oluyordu, vergi ise "kangren" haline gelmişti.

Birtakım değişiklikler getirildiği doğrudur ama bütün bunlar da ancak olumsuz istikametteydi.

19. yüzyıl sonuna doğru aşar, mahsulün 1/10'undan 1/8'ine yükselmişti. Bu da şu suretle meydana gelmişti.

1880'de aşara "ihtiyat kasası" adıyla yüzde 1 ek yapıldı; bu kasa 1888'de Abdülhamit hükümeti tarafından Ziraat Bankası şeklinde yeniden örgütlendi. Ayrıca yüzde 0,5 de yeni açılan okullar için eklendi; böylelikle aşarın toplamı yüzde 10'dan yüzde 11,5'e yükseldi. Bu yüzde 0,5'e yardım payı (hisse-i iane) deniyordu. 1897'de "Orduyu Teçhiz Komisyonu" ordunun ihtiyacı halinde aşara toplanmış miktarın yüzde 10'u

kadar, yani mahsulün yüzde 1,15'i kadar bir ek daha yapma hakkı aldı. Böylelikle aşarın toplam miktarı mahsulün yüzde 12,65'ine yükseldi. Bu miktar yüzde 12,5'e, yani mahsulün 1/8'ine yuvarlandı; bu da günümüze kadar aynı şekilde geldi.

“Orduyu Teçhiz Komisyonu” 1908'de lağvedildi ama aşara konulmuş olan ek kaldırılmadı, “yardım payı” sayıldı. 1909'da yapılan düzenlemeyle de yüzde 0,5 daha okul payı olarak, bir yüzde 0,5 daha Ziraat Bankası payı olarak tespit edildi.

Aşar mültezimleri 1909'a kadar hazineye yüzde 11 ve Ziraat Bankasına yüzde 1,5 ödüyorlardı; hazine bundan yüzde 1'i “Ordunun Teçhiz Komisyonu”na, Ziraat Bankası da yüzde 0,5'i Maarif Vekâleti'ne ayırıyordu. 1909'daki yeniden bölümlenmeden sonra hazine aşar toplama işini tamamen kendi ellerine aldı; Ziraat Bankası'nın payını ödeme yükümlülüğünü de o üstlendi. Bu “yükümlülük” büyük ölçüde sanal bir nitelik taşıyordu. Hazine kendi yükümlülüğüne doğal olarak tek taraflı gözüyle bakıyordu; Ziraat Bankası için ayrılan meblağın ödemesi sistematik şekilde durmuştu, başka amaçlar için kullanılıyordu. Böylelikle meşum “yardım payı” fiilen hazine fonuna girmeye başladı, Ziraat Bankası ise bu biricik gelir kaynağından neredeyse tamamen yoksun kalmıştı.

1913'te vilayetler iç işlerinde belli bir özerklik kazandılar. Bununla ilişkili olarak aşarın okullar için toplanan bölümünün vilayet hesaplarına girmesi gerekti. Bu yüzden “yardım payı” 1913'ten itibaren yerinde bölünmeye ve yeniden dağıtılmaya başlandı: 2/3'ü vilayet idaresi hesabına, 1/3'ü Ziraat Bankası'na; yani toplanan bütün aşarın yüzde 8'i vilayet idaresine, yüzde 4'ü de Ziraat Bankası'na veriliyordu. 30 Mart 1913'te de “yardım payı” kısmının aşarla birlikte Maliye Vekâleti tarafından toplanması kararnamesi yayınlandı.

Kararname, parlamentonun olağanüstü oturumunda kabul edildi ve 20 Temmuz 1914'te kanun hükmünü aldı. Bu kanuna göre Maliye Vekâleti tarafından bir yıl boyunca toplanan “yardım payı” ertesi yılın bütçesinden hesaplanacaktı.

Ama bu düzenleme pek az iyileşmeye yol açtı. Maliye her zamanki gibi, “payları” ait oldukları yerlere dağıtmamayı, başka amaçlar için kullanmayı tercih ediyordu. Sonuçta 1914’ten itibaren devlet, vilayet idarelerine olduğu gibi Ziraat Bankası’na da en büyük borçlu haline geldi. Üstelik Ziraat Bankası’nın işlemlerini sürdürmesi için ve en önemlisi köylülüğe küçük kredi vermek için gerekli olan kaynaklar kesildi; böylece bankanın faaliyetleri tamamen felç oldu.

Böylelikle İttihat ve Terakki’nin Jön Türk idaresi aşar tahsilatına hiçbir iyileştirme getiremediği gibi tersine, Ziraat Bankası’nın kredi dağıtımı yoluyla doğrudan mükelleflerin ihtiyaçları ve okulların örgütlenmesi için harcanması öngörülen “yardım payı” görünüşü altındaki kırıntıları da hazineye devretti.

2. Aşar Tahsilatı Usulleri

1823’e kadar ülke hem sivil hem askeri nitelikte idareler olarak da bölünmüştü (tımar, ordu, ocak, vb.); bu idari birimlerin başındaki kimseler ise aynı zamanda aşarın sahipleriydiler. Bunları ya memurları aracılığıyla aynı olarak topluyor ya da belli ücretlerle mültezimler salıyorlardı. 1834’te II. Mahmut’un saltanatı sırasında yeni bir idari organizasyon yapıldı ve sivil idare askeri idareden ayrıldı. Aşar, merkezin geliri olarak sivil memurlar tarafından toplanmaya başlandı. Aşardan yerel harcamalar da merkezin hesabından yapılıyordu; eğer gelir yerel hükümet kurumlarının ihtiyaçlarını aşıyorsa fazlalık Konstantinopol’e gönderiliyordu; yetmezse de merkezden tamamlanıyordu.

Aşar tahsilatı son zamanlara kadar dört usulle yapılıyordu: 1) Mültezimler aracılığıyla, 2) tahmini hesap şeklinde, 3) emanet sistemiyle, 4) tesliye sistemiyle. Bu yöntemlerden en çok kullanılanı, aynı zamanda da ahali için en korkunç olanı ilki, yani mültezim usulüydü.

Bu usulde hükümet, aşar toplama hakkını özel bir kimseye

(mültezim) devreder, o da köylüden azami mahsul sızdırmak için her türlü şiddet yöntemini kullanmaktan kaçınmaz, niha-yetinde hükümet adına hareket etmekte ve ona yaslanmaktadır. İltizam ihalesi usulü şöyledir.

Aşar toplanma döneminden önce en yüksek mülki amirin başkanlığında bir komisyon toplanır; komisyonda defterdar, müftü, kadı ve yerel idare temsilcileri olur. Bu komisyon, hükümet tarafından mültezimlere ve mültezimler tarafından da hükümete yönelik şart ve yükümlülükler üzerinde çalışır ve bunları yayımlar. Açık artırmaya katılmak isteyen kimseler varlıklı olmalıdır. Aşar miktarı, mültezimin verdiği depozitonun üç katından fazla olamaz. Emanet sunulur. Sivil memurlar, askerler, yerel idare üyelerinin, keza yurttaşlık hakları bulunmayanların, mahkemeleri devam edenlerin, müflislerin mültezim olmaya hakkı yoktur. Bu şartları yerine getiren kimseler açık artırmaya katılırlar. Her köy ayrı ayrı satılır, bu yüzden aynı kişiler birden fazla köyün mültezimi olabilirler. Açık artırmada aşar iltizamı hakkını alanlar ödemeyi eylülde şubata kadar olan dönemde dört taksit halinde yapmak zorundadırlar. Taksit zamanında ödenmezse yüzde 9 tutarında bir faiz eklenir. İki taksitin birden ödenmemesi durumunda mültezimin veya onun emanetçisinin mülküne icra konulur ve dava mahkemeye gider. Doğal afet (yağmur, dolu) olması durumunda anlaşma konusu olan meblağ yerel yetkililerin ve mahkeme başkanının kararıyla azaltılabilir.

Aşarın verilmesinin hemen öncesinde muhtarın ve ihtiyar heyeti üyelerinin çağrılıp aşarı açık artırmada tespit edilen miktarda kendilerinin toplamalarının teklif edilmesi âdeti, kendine has bir “vicdan rahatlatma” uygulamasıdır. Bunlar genel olarak yetkililer arasında destekleri bulunmadığını hesaba katarak reddederler; yetkililer ise her zaman açıkça şehirde sağlam ilişkileri olan mültezimi destekler. Aşar tahsilatını köylüler üstlenirse yetkililer sıkıntı yaratacak akla gelebilecek her şeyi kullanırlar. Burada elbette köylünün örgütsüzlüğü, nakit kaynaklarının ye-

tersizliği, iltizam sırasında güç kullanma olanakları bulunmaması (byle bir gce sahip olmadıkları gibi birlikte yaşadıkları kyde çatışmalar çıkarmak da istemezler) rol oynar. Ayrıca da özellikle Doğu Anadolu'daki kylerin byk bir çoğunluğu darmadağınık durumdadır ve buna bir de kyller arasındaki uyumun son derece zayıf olması eşlik eder.

Her halkrda aşarın kyllere verilmesine son derece az rastlanır; aşarı toplama hakkının onlara teklif edilmesi usulü ise güzel bir jestten fazlası değildir.

Aşarın toplanması sona erene kadar mültezim köyün tam sahibidir. “Köy atası” denmesi boşuna değildir. Onun izni olmadan köylüler harman yerinden buğdayı kaldıramazlar. nce saymanı sonra jandarma subayını gönderir, en sonunda ktip defteri düzer, kendisi de ancak bundan sonra köye gelir.

Bu genelde eylül sonunda olur, oysa köylüler harmanlarını daha temmuz başında hazırlamışlardır. Ama mültezim gelene kadar ne buğdayı pazara götürmeye, ne sapı samanı toplamaya ne daneleri değirmende dövmeden önce yıkayıp kurutmaya hakları vardır. Dört ay boyunca dizlerini kırıp ekininin yanında oturması, yağmurun ve başka felaketlerin bütün hasadı yok etmesini göze alıp mültezimi beklemesi gereklidir.

te birle yetinmeyen mültezim, payını artırmak için türlü düzen ve dolaba başvurur. Üstelik bu kolaydır da; zira mültezim nüfuzlu ve zengindir, arkasında jandarma desteği vardır. O ve yardımcıları iltizamın toplanması sırasında köylülerin hesabından köyde yaşarlar. Köylüler bunların atlarını besler, bütün kaprislerini yerine getirirler. Her daim köylülere bir de nakliye yükümlülüğü yükler, onları mültezim hesabına geçen tahılı şehre taşımaya zorlar. Kantara almadan, ölçüden bahsetmeye bile gerek yok. Üstelik kanun, aşarı tespit etmek için her türlü aracın kullanılmasına da engel olmaz (ift sayısı, ekili alanın büyüklüğü, vb.). Köylülerin seslerinin hiç duyulmadığı taşranın ıssız köşelerinde, büyük merkezlerden uzakta mültezimlerin keyfiyeti daha da çok gözlenir.

Dersim ve genel olarak da Türkiye Kürdistan'ı böyledir. Köylülerin iyi durumda olmasında ve iç pazarın hacminin genişlemesi ve toplu hammadde alımı için mahsulünün artmasında menfaati olan görece gelişkin bir şehir burjuvazisinin olduğu denize yakın bölgelerde durum biraz daha iyidir. Bu burjuvazi, mültezimlerin rezilliklerini belli bir ölçüde dizginleyen güçtür.

Ama köylülük için değnek olan mültezimler değneğin diğer ucuyla da her daim hazineyi vururlar. Hükümet aşarda uğradığı zarara genellikle sabır gösterir. İltizam peşindekiler kendine has bir “tröst” teşkil ederler, söz konusu bölgenin bütün köylerini aralarında peşinen anlaşılarak bölüşürler, rekabeti ortadan kaldırırlar ve hükümeti de aşarı üç kuruşa onlara vermek zorunda bırakırlar. Mesela Erzincan sancağına bağlı Refahiye kazasında 1922’de mültezim aşarı 110 kâğıt Türk lirasına almış ama bunu 750 kâğıt Türk lirasına kendisi satmıştı. Aynı yıl Kemah kazasında da aşar 230 kâğıt Türk lirasına verilmiş, ama mültezim bunu 1100 kâğıt Türk lirasına başkalarına satmıştı.

Aşarda spekülasyon çok sık görülür. Hükümetten alınan iltizam genellikle perakende olarak küçük mültezimlere satılır, elden ele geçer, son alıcısı da köylülerden bu tekrar satışların bütün zararını çıkarmak için doğal olarak azami çabayı gösterir.

İkinci usul, yani tahmini hesap, Dünya Savaşı sırasında Suriye’de ve onunla sınır bölgelerde bir süre kullanıldı ve köylüleri aç, tohumuz bıraktı. Bu usul 1918’de parlamentonun çok sert eleştirileri sonucu kaldırıldı.

Üçüncü usul, yani emanet sistemi, hükümetin memurlarını köylülerden aşarı toplamaları için doğrudan görevlendirmesi şeklindedir. Bu usul mültezimlerin yukarıda anılan “vurgunlarıyla” mücadele yöntemi olarak, keza siyasi (ayaklanma, eşkıyalık) veya iklim nedenleriyle aşar toplamaya gönüllü kimsenin bulunmadığı yerlerde kullanılıyordu. Bu usul, köy-

lülük için diğerlerinden daha az zararlıdır; ama istatistik ve kadastronun olmadığı dikkate alınır sa memurların suistimali için geniş bir zemin sunar ve hazineye de mültezim usulünden daha az gelir getirir.

Nihayet dördüncü usul, yani telsiye sistemi, tecrübeye dayalı olarak Makedonya'da ve Üsküp'ün kimi kazalarında uygulanıyordu. Buna göre köy muhtarları aşarın değerini, köyün son üç yıllık mahsulünün ortalamasını alarak topluyorlardı. Bu sistem de kanunsuzlukla ilgili pek çok şikâyet doğuruyordu; ama bütün Anadolu'da uygulanmasının önündeki başlıca engel başka türlü nedenlerdi. Bunların bir kısmına yukarıda, köy yetkililerinin aşarın toplanmasını üstlenmeyi reddetmesine neden olan insiyaklardan bahsederken işaret etmiştik. Neticede bu usul günümüzde pek az uygulanır.

Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarının tekkelerine ait topraktan toplanan ve keza Düyun-u Umumiye tarafından ipek ve tütünden toplanan aşar ayrı değerlendirilir.

Aşarın ilk tarihi böyle.

Hükümet 1850'ye kadar vakıf köylerinden (yani camileri, hayır kuruluşlarını, keza okulları, kuyuları vb. kendi parasıyla, sultan fermanıyla yapan köyler) aşar toplamıyordu. Bu köylerde aşar, bu hayır kuruluşlarının yöneticileri (mutavassıt) aracılığıyla toplanıyordu; bunlar da esas itibarıyla yerel din adamlarıydılar (imamlar, müezzinler, vb.); bunlar da çoğu zaman bu hakkı başka kimselere satıyorlardı. Hayır kuruluşları zamanla dağıldı veya faaliyetleri azaldı, kamu yararı güden kurumlar yıkıldı; ancak mutavassıtın aşar toplama hakkı veraset niteliği kazandı. Köyler büyüdü, iltizam çoğaldı ama azalan masraflarla birlikte daha çok artan gelirin fazlası mutavassıtın cebine giriyordu. Hükümet bu yüzden bu tür köylerden aşar toplanmasını kendi üstlendi. Hükümet başlangıçta ruhbanı bu temiz gelirden yoksun bırakmayı göze alamadı. Ona, son beş yılın ortalama hasadına dayanan bir standart sunuyordu. Ama 1908'e kadar tedricen vakıf köylerinin aşarını kendi hesabı-

na aldı; ancak Konya, Afyonkarahisar ve bu bölgelere bitişik yerlerde yoğunlaşmış güçlü bir tarikat olan Mevlevi ve (Kırşehir ile Kayseri arasındaki) Bektaşî tekkelerinin vakıflarına müdahaleye cesaret edemedi. Aşarın toplanması bu köylerde hâlâ mutavassıta aittir. Bu köylerden aşarın alınması da diğer köylerdeki aşarı satan aynı komisyon açık artırmasıyla yapılır. Mültezim, mutavassıta hasadın yüzde 10'unu öder, geri kalanı ise "yardım payı" olarak hükümete ayrılır.

Aşar, ipek ve tütünden Düyun-u Umumiye tarafından Türkiye'nin diğer devletlere (esas itibarıyla da Fransa'ya) borçları hesabına toplanıyordu. Reji idaresinin depolarına giren tütünden ise bu idare aşar topluyordu. Reji, hasat edilen bütün tütünden yüzde 12,5 ayni aşar topluyor, bunun da parasal değerini günlük kurdan hesaplayarak Düyun-u Umumiye'ye ödüyor. Tütünde aşarın toplanmasından önce dolaylı vergi memurları köye gidiyor ve hasadı tespit ediyorlar.

Aşarın toplanmasından sonra bütün hasat bu vergi depolarına gidiyor.

İpek aşarı da aşağı yukarı aynı şekilde toplanıyor. Aşardan önce Düyun-u Umumiye memurları geliyor ve yaklaşık miktarı tespit ediyorlar. Sahibi toplanan ipeği kantar yerlerine götürüyor, aşarı nakdi olarak ödüyor. Bu usul, ipekböcekçisine topladığının bir kısmını saklama olanağı veriyor, böylece mültezimler tarafından toplanan aşarda olduğu kadar yıkıcı olmuyor.

Tütün ve ipekten toplanan aşar tuz, alkollü içki, pul ve balıkçılığa Osmanlı borçlarını karşılamak için konulan vergilerle birlikte 20 Aralık 1881 tarihli konvansiyon gereği Düyun-u Umumiye'ye devredildi.

Bu aşar tahsilatı usulüyle toplanan vergiden hazineye çok az payın kaldığı açık. Verginin tam olarak hangi kısmının hazineye girdiği ve hangi kısmının mültezimlerin eline düştüğünü hesap etmek güç. Kimi araştırmacıların hesaplarına göre 1922'de Anadolu'da hazineye ödenen 18.000.000 kâğıt Türk

lirasına karşılık mültezimler en az 40.000.000 kâğıt Türk lirası topladılar. Kimi hesaplara göre de mültezimlerin topladığı meblağ 50-55 milyonu buluyor. Bu meblağ, aşarın tahsilatı sırasındaki bütün suistimalleri de göz önüne alırsak, hiç kuşkusuz hakikate daha yakın; dolayısıyla hükümetin toplanan vergiden ancak üçte birini aldığı, geri kalan üçte ikinin ise mültezimlerin köylülüğü yerle bir etmek pahasına aldığı avantajını teşkil ettiği sonucuna varılabilir.

Bu verginin büyüklüğü ve dayanılmaz ağırlığını, şehirli sınıflar (tüccarlar, zanaatkârlar, sanayiciler, entelijensiyaya ait meslek mensupları, yani doktorlar, avukatlar) üzerindeki toplam ticari verginin (temettü), keza onlardan alınan bütün diğer vergilerin, artı kereste, odun, taşkömürü, linyitten toplananların hazineye giren aşarın yüzde 6'sını aşmadığına bakarak bile değerlendirmek mümkün. İktisat Vekâleti, iktisat kongresi öncesinde yayınlanan bir broşürde, toplanan “temettü” miktarını 1,5 milyon kâğıt Türk lirası olarak tespit ediyor ve buradan, “ziraatçıların tacirlerden ve tüccarlardan 15 kat daha çok vergi verdikleri” sonucuna varıyor.

Bu durum, toprak sahibini üretimi artırma motivasyonundan yoksun kılıyor; büyük toprak sahipleri mültezimlerin keyfiyetinden köylülerin çektiğinden çok daha az sıkıntı çekiyor olmalarına rağmen, böylesine bir anormallik mevcut olduğu sürece toprağı kiraya vermek onu işlemekten çok daha kârlı sayılıyor. Sonuçta Anadolu tarımı çıkışı olmayan bir çıkmaza düşüyor.

3. Hükümetin Aşara Yaklaşımı

Merkezi hükümet 1834'e kadar aşar işini şariat temelinde yerleştirilmiş bir kurum olarak görüyor ve kesinlikle müdahale etmiyordu. Toplama usulü âdetlere göre belirleniyordu. Ancak 1834'te, toplama işinin kendi eline geçmesi yüzünden hükümet kimi talimatnameler çıkardı. 1850'de aşar nizamnamesi yayınlandı ve hatta ayrı bir aşar işleri bakanlığı örgütlendi.

1887’de bu bakanlık lağvedildi ve bütün dosyaları maliye kassasına devredildi. Bu kasa hakkındaki kanun da eski talimatnamelerin eki olarak çıkarılmıştı. 1905’te eski kanun çok sayıda değişiklikle yeniden yayınlandı ve son döneme kadar da bu şekilde mevcut bulunuyordu.

Ayrıca, 1895’den 1910’a kadar olan dönemde aşar tahsilatını düzeltmek için girişimlerde bulunuldu (Makedonya’daki “telsiye” denilen sistemin tecrübeleri, vb.) ama bu girişimlerden köklü bir sonuç alınamadı.

1908 devriminden sonra aralıklarla iktidarda bulunan İttihatçılar Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa örneğine göre iktisaden yeniden örgütlenmesi üzerine devasa planların cazibesine kapılmışlar ve aşar nezdinde halkın yakın ve hayati ihtiyaçlarını görmezden gelmişlerdi. Onların yönetiminde, yukarıda değindiğimiz gibi, aşar daha da ağır biçimler aldı, zira köylülüğün ihtiyaçlarına ayrılmış zaten ufacık olan “yardım payı” hükümet tarafından gasp ediliyordu. Dünya Savaşı yıllarında seferberlik¹ rejiminde aşarın tahsilatına gösterilen ilgiye eşlik eden cümbüşten söz etmeye bile gerek yok; bu sırada aşar Anadolu’nun bazı yerlerinde ordunun ve şehir ahalisinin ihtiyaçları gereği denilerek, pazar fiyatının yüzde 3-4’ünü teşkil eden “sabit fiyatlardan”, üç kat fazlasıyla toplanıyordu.

Ancak son yılların milli hareketi, Ankara’daki devrimci hükümeti aşar meselesini tekrar düşünmek ve bunun reforme edilmesi meselesini gündeme koymak zorunda bıraktı.

TBMM hükümeti parasal kaynaklara son derece ihtiyaç duymasına karşın özellikle ilk dönemde seferberlik yıllarının dayattığı aşarı üç kat toplamaya devam etmeyi mümkün görmedi. Dahası bütçe komisyonunun teklifiyle “yardım payının” mültezimler tarafından doğrudan Ziraat Bankası’na yatırılmasına dair bir kanun teklifini de kabul etti; buna göre banka, bunun üçte birini kendisine ayıracak, üçte ikisini de yerel idareye verecekti. Bu düzenleme bu yıl yürürlüğe girecek.

1 Astahov, kırık bir Türkçeyle “sefer-birlik” diye de yazmış, ama buradaki “sefer”i “zafer” anlamış olacak ki Rusça “zafer birliği” demiş.

Gördüğümüz gibi, TBMM bütçe komisyonu aşarın olanca zararını yeterince ne bir şekilde ortaya koymuştu. Palyatif nitelikteki şu tedbirler de planlanmıştı: Tesliye sisteminin uygulamaya konması; aşarın kabul edilemez bir adaletsizlik olarak dikkatle incelenmesi ve “yardım payının” doğruca Ziraat Bankası’na teslim edilmesi.

İktisat Vekâleti de daha İzmir Kongresi’nden önce aşar meselesini önüne koydu, ancak somut bir proje geliştirmeyerek genel olarak “bu yükün değiştirilmesi ve yeniden dağıtılması” zaruretine işaret etmekle yetindi.

Moskova Antlaşması ile Türkiye’ye geçen bölgelere, Kars, Ardahan ve Artvin’den oluşan “uç sancakta” aşar sisteminin sokulması girişiminin, Rusya yönetiminde bulunduğu sürede (1878’den beri) aşara tamamen yabancılaşmış ahalinin kararlı tepkisiyle karşılaştığını belirtmek de ilgi çekici olacaktır. Bu öyle enerjik bir tepkiydi ki (hatta karışıklıklar da yaşanmıştı), TBMM bu sancakların özel durumuyla ilgili bir kanun çıkartıp ahaliyi aşardan kurtarmıştı.

Ancak TBMM hükümeti ve organları gene de aşar konusunda radikal adımlar atmaya cesaret edemediler; “kangren” Türkiye halkının bir deri bir kemik kalmış bedenini kemirmeye devam ediyor.

4. Aşar ve İktisat Kongresi

Aşar meselesi 1923 Şubat’ında İzmir İktisat Kongresi’nde olanca açıklığıyla ortaya serildi. Ziraat fraksiyonu hatiplerinin konuşmalarında bu şerre kapsamlı bir şekilde değinildi. Ziraat grubu meseleyi ilkin fraksiyon toplantısında değerlendirdi; burada ezici çoğunluk, “aşarın değişik bir biçimde getirilmesi” teklifini reddetti ve tamamen kaldırılması zarureti yönünde bir karar aldı. Kongre genel kurulu tarafından onaylanması için ziraat grubu tarafından sunular karar metni şu iki noktadan mürekkepti: 1) Aşarın kaldırılmasının zaruretinin kabul

edilmesi; 2) Bütçe dengesi amacıyla mutedil bir vergi getirilerek bütün Türkiye uyrukları arasında dağıtılması.

Bu meselede ziraat grubunun gösterdiği eksiksiz ittifak, hatiplerin grubun coşkun alkışlarıyla desteklenen ateşli konuşmaları kongrenin diğer grupları üzerinde de ister istemez etkide bulundu. Karar tasarısının ilk maddesi bütün kongre grupları tarafından kabul edildi.

İkinci maddenin kaderi başka türlü oldu. Tacirler, bankerler, sanayiciler ve zanaatkârlar, aşarın yerine bütün yurttaşlara yayılacak başka bir verginin geçirilmesinin ceplerini büyük zarar vereceğini hissetmişlerdi. İtirazlar başladı, bunlar sonuçta devlet gelirlerinin yüzde 20'sini teşkil eden bir verginin kaldırılamayacağı, 18 milyonluk bu açığı (1922'deki yaklaşık aşar miktarı) diğer sınıfların omuzlarına dağıtıp kapatılamayacağına vardı. Hem istatistik ve kadastronun olmadığı dikkate alınırsa bir toprak vergisi getirilemezdi. Her ikisinin de gerçekleşmesi için gereken teknolojik güç ise Türkiye'de yoktu, vb.

Elbette bu argümanlar muhalefetin gerçek arka planını eksiksiz bilen ziraat grubu için ikna edici olamazdı. Heyecan doruğa çıkmıştı. Sadece çalışma grubu, her iki noktayı da ittifakla destekledi. Tüccarlar, bankerler, armatörler ve ticari-sınai ve kredi teşkilatları temsilcilerinin grubu uzlaşmaya yanaşmadı, bunlar sanayicilerin ve zanaatkârların da desteğiyle karşılaştılar.

Sonuçta ikinci maddenin yerine bulanık bir karar kabul edildi; bu, özünde aşarın kaldırılması halinde son derece sarsılacak olan bütçe dengesinin sağlanması meselesini TBMM'nin mülahazasına bırakıyordu.

Böylelikle, her ne kadar ortaya çıkan muhalefet ikinci maddede bu hükmü önemli ölçüde zayıflatmışlarsa da aşarın kaldırılması kararı kabul edilmiş sayılabilirdi.

Bu, kongreden sonra yazılan, Mustafa Kemal tarafından Anadolu ve Doğu Rumeli Müdafaa-i Hukuk komitesi 2'nci

grupta¹ örgütlenen Halk Fırkası programında da yankısını buldu.

Bu partinin 8 Nisan 1923'te yayınlanan 9 temel ilkesinin (umde) girişinde Mustafa Kemal, bunların temelinde “bütün ülkenin temsilcilerinin teşkil ettiği İzmir İktisat Kongresi'nin çalışmalarının” olduğunu beyan etmişti.

Aşar meselesi, bu deklarasyonun 3'üncü maddesinde şu şekilde formüle ediliyordu: “Halkın şikâyetlerini uyandıran aşar tahsilatı usulü temelden iyileştirilecektir.”²

Bu deklarasyondan sonra Anadolu'nun siyasi kesimlerinin ve ahalisinin bütün dikkati Lozan Konferansı'na onunla eşzamanlı yapılan seçim meselesine odaklandı, aşar meselesi gündeme gelmedi.

Lozan'ın bitmesinden sonra yeni meclisin açılışından önce mesele bir kez daha yönetici kesimlerin görüşlerini yansıtan yayın organlarının sütunlarında alevlendi. Aslında bütün Türkiye'deki en ilerici gazete olarak anılabilecek olan *Yeni Gün* ile Konstantinopol'deki *İkdam* bunlar arasındaydı.

Her iki gazete de aşarla ilgili yazı dizilerine yer verdiler ve bunun neden olduğu şerri net şekilde ortaya koydular.

Yeni Gün, Yusuf Mazhar'ın yazılarında, köylülerin aşarı karşılıklı garanti temelinde köyden kendilerinin toplamalarına engel sebepler üzerinde duruyor, bu kapsamda şunları vurguluyordu: Her köyde, her birinin başında köyün en nüfuzlu kimselerinin bulunduğu birbirine düşman grupların varlığı. Bu nüfuzlu kimseler aşarı toplama meselesinde köylüleriyle çatışmaya girmek istemediklerinden ve ödemenin gecikmesi halinde mallarının müsaderesinden korktuklarından bu sorumluluğu almıyorlar. Ancak *Yeni Gün*'ün görüşüne göre köy sakinlerinin köylerinde aşarın toplanmasını kendilerinin üstlenmesine engel olan bir takım “esrarlı” nedenler de var. Burada açıkça mültezimlerin nüfuzu, bunların şehirdeki yetkili-

1 Özgün metin tashihli; 1'nci grup olacak.

2 Aslında 5'inci madde: “Aşar yönteminde halkın şikâyetine ve mağduriyetine yol açan kısımlar iyileştirilecek...”

lerle ve jandarmayla (açık artırmaları kazanmalarına olanak sağlayan ve iltizamın toplanması sırasında yetkililerin desteğini ve yardımını temin eden) ilişkileri kastediliyor.

İkdam ise şu bir dizi tedbiri sıralıyor: 1) Tohumlama alanının ve toprağın miktarını, onun işlenme seviyesini dikkate alarak aşarın nakdi ödenmesi; 2) tarım istatistiğinin örgütlenmesi; 3) büyük ölçüde sessiz yapılan mezatın geniş şekilde duyurulması; 4) köylerdeki mültezim tekelinin kaldırılması.

Yeni Gün ve *İkdam*, milli devrimin en önünde bulunan milli, ilerici ticaret burjuvazisinin yayın organları. Bunlar aynı zamanda hükümetin yaklaşımını yeterince net şekilde yansıtır ve onun çizgisini veriyorlar. Bu nedenle başlattıkları kampanya, iktisat kongresinin talepleriyle karşılaştırıldığında üslubu ne kadar mutedil görünürse görünsün, Ankara hükümetinin aşarı reforme etmek yönündeki ciddi niyetini ortaya koyarak derin ve semptomatik bir anlam taşıyor.

5. Türkiye'deki Siyasi Gruplar ve Aşara Yaklaşımları

Türkiye'deki siyasi gruplar arasında, programında iktisat kongresindeki ziraat grubunun kararıyla tam uyum içindeki bir maddeyi formüle eden Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası aşara yönelik radikal bir tutum alıyor. Ama bu neredeyse münhasıran dekoratif bir anlam taşıyor, zira söz konusu parti esasen Konstantinopol entelijensiyasının küçük bir grubundan ibaret ve Konstantinopol işçilerinin sadece belli bir bölümünün sempatisini taşıyor. Bu partinin yayın organı haftalık *Aydınlık*. Önderleri geçtiğimiz günlerde komünizm zanlıları olarak öne çıktılar, oysa aslında Kemalizm'in, onu ilerleme ve Batı emperyalizmiyle mücadele yolunda yürüdüğü ölçüde destekleyen radikal kanadılar, bu da komünist bir çizgiyle çelişmiyor. Bu partinin Anadolu'da bir etkisi yok. Bu yüzden meselenin çözümünde esaslı bir etkide bulunamaz.

Eski mecliste var olan ve sayıları 80 vekili bulan Müdafaa-i Hukuk 2'nci grup, köylülüğün savunucusu olmak iddiasına

ve hatta kendisini “köylü grubu” diye anmasına rağmen aşara yaklaşımını hiçbir şekilde açıklamış değil.

Eski İttihatçı hükümetin iâşe nazırı Kara Kemal’in ve *Tanin* gazetesinin etrafında toplanan grup da aşara yaklaşımını açıklamadı. Kendilerini dağılmış İttihat ve Terakki fırkasının halefleri sayan bu kişiler de, tıpkı savaş öncesi kendi İttihatçı hükümetleri gibi aşar meselesini görmezden geliyorlardı. Uluslararası siyaset ve büyük ölçekli mali-iktisadi problemler bunları daha çok meşgul ediyor. İttihatçıların iktidarda bulundukları sırada ziraat meselelerini görmezden geldiklerini söylemek mümkün değil. Tarımı geliştirmek için bir dizi tedbir de almışlardı; Ziraat Bankası’nın faaliyetini genişletmek için girişimde bulunulmuştu; 1916’da tarımın geliştirilmesine 1,5 milyon Türk lirası ayrılmıştı; Halkalı’da (Konstantinopol yakınında) deneysel tarlaya, tanıtım istasyonuna vb. sahip ilk ve en büyük tarım okulu örgütlenmişti; Anadolu’da da bir dizi tarım okulu örgütlenmişti (Ankara, İzmir, Adana). Konstantinopol’de ormancılık akademisi, tarım müzesi, meteoroloji istasyonu örgütlenmişti. Adana ve Hendek’te ormancılık okulları açılmıştı. Tarım sergilerinin açılmasına başlandı. Özellikle Urfa-Mardin bölgelerinde çekirgelerle mücadele başladı. 1916 boyunca bütün Anadolu’da 5.200.000 okka (400.000 futtan çok)¹ çekirge yumurtası toplandı ve 90.000.000² okka (yaklaşık 7,5 milyon fut) çekirge imha edildi. Tarım makineleri ithaline ve toprak sahipleri arasında dağıtımına girişildi. 1915’te 200.000 liralık numunelik patates tohumu, pirinç, mısır, fasulye, damızlık sığır ve 13.000’den çok hasat makinesi dağıtıldı. 1916’da Almanya’dan ve Avusturya’dan 400 sap bağlayıcı, 38 buharlı harman makinesi, 9 buharlı pulluk getirildi. 1917’de gene bu ülkelerden 400.000 Türk lirası tutarında bir parti alım daha yapıldı; bunlar arasında 3400 pulluk, 500 ekim makinesi, küçük tulumbarlar vb. de vardı. İzmir’de buğday borsası, Konya’da örnek olacak pirinç tarlaları örgütlendi, vb.

1 6.666,4 ton.

2 115.380 ton.

Bütün bu faaliyetler Alman ve Avusturyalı uzmanların yakın işbirliğiyle gerçekleştiriliyordu.

Bu hararetli canlılığın tam da savaş yıllarında ve Almanya-Avusturya sermayesinin itkisiyle yaşanması, buradaki başlıca insiyakın İttifak devletlerinin savaşın neden olduğu erzak krizini hafifletmek için buğday vb. gıda maddelerinin ihracı hedefiyle tarımsal çıktılarını hızla artırmak hedefi olduğunu da kanıtlar.

İttihatçıların siyasetinin başka bir dizi noktasında olduğu gibi burada da askeri-siyasi mülahazalar iktisadi menfaatlerin önüne geçti. Dışarıdan bakıldığında ülke başka bir elbise giyinmişti ama “kangren” içten içe kemirmeye devam ediyordu.

Eksiksiz bırakmamak için şunu da anmak gerek: Ne kadar tuhaf olursa olsun, 1921-1922 döneminde Ankara’da ve Anadolu’nun kimi şehirlerinde küçük bir grup olarak yaşayan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da aşara hiçbir şekilde temas etmemişti; bu fırkanın yayınladığı haftalık *Yeni Hayat*’ın hiçbir sayısında aşarla ilgili tek bir makale olsun yoktu. Aşar meselesine 1 Mayıs çağrısını yapan Konstantinopol komünistleri de gözlerini kapamışlardı.

Dolayısıyla günümüzde Halk Fırkası (Kemalistler), radikal bir aşar reformu beklenebilecek biricik güç.

6. Aşar Meselesinin Gecikmesinin Nedenleri

Peki, aşar meselesinin çözülmesi neden böyle uzadı? Bu “kangrenin” radikal bir şekilde tasfiyesine hangi faktörler engel oluyor?

Burada başlıca ve dolaysız rolü, bütün olumsuz niteliklerine rağmen hazinenin başlıca gelir kaynağını teşkil eden aşarın mali önemi oynuyor.

1921’de, iktidarın örgütsüzlüğüne ve kontrol altında çok dar bir bölge olmasına rağmen hazineye aşardan (“yardım payı” hariç) 12.600.000 kâğıt Türk lirası girmişti.

1922’de aşar şöyle hesaplanmıştı.

Tarımsal ürünlerden alınan aşar	15.200.000 kâğıt Türk lirası
“Yardım payı”	2.000.000 kâğıt Türk lirası
Tütünden alınan aşar	950.000 kâğıt Türk lirası
İpekten alınan aşar	50.000 kâğıt Türk lirası
Toplam	18.200.000 kâğıt Türk lirası

Bu, (toplam kalemlerde 60.619.150 kâğıt Türk lirası tutarındaki) genel gelirin yüzde 30 kadarını teşkil ediyor.

Doğal olarak hükümet reform sonucunda bu epey büyük gelir kaynağından yoksun kalmaktan endişe ediyordu. Tacirler ve genel olarak şehirliler, keza hayvan yetiştiricileri böylesine büyük bir yükü omuzlarına almaya kesinlikle hazır değildiler.

1911’de Alman uzmanların hesaplarına göre şehir ahalisine sadece 30,25 milyon mark düşerken, kırsal ahalisi her yıl 201 milyon mark ödüyordu. Buna, topraklarını kiraya veren toprak sahiplerine düşen önemsiz miktardaki vergileri de eklemek gerek. Beher büyükbaş hayvan başına 40 kuruş özel vergi (zekât) yüklenmiş olan hayvancılar da aşar ödemiyorlar. Vergi yükümlülükleri daha az olan bütün bu kesimler aşarın kaldırılması fikrine açık olabilirler ama sonuna kadar değil.

Dolayısıyla, toparlarsak, aşara yaklaşım itibarıyla Anadolu’daki şu özel grupları belirtebiliriz.

Aşar ve onun eksiksiz korunmasından yana olanlar şu kategoriler: Anadolu’nun iç bölgelerindeki, ticari inisiyatif geliştirme olanağına sahip olmayan ve (yıllık yüzde 150’yi bulan oranlarda) faizle para vermeyi, tarım mahsullerini bedavaya almayı ve “salamcılık” (?) (hasadın peşin alınması) yapmayı tercih eden ilkel tüccarlar ve sarraflar; hayvancılıkla uğraşan, aşar iltizamı yapan, topraklarını kiraya veren toprak sahipleri ve kısmen de tüccarlar; aşar alım satımından şu ya da bu avantajları elde eden memurlar, jandarmalar vb. kimseler. Mültezimler gibi aşardan doğrudan menfaati bulunan, sayıları 10-12 bini bulan kimselerden ve onların yardımcılarından (20-25

bin) söz etmeye hiç gerek yok. Bunlar da belli kategorilere ayrılıyor.

Aşarın kaldırılmasından değil ama reforme edilmesinden yana olanlar: Ticaretleri gelişen, iç pazarla ilişkili, tarımsal ürünlerin artışından menfaati bulunan yerel tüccarlar; aynı insiyaklara sahip zanaatkârlar ve küçük sanayiciler; entelijensiyanın bu kesimlerle ilişkili bir kısmı.

Aşara yönelik radikal bir tutum takınanlar: bütün kategorilerden köylüler, yoğun kültür ekimi yapa toprak sahipleri, işçiler ve radikal entelijensiya.

Olumsuz bir eğilimle birlikte aşarın kaldırılmasına kayıtsız olanlar, dış pazarla ilişkili büyük ticaret ve finans burjuvazisi. Bu burjuvazi her ne kadar bir taraftan iç pazarın genişlemesini kendi menfaatine sayarken diğer taraftan daha ziyade şehir merkezlerinin hizmetini görmekle meşgul olsa da aşarın kaldırılması sonucu şehrin alım gücünün düşeceğinden endişe ediyor. Ayrıca aşarın yerine gelecek vergilerin de kendisine darbe indireceğinden endişe ediyor. Aşar satışından doğrudan menfaat sağlayan unsurlar hariç ruhbanın yaklaşımı da böyle.

İktisat kongresinin sonuç oturumlarından birinde yaşanan karakteristik bir ânı hatırlıyoruz.

Çiftçi grubunun Anadolu köyünde veteriner yardımı örgütlenmesi üzerine tasarısı görüşülüyordu. Hükümetin büyükbaş hayvanlardaki salgın ve kümes hayvanlarındaki hastalıklarla mücadelede alması öngörülen tedbirler sayılıyordu. Oturum sorunsuz gidiyordu, kongre gruplarından hiçbiri önerilen tedbirlere itiraz etmiyordu.

Ansızın kürsüye, yamalı elbiseli, eski püskü fesli ihtiyar bir köylü çıktı. Bu, Diyarbakır'ın kuş uçmaz kervan geçmez bir yerinden kongreye gelmeyi her nasılsa başarmış biricik delegydi.

Bölük pörçük, ateşli ve içten gelen gözyaşlarıyla dolu ko-

nuşmasında alınması önerilen tedbirlere karşı çıktı. Argümantasyonu şu belagatli cümleyle özetleniyordu:

“Tavukların hastalığıyla nasıl mücadele edileceğini görüşüyorsunuz ama bizim köylerimizde insanlar sinekler gibi, yarım görmeksizin ölüyorlar.”

Bu beklenmedik çıkış bir yıldırım etkisi yarattı, Anadolu köyünün ölçüsüz yıkımını ve ıstırabını saran perde bir anda yırtıldı.

Ve daha önce ancak soyut bir şekilde kavranan şey olanca keskinliğiyle hissedildi. Köyün bu ihtiyatlarını kavrayacak ve bunları tatmin etmek için mümkün olan her şeyi yapacak bir hükümetin, Türkiye’yi ortaçağ bataklıklarından ve yabancı sermayenin boyunduruğundan çıkarıp iktisadi canlanma ve kültürel gelişme yoluna sokabileceği olanca çıplaklığıyla aydınlandı.

Ve aralarındaki ilk sırayı hiç de aşarın tutmadığı bu ortaçağ kalıntıları, Gobineau’nun gayet net ifadesiyle “yıkıntılar” yok edilmedikçe, Türkiye’nin içeride yeniden inşası yolunun üzerinde duracaklar hep.¹

1 Arthur de Gobineau (1816-1882): III. Napoléon döneminde uzun süre İran’da elçilik yapmıştı. Geç dönem burjuva aydınlanmacılığıyla ırkçılığın iç içe geçtiğini kişiliğinde kanıtlar; Gobineau düpedüz ırkçıydı.

XI

Yeni Türkiye’de İşçi Hareketi

Genel şablonlara kesinkes girmeyen bu ülkenin bütün kendine özgü niteliklerini her zaman ve her noktada vurgulamak zaruridir. Türkiye’nin, onu Avrupa’nın sosyal organizmalar kategorilerinden ayırmayı gerektiren başlıca özgünlüğü, bugüne kadar başarılı bir iktisadi gelişme sağlamak ve kamu ekonomisi yaratmak için en temel şartlardan bile yoksun olan bu ülkenin *sömürge niteliğidir*. Türkiye sadece, feodalizmi tasfiye edilmiş, sanayiden ve hatta büyük ticaretten yoksun geri kalmış bir ülke değildi; Türkiye her şeyden önce Batı emperyalizminin sömürgesi, onun yağmacı iktisadi sömürsünün nesnesi ve bütün olası siyasi kombinasyonların silahıydı. Bu bağlamda Hindistan, Mısır ve başka ülkelerde görülen Kulturträger eğilimleri bile Türkiye’de emperyalizme yabancıydı. Emperyalizmin Türkiye’deki rolü neredeyse münhasıran hammaddelerin yağmalanarak çıkartılmasından ibaretti; bunların işlenmesi esas itibarıyla metropolde gerçekleştiriliyordu, Türkiye’de ise sadece taşınmasıyla yetiniliyordu. Türkiye’nin *incir, üzüm, meyankökü, meşe palamudu, tütün vb.* gibi en gözde ihraç ürünlerinde durum böyleydi. Demiryollarının inşasında da yabancı sermaye neredeyse münhasıran bu hammaddelerin hızla ihracı mülahazalarıyla hareket ediyordu. Sermaye yatırımı gerektiren maden zenginliklerinin işlenmesiyle ilgilenmiyordu. Kör hatlarla dolu kısır bir demiryolu sisteminin nedeni budur.

Bankaların (neredeyse tamamı yabancı, esas itibarıyla da Fransız) rolü ülkenin parasal kaynaklarının yutulmasını ve

onu bir borç boyunduruğu altına almayı hedefliyordu. Kapitülasyon rejimi yabancılara eksteritoryallık,¹ yani fiilen vergi konusu olmama ve yükümlülük taşınamama hakkı veriyordu. Bu, her yabancıyı, yerli unsurlarla en ufak bir rekabetin bile sözü konusu olmadığı ve yerli kapitalizmin embriolarının yabancı ajanı olma rolüne mahkûk kılındığı bir duruma sokuyordu. Emperyalizmin sempatisinden yararlanan ve onun sadece iktisadi değil siyasi nüfuzuna da kanal teşkil eden bu ajanlar, Türkiye'nin *Ermeni* mali ve *Rum* ticaret-tarım burjuvazisiydi. Türk ahali ise, küçük gruplar ve kimi dönecekler dışında, kendisini yiyebilecek çocuklar doğurma korkusuyla sömürdüğü ülkeyi gübrelemekten kaçınan emperyalizmin övgüsüne mazhar değildi.

Türk halkının içinde olduğu bu çıkmazdan çıkış, dünya savaşının yıkıntısının ardından ülkenin bütün güçlerini birleştiren, Anadolu'nun o zamana kadar kenarda duran *küçük ticaret burjuvazisi*, Türk köylülüğü ve son zamanlarda da işçi sınıfı gibi unsurları çeken *milli hareket* oldu.

Milli hareketin ilk evresinde, Anadolu'nun iktisaden az çok gelişmiş bütün noktaları müttefikler tarafından işgal edilmişken Türkiye'de bir işçi hareketi de söz konusu olamazdı. Anadolu işçi sınıfı ancak Anadolu'nun bir diki noktasında (Ankara, Kayseri, Konya) hızla örgütlenen küçük *silah atölyelerinin* birkaç yüz işçisi tarafından temsil ediliyordu. Daha kenetlenmiş olan biricik grup ise Zonguldak kömür bölgesi işçileriydi ama bu bölge de fiilen yarı yarıya Fransız işgali altında bulunuyordu.

Askeri işletmelerin bu küçük işçi grupları işçi hareketinin aktif yürütücüleri olamazlardı. Bunda yukarıda işaret edilen dış müdahaleyi geri püskürtme zaruretinin bilincinde oluşları da rol oynuyordu. Hükümet, zamanı kullanmak ve işçi hareketini kendi eline almak arzusuyla, kendisiyle ilişkili kimseler

1 Diplomatik temsilcilerin bulundukları devletin değil temsil ettikleri devletin hukukuna bağlı olmaları hali.

nezdinde Ankara'da kendine has mesleki örgütler (matbaacılar) kurmaya çalışıyordu; hatta 1922'de Doğu'daki ilk 1 Mayıs kutlamasını da örgütlemişti.

Ancak devrimci Türkiye ile bütün batı bölgelerini (İzmir, Bursa) birleştiren 1922 güz zaferlerinden sonra işçi hareketinin gelişmesi mümkün olabildi. Bu ilk defa doğan hareketin ilk örgütsel ifadesini 1923 Şubat-Mart aylarındaki İzmir İktisat Kongresi'nde buluruz.

Bu kongrenin sınıf ilkesine göre toplanması, o zamana kadar sesi boğulmuş, gelişmemiş işçi sınıfına da kongreye sesini duyurmak için kendi delegelerini gönderme olanağını verdi. Doğru, bu olanak Anadolu'daki ilkel örgütlerin kaynak yokluğu yüzünden büyük ölçüde sınırlanmıştı. Ayrıca hükümet de delegelere hiçbir maddi yardımda bulunmuyordu. Bu yüzden, seyahatin pahalı ve büyük zaman kaybına neden olacağı Anadolu içlerinden delegeler gelediler. Münhasıran batı bölgelerinden delegeler vardı ancak en önemlisi de bu bölgelerdi, zira sanayi münhasıran burada yoğunlaşmıştı. İşçi grubundaki 187 delege den yaklaşık 50'si Konstantinopol ve İzmir kökenliydi, geri kalanları da diğer batı bölgelerinden geliyorlardı. 187 delege arasında yaklaşık yarısı gerçek işçilerdi. Geri kalanı genelde işçi sınıfına yabancı unsurlardan oluşuyordu.

İşçilerin kendi bileşimlerine gelince, en güçlü şekilde temsil edilenler *demiryolcularla bütün fabrikaları* işçileriydi. Sonra ustabaşılar ve matbaacılar geliyordu. Askeri işletmelerden neredeyse hiç temsilci yoktu. İç Anadolu'daki iktisaden görece gelişkin *Eskişehir'den* de hiçbir delege bulunmuyordu (büyük demiryolu atölyelerinin bulunduğu bir demiryolu kavşağı).

İşçi grubunun içinde İzmir bütün fabrikaları işçileri olan dört *kadının* bulunması ise benzersiz bir olguydu.

İşçi grubunda demiryolcuların ve bütün işçilerinin, yani ezici çoğunluğu yabancı sermayeye ait işletmelerde çalışanların baskın olması, grubun taktik çizgisinde yabancı sermayeye an şiddetli saldırıları da belirliyordu. Grupta sözü edilen,

işçi sınıfıyla ilişkisi şüpheli olmanın bile ötesindeki safranın varlığı (delegelerin neredeyse yarısı), işçi grubunun bağımsız rolünü oynayabilmesinden ve doğmakta olan yerli burjuvaziye yönelik kendi tutumunu sergilemeyip milliyetçi bir şablona savrulabileceğine dair şüpheyne neden oluyordu.

Bu olumsuz semptomları hesaba katarken, işçi grubunun faaliyetinde, ona yüklenen bütün beklentilerin çok ötesine geçtiğini itiraf etmek gerek. İşçiler, gruplarındaki baskın etkilerini kesinkes korudular ve kendilerine yabancı, yük unsurları da peşlerinden götürdüler. İşçi grubunun kongreye sunduğu tasarı, bir dizi radikal, hatta kongre oturumunda bunların geçirilmesinin kesinlikle mümkün olmadığı dikkate alınırca ütöpik nokta içeriyordu.

Anadolu şartlarında gerçekleştirilemeyeceği aşikâr olan bu noktalar, mesela, *tarım* işçileri için sekiz saatlik işgünü, işçiler için ücretsiz dinlenme evleri yapılması, tarım işçilerine toprak ve terk edilmiş mülklerin verilmesi vb. idi; yani esas itibarıyla Anadolu'daki toprak sahiplerinin ve orta köylülüğün menfaatlerine temas eden talepler; grubun kongre faaliyetleri de bunlarla blok teşkil ediyordu.

Ancak işçi grubu bu azami programı çıkarırken, bir yandan tarım işçileriyle dayanışmasını sergiliyor, diğer yandan ise kongrenin bir azami programı kabul etmesini sağlamaya çalışıyordu, bu programın en esaslı maddeleri şunlardı: Sendika örgütlenme hakkı, ticaret ve sanayi işçileri için 8, madenciler için 6 saatlik işgünü, fazla mesaiye iki kat ücret, asgari ücret, haftada bir günün ve keza 1 Mayıs'ın tatil ilan edilmesi, hamile kadınlar için 8 hafta izin, 12 yaşına kadar çocuk çalıştırmanın yasaklanması, büyük işletmelerin işçilerin sigortasına yüzde 50 katılımı, sıhhi kontrol, işçiler için patron hesabından hastaneler ve yurtlar yapılması, işçi çocuklarının meslek okullarına ücretsiz kabulü, vb.

İşçi grubu, grevi yasaklayan kanunun kaldırılmasıyla ilgili bir karar çıkartmayı başaramadı, bu kanunun işçilerin yararı-

na “yeniden incelenmesine” yönelik bir uzlaşma formülüyle yetinmesi gerekti. Kabul edilen bu maddeleri mevcut şartlarda yeterince gerçekleştirilebilir saymanın mümkün olmadığını da söylemek gerek; yukarıda söylediğimiz “azami program” da onlarla kısmen ilişkili olabilir.

İşçi grubunun *yabancı sermaye* konusundaki tutumu gayet kararlı ve yeterince düşünülmüştü. Grup, yabancı sermayeye karşı bütün teklifleri eğilip bükülmeksizin destekledi, bu istikamette kendisi de, millet aşkıyla kendi menfaatlerinin aşınmasına yeterince hazır olmadıklarını gösteren bütün diğer grupların ötesine geçti.

Böylece işçi grubu, Fransız şirketi “reji”nin tütün tekelinin kaldırılması gibi tedbirleri, İngiliz kömürüne (Wells kömürü) önleyici gümrük getirilmesini ve diğer tedbirleri, bunlar işçilerin menfaatleriyle doğrudan ilişkili olmasa da destekledi. Diğer grupların yabancı sermaye konusunda gerçekten de çok ittifak halinde olmamaları karakteristiktir. Mesela tüccarlar, rejinin kaldırılmasından yana oy kullanmalarına rağmen bu meselede çok müphem görüş belirttiler. Sanayiciler Wells kömürüne önleyici gümrük getirilmesine karşı çıktılar. Bu yüzden işçiler, ülkenin menfaatlerini unuttuklarına ve yabancı sermayeye karşı birleşik bir iktisat cephesini böldüklerine dair olası her tür sitemi reddetmek için her tür sebebe sahiplerdi.

Ama işçi grubu, Türkiye’yi yarı sömürge durumundan çıkartacak milli mücadelenin önemini net şekilde kavradığını gösterdikten sonra, bugün değilse bile ileride yerli burjuvaziye karşı mücadelenin zarureti kavradığını da vurguladı. Bir devlet bankasının örgütlenmesi meselesinde bile işçiler ilkesel olarak, esas itibarıyla sermayenin menfaatleriyle ilişkili bu meseleyle bir ilgilerinin olmadığını vurguladılar. İşçi grubunun yukarıda anılan bütün talepleri yerli burjuvaziye karşı yöneltilmişti, keza vergi yükünü daha varlıklı sınıflara yüklemenin zarureti vurguladıkları sistematik bir eğilim de

gösterdiler, hatta 10.000 Türk lirasını aşan miras ve sermayeye özel vergi konulmasını istediler.

İşçi grubunun kongredeki diğer gruplara yaklaşımına bakarsak, en önemli şey, toprak sahipleri ve köylü grubuyla tesis edilen bloktur; işçiler bu grubun özellikle köylülüğün menfaatlerini ilgilendiren taleplerini (aşarın kaldırılması, sıhhi tedbirler, halk eğitimi, taşımacılık, vb.) oybirliğiyle ve şevkle destekliyorlardı ama bu grubun, büyük toprak sahiplerinin menfaatlerini savunmaya yönelik arzularını da çok pasif ve düşmanca karşılıyorlardı. İşçilerin ve köylülerin kapitalizme karşı ortak tutumuna yönelik eğilim burada açık şekilde ortaya çıkıyordu, bu durum şimdi, siyasi arenadaki sosyal kuvvetlerin tebarüz edişinin en başında bile kendini ortaya koymuştu.

İşçi grubu, yabancı imtiyazlar meselesinde de, yabancı imtiyazlarına net şekilde düşmanca yaklaşan zanaatkâr-sanayici grubuyla ortak bir dil buldu.

İşçi grubunun faaliyetleri, Türkiye’de işçi hareketinin bundan sonraki yollarına dair kimi perspektiflerin tespit edilmesi için ilk defa bir olanak sundu. Türkiye işçilerinin başlıca ilgisinin ilk aşamada yabancı sermayeye karşı yöneldiğini, işçi sınıfının ancak bunun arkasından, sendika teşkilatlarının kurulmasından sonra yerli burjuvaziye karşı kendi menfaatlerini için planlı bir mücadeleye girişebileceğini gösterdi. Bu mücadelede işçi sınıfının geniş köylü kitleleriyle bloğu ana hatlarıyla belirdi, işçi sınıfı klerikal feodalizmin kalıntılarının ve yabancı sermaye boyunduruğunun yok edilmesine yönelik arzuyu herkesten daha çok güdüyor. İşçi grubunun projesinin sahip olduğu devasa moral önemden bağımsız olarak, kimi gerçek sonuçları da ortaya koymak mümkün.

1) Hükümet fiilen işçilerin grev hakkını tanıdı. İşçilerin önceden hükümetin iznini istemesi gerekiyor ama son aylarının tecrübesinin gösterdiği gibi yetkililer pek çok durumda bu izni vermek zorundalar.

2) İşçiler, işgününü düzenlemeyi, hatta 8 saatlik işgünü sloganını hayata geçirmeyi başardılar. Anadolu'nun askeri fabrikalarında ve bir dizi yabancı işletmede bu uygulamaya geçildi. Bu kazanıma geniş grev hareketi sayesinde ulaşılar.

3) 1 Mayıs Türkiye'de işçi bayramı oldu. 1923 1 Mayıs'ında Türkiyeli işçiler Ankara'da, Konstantinopol'de ve başka bir dizi yerde çalışmadılar, hükümetten de bir engelle karşılaşmadılar; hatta hükümet kutlamaları kendisi yapmaya çalıştı. Ankara'da ise İktisat Vekili Mahmut Esat işçi mitingini kendisi yürüttü. Haftada bir günün tatil olması da hayata geçiyor; bütün mitinglerde ileri sürülen bu talep de neredeyse bütün işletmeciler tarafından karşılandı. Bu mütevazı başarılar sömürge cephesinde sermayenin taarruzuna karşı mücadelede cesaret veriyor, umut vaat ediyor.

Dolayısıyla, İzmir Kongresi bir muharebe alanı olmaktan ziyade Anadolu'nun sahneye çıkan yeni sosyal güçlerinin bir manevra alanıydı. İşçi sınıfı 1923 güzünde İzmir'de çizilen hedefleri gerçekleştirmek için gerçek bir mücadeleye girişti. Ağustos ayından başlayarak Anadolu'daki bütün büyük yabancı işletmelere bir *grev dalgası* yayıldı, bu dalga Türk işletmelerine bile sıçradı. İlk kıvılcım İstanbul'daki Bomonti bira fabrikasında ortaya çıktı. Açıklanan talepler arasında şunlar vardı: 8 saatlik işgünü, tatil günlerinde çalışmaya iki kat ücret, uzlaşma komisyonlarının kurulması, hastalananların ücretsiz tedavisi, vb. grev üç gün sürdü ve *Yeni Gün*'ün haberine göre işçilerin zaferiyle sona erdi.

Neredeyse eşzamanlı olarak Zonguldak kömür bölgesinde Fransızlar tarafından yapılmakta olan demiryolunun işçileri de greve girdiler. İşçiler burada işgününün normalizasyonunu, ücret ödemelerinin zamanında yapılmasını, haftada bir günün tatil ilan edilmesini, yabancı işçilerin kovulmasını ve daha önce atılan yerli işçilerin geri alınmasını talep ediyorlardı. Grev iki gün sürdü ve işçiler için başarıyla sona erdi.

Her iki grevde de işçilerle işveren arasına arabulucu olarak Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti girdi ve böylelikle mevcut bulunmayan Çalışma Bakanlığı işlevini de üstlenmiş oldu.

16 Ağustos 1923'te İzmir'de Belçikalı bir kumaş fabrika-sının 600 Türkiyeli işçisi, müdürün kovulması ve fabrikanın tamamen Türkiye kanunlarına tabi olması talepleriyle greve çıktı. İşçilerin talepleri yetkililerin de desteğiyle kabul edildi.

Bu küçük grevleri daha geniş kalkışmalar izledi. Ağustos ayının son günlerinde bir İngiliz şirketine ait İzmir-Aydın demiryolunda hareket başladı. Tartışmalı konuları bir karma komisyonda çözmeye girişimleri sonuç vermedi. Sonuçta 1 Eylül'de grev patlak verdi. Greve karşı çıkan Demiryolcular Birliği Başkanı Refik Şevket istifa etti. Greve katılanların sayısı 3999'i buldu; ayrıca 300 lira yardımda bulunan İzmir tüccarları da onların tarafındaydı. Grevin böylesine popüler olmasının nedeni şuydu: grev, bütün Ermeni ve Rum işçilerin Türklerle değiştirilmesi talebinde ifadesini bulan milliyetçiliğe yabancı değildi. Şirket bu talebi yerine getirdi ama bunu da yeni işe alınan Türk işçilerinin ücretlerini kısararak telafi etti. Grevin temel talebi, ücretlerin eski seviyesine çekilmesiydi. Mücadele son derece gergin bir biçim aldı, kızıştı. Şirket, grevcileri atıp yerlerine grev kırıcılarını almaya girişti. Ama bu başarılı olmadı. İşçiler, hükümetin menfaatlerini koruyor ve postayı varagele ile taşıyorlardı. Ama grevin uzaması tüccarların ve toprak sahiplerinin menfaatlerine zarar vermeye başlamıştı, zira incir nakliyesi durmuştu ve mahsul çürümeye başlamıştı. Tacirler bir dilekçeyle İktisat Vekâleti'ne başvurdular.

Sonuçta "tedbirler alındı" ve 10 Eylül'de trenler yeniden hareket etti. Gazetelerin yazdıklarına göre işçilerin taleplerinin büyük bölümü karşılanmıştı.

Konstantinopol'deki Türk Şoförler Birliği, tramvay ve tünel işçileri de Rum ve Ermenilerin kovulması talebiyle ortaya çıktılar. Altın Boynuz buharlı şirketi de (Fransız) grev tehdidiyle karşı karşıyaydı. İşçiler 8 saatlik işgünü, gelir vergisinin

sadece idareden alınması, her yıl iki kıyafet verilmesi, ücret ve primlerin artırılmasını talep ediyorlardı. Hükümet arabulucusunun müdahalesinden sonra gerilim, gazetelerin yazdığına göre işçilerin taleplerinin büyük ölçüde karşılanmasıyla sona erdi.

Ama en uzun süreli olan, *Doğu Rumeli Demiryolu* (Fransız) işçilerinin grevi oldu. İşçiler 2 Ekim’de şirkete 18 maddelik bir talep listesi sundular, bunlar arasında şu noktalar da vardı: 8 saatlik işgünü, ücretlerin, tatillerin artırılması, bayram tatili, tıbbi yardım, çalışma yetilerini kaybedenlere bakım ve “vatana ihanet”ten suçlu bütün çalışanların kovulması (idaredeki Türk çalışanlar kastediliyordu). Yetkililer ilkin greve izin vermediler. Ama şirketin uzlaşmazlığı yetkililerden sempati görmedi ve nihayetinde 17 Ekim’de, görüşmelerin bitmesinin üzerinden 23 saat geçtikten sonra grev ilan edildi. Demiryolu binalarının duvarlarına işçi pankartları asıldı. Grevcilerin sayısı 1500’ü buldu. Trenlerin hareketi durdu, sadece askeri yetkililerin talebiyle tek tek vagonlar hareket ediyordu. Şirket, bütün işçi ve memurların listelerini yetkililere vereceğini söyleyip tehditler savunuyordu. Grev kırııcıları “şiddetten” korumak için onlara yetkililerin korumasını sağlamayı vaat ediyordu. Eşzamanlı olarak da grevcilerin bir kısmını kendi tarafına çekmek için kimi küçük tavizlerde bulunuyordu. Ancak grevcilerin tek yürek oluşu şirketi üslubunu değiştirmeye zorladı. Şirketin grev kırııcı olarak güvendiği Ermeni ve Rum işçiler de olası “sonuçlar” yüzünden çalışamayacaklarını bildirdiler ve grev boyunca izne çıkarılmalarını istediler. Avrupa ekspresinin hareketi durunca grev uluslararası bir önem kazanmaya da başladı. Yetkililerin “arabuluculuğu” sahneye çıktı. Şirket bir dizi taviz vermek zorunda kaldı; yüzde 15 ücret zammını, gerçek işgünü olan ayda 26 gün üzerinden değil 30 gün üzerinde ödeme yapmayı kabul etti. İşçiler de yılda iki haftalık ücretli izin ve şirket tarafından karşılıklı yardım kasasına 5000 lira katkı talebinden vazgeçtiler.

Böylece grev, işçilerin kısmi zaferiyle sona erdi. Grevin moral etkisi ise son derece derinden hissediliyordu. Kamuoyu ve ilerici basın genel olarak grevcilerden yanaydı. Sadece batı yanlısı muhafazakâr yayın organları (*İkdam* ve kısmen de *Tanin*) grevin yabancı kapitalistlerin Anadolu'ya sermaye yatırımlarında endişe yaratacağına işaret ederek ona karşı çıktılar.

Türkiyeli işletmelerdeki grevler arasında en çok dikkat çeken, Konstantinopol'de matbaacıların, bütün günlük Türk gazetelerini kapsayan greviydi. Grev 7 Eylül'den 20 Eylül'e kadar sürdü. Bütün gazetelerin yayını durdu, gazete sahipleri günlük ortak yayınlanan *Müşterek*'i çıkarmak için grev kırıcılar tuttular. Grevciler de *Haber* gazetesini yayınlıyorlardı. Temel talep, ücretlerin artırılması ve iş saatlerinin kısaltılmasıydı. Grevciler, iki gün¹ boyunca *Müşterek* satışıyla felç olan gazete satıcılarını da kendi taraflarına çekmek için girişimde bulundular. İşçi Birliği Başkanı Mehmet Bey'in, dizgicilerin zaten diğer işçilerden daha iyi durumda olduklarını söyleyerek greve karşı çıkması karakteristiktir. Hükümet tarafsızlığını uzun süre korudu ve ancak sonuna doğru müdahale etti. Biz uzlaşmaya varıldı; buna göre patronlar zararlarını, gazete fiyatlarını 2,5 kuruştan 3 kuruşa çıkararak telafi ettiler.

Grevin itibarını sarsma yöntemlerinden biri, işçileri "komünizmle" suçlamaktı. "Bolşeviklerin elinin karıştığından" söz ediliyordu, vb. Eşzamanlı olarak Konstantinopol'de grevcilerin, Konstantinopol basınının neredeyse tamamen muhafazakâr muhalefetin platformunda bulunması yüzünden Ankara hükümetinin sempatisinden yararlandığı söylentileri de dolaşıyordu.

Bu türden başka grevler arasından İzmir'deki incir işletme işçilerinin greviden söz edilebilir. Bu grev işçilerin zaferiyle sonuçlandı. Greve 4000 kişi katılmıştı.

Bu olguların kısa bir incelemesi, bizi şu sonuçlara götürür:

1) Yeni Türkiye'nin işçi hareketi henüz temel ihtiyaçların

1 Tashih olduğu anlaşılıyor; iki hafta olmalı.

karşılanması mücadelesi şeklinde sürüyor ve şu ana kadar bir dizi tekil zaferler kazandı.

2) Bu mücadelede gayrimüslim unsurlara karşı mücadele şeklinde millici bir unsur önemli rol oynuyor. Bu açıklamasını, yabancı işletmelerdeki Hıristiyan işçilerin görece ayrıcalıklı durumunda bulur; bu işçiler arasından grev kırıcılar teşkil ediliyordu.

3) Esas itibarıyla yabancı sermayeye karşı mücadele hattına yönelen işçi hareketi, bununla birlikte, öncelikle yabancı sermaye ile ilişkili (incir fabrikaları) ve hükümete muhalif (muhafazakâr gazeteler) Türkiyeli işletmelere karşı yönelip bu çerçeveden çıkma eğilimi de taşıyor.

4) Bu bağlamda, Türkiye hükümetinin işçi hareketine yönelik çizgisini, eşzamanlı olarak işçi hareketinin fazla geniş ölçeğe varmaması, milli hareketin sulama alanında kalması için tedbirler alırken, onu aynı zamanda muhafazakâr muhalefete ve yabancı emperyalizme karşı kullanma gayesi niteliyor. Böylece en gözde yöntem olarak arabuluculuk ortaya çıkıyor.

Ne olursa olsun, Türkiye işçi hareketine abartılı ümitler bağlamamalıyız. Ona verilen önemdeki en ufak abartı bile son derece ağır hatalara yol açabilir. En genelde, bu hareketin olanca zayıflığına ve ilkelliğine rağmen mevcut olmasından ve kendi yolunu tedricen bulmakta oluşundan hoşnutluk hissedebiliriz.

Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi için son derece kritik yıllar olan 1922-23 arasında Sovyet diplomatik kadrosunun bir üyesi olarak Ankara'da bulunan Georgiy A. Astahov, Sovyetler Birliği'nde yayımlanan *Yeni Doğu* dergisi için bu hareketli döneme dair izlenimlerini kaleme aldı.

Astahov'un 1936 yılında *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye* başlığı altında bir araya getirilen makaleleri, savaşın taraflarına ve henüz oldukça genç bağımsızlık hareketinin hedef ve kazanımlarına dair çok yakından bir gözlemin eseri. Bu kitap Sovyetler'in Türkiye'deki toplumsal hareket ve iktidara olan bakışını sergilemesi açısından da ilgi çekici bir örnek.

Astahov'un özellikle cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen öncesinde Anadolu ve Ankara'daki sınıfsal yapılanmaya dair yorumları ve yerinde takip ettiği İzmir İktisat Kongresi hakkındaki gözlemleri, genç cumhuriyette emekçi sınıfların durumu üzerine değerli birçok bilgi ve fikir içermekte. Bunun yanında Topal Osman Vakası, saltanatın kaldırılması, meclisteki ideolojik ayrışma ve Türkiye'deki komünist hareketin durumu da bu makalelerde kendilerine yer buluyor.

www.ithaki.com.tr

9 786258 327229
/ithakiyayinlari